

TARTALOM

Konjunktúraelemzések 2002 tavaszán

2002 végén újra indulhat a konjunktúra... (Belyó Pál , ECOSTAT)	4
Várakozások és előrejelzések (Karsai Gábor , Gazdaságkutató Rt.)	12
Várakozások március idusán (Petschnig Mária Zita , Pénzügykutató Rt.)	16
Makrogazdasági folyamatok Magyarországon, kilátások 2002 végéig (Bartha Attila , KOPINT-DATORG Rt.)	22
Tóth István János: A nagy exportálók kilátásai és üzleti kötődései	30
Hárs Ágnes: A munkaerő migrációja és az uniós csatlakozás	44

Brief Summary of the Articles	76
--------------------------------------	----

JOGI MELLÉKLET

Dr. Bodocsi András: A módosított verseny törvény alapján lefolytatott összefonódás-engedélyezési eljárások első tapasztalatai	49
--	----

ÚJ KÖNYVEK

Versenyjog (Dr. Vida Sándor)	61
---------------------------------------	----

Áprilisi számunk

ismét hazai gazdasági körképpel indul: négy konjunktúrakutató intézet 2001. évről szóló jelentései alapján vezető munkatársaik összefoglalják véleményüket és prognózisukat a magyar gazdaság helyzetéről és kilátásairól. A négy kutatóintézet véleménye a lényeges kérdésekben igen közel áll egymáshoz. Valamennyien alapjában a nemzetközi konjunktúra kedvezőtlen alakulásának tulajdonítják a magyar gazdaság növekedésének lassulását, és ennek megfelelően a világgazdasági megélénküléstől várják a fordulatot. Konszenzus van abban is, hogy ezt az idei év második felében tartják esedékesnek, bár mindegyikük felhívja a figyelmet a bizonytalanságra e téren. Vannak különbségek, de nem nagyok, a hazai egyensúlyi helyzet várható alakulásának megítélésében és az inflációs prognózisban – mindkét esetben fő tendenciaként a trend némi romlására számítanak. – A feldolgozóipari export alakulása a hazai konjunktúra kulcskérdése, ezért a következő cikkünk szorosán kapcsolódik a konjunktúraelemzésekhez. A cikk egyfajta koncentrációvizsgálat. A szerző abból indul ki, hogy a legnagyobb exportálók eladásai-ban a három legnagyobb vevő súlya nagyon magas, az összes eladások csaknem háromnegyede hozzájuk irányul. Eltérőek az arányok a külföldi és a magyar tulajdonban lévő cégek körében, változnak a vállalati méret nagysággal és számos más kritérium szerint. A legnagyobb figyelemmel a szerző azt vizsgálja, hogy az egy-egy holdíngon belüli üzleti kapcsolatok hogyan befolyásolják az exportkoncentrációt. Megállapítja, hogy az erős koncentráció sebezhetővé teszi a legnagyobb exportálókat, különösen a konjunktúra romlásakor. – A munkaerő országok közötti migrációja a gazdasági életnek és a közgazdasági elméletnek kezdetektől fontos témája. Jelentősége, súlya különösen megnövekedett az európai integráció létrehozásának folyamatában, a legutóbbi időben pedig az Európai Unió keleti bővítésének ügye adott újabb lökést az ilyen tárgyú vizsgálódásoknak. Szerzőnk, a KOPINT-DATORG Rt. kutatója mind a valós folyamatokat, mind pedig az újabb nézeteket és tudományos eredményeket bemutatja, és elemzi. Írásában a gazdasági szempontokra koncentrál, de felhívja a figyelmet a gyakran előtérbe kerülő egyéb, nem gazdasági (etikai stb.) szempontokra is.

A szerkesztő

Konjunktúraelemzések 2002 tavaszán

A különböző gazdaságkutató intézetek minden év tavaszán adják közre előző évi gazdasági helyzetértékelésüket és prognózisukat. A sajtó többnyire csak a legfontosabb gazdasági mutatókról és egy-két szavas értékelésről ad tájékoztatást, az intézetek által készített vastkos tanulmányok pedig nem mindig jutnak el az érdeklődőkhöz. Ezért először tavaly, 2001-ben adtuk közre ezekből az értékelésekből, illetve prognózisokból a kutatóintézetek rövid összefoglalóit.

Az egyes intézetek az azonos vagy hasonló adatok ismeretében is más-más tényt vagy folyamatot tartanak fontosnak, illetve másra helyezik a hangsúlyt. Így az Olvasónak módja lehet tájékozódni az álláspontokról is.

2002 végén újra indulhat a konjunktúra...

ECOSTAT Gazdaságelemző és Informatikai Intézet éves prognózisa¹

A magyar gazdaság 2002. évi folyamatait alapvetően az elmúlt esztendő második felében bekövetkezett növekedésslassulás határozza meg. Az ECOSTAT vállalati konjunktúrafelvételei – azaz a 2001 közepétől érezhetővé vált üzleti bizalom jelentős csökkenése – ezt előre jelezték.

A dekonjunktúrában, recesszióban működő gazdaságok az ismert világgazdasági folyamatok hatására 2002 második felére ismét felívelő szakaszba érhetnek. A sorozatosan lefelé korrigált nemzetközi előrejelzések szerint a növekedés külső feltételrendszere lényegesen rosszabb, mint azt korábban vélelmezték. Az Egyesült Államok és Németország gazdasága lényegében stagnál, és az EU többi tagállamában is erőteljesen fékeződik a növekedés. A kőolaj ára a túlkínálat miatt jelenleg alacsony, és az előrejelzések szerint 2002-ben is mérsékelt olajárra számíthatunk.

A világgiazi oldalról jelentős inflációs nyomás nem várható, és a cserearányok továbbra is kedvezően alakulnak. A magyar gazdasági fejlődés belső feltételrendszerét alapvetően meghatározza a már elfogadott kétéves költségvetés, és a monetáris politika változtatása során átalakult árfolyamrendszer, valamint a kamatpolitika. Az árfolyamrendszerben 2002 végéig nem számítunk változásra. Az inflációnak az utóbbi hónapokban tapasztalt mérséklődésével némileg megnőtt a kamatpolitika mozgásteré. Így lehetőség nyílt arra, hogy a nemzetközi trendeket követő nominális kamatcsökkentések ellenére emelkedjen a hazai reálkamat szintje, ami ösztönzőleg hathat a lakossági megtakarításokra.

A GDP termelése 2001-ben várhatóan 3,8 százalékkal növekedett. A hazai növekedés üteme feltehetően csak 2002 utolsó negyedévére gyorsul majd fel. Ezek mérlegelésével arra számítunk, hogy a növekedés 2002-re néhány tized százalékponttal lassul.

¹ A prognózist összeállította: *Belyó Pál*, az ECOSTAT Gazdaságelemző és Informatikai Intézet igazgatója a Monitor 2002. 1. száma alapján.

Különböző keresletélénkítő intézkedések nyomán 2001-ben a lakossági fogyasztás 4,3 százalékkal nő, meghaladva a GDP növekedését. A háztartások fogyasztási kiadásai 2001-ben a GDP dinamikáját meghaladó mértékben nőttek.

A *bruttó felhalmozás* 2001-ben az 1999. évi szintre mérséklődött. A vállalatok első-sorban a beruházások elhalasztásával alkalmazkodnak a gyengülő konjunktúrához és a vele járó bizonytalansághoz. A vállalatok a konjunktúra beindulása előtt feltehetően fokozni fogják beruházási tevékenységüket. Ebben a helyzetben kiemelkedő fontosságú az állami szerepvállalás. Mindezek figyelembevételével 2001-re az állóeszköz-felhalmozás 3 százalék körüli, jövőre mintegy 5 százalékos növekedését prognosztizáljuk. A bruttó felhalmozás 2001-ben 4 százalék, 2002-ben pedig 5 százalék körüli ütemben növekedhet.

Az elmúlt évben az adózatlan keresetek 18 százalékkal növekedtek, a nettó keresetek 16,2 százalékkal voltak magasabbak, mint 2000-ben. A reálkeresetek 6,4 százalékos emelkedése kiugró növekedést jelent. Az igénybe vehető gyermekkedvezmény jövedelemnövelő hatását is figyelembe véve a reálkereset-index 7,7 százalékkal nőtt, ami az 1994-es 7,2 százalékos eddigi csúcst is meghaladja. A költségvetési szféra 105,9 ezer forintos éves szintű átlagkeresete már magasabb a versenyszféra átlagánál. A termelő-szférában 16,3 százalékkal nőttek a bruttó keresetek, a közalkalmazottaknál pedig 22,4 százalékos volt a bővülés. A magyarországi bruttó átlagkereset 136 593 forint volt.

Az *államháztartás pozíciója jövőre valamelyest javulhat*. A GDP-arányos államháztartási hiány 2001-ben 3,5 százalék volt, 2002-ben pedig kissé alacsonyabb lehet. Az európai uniós módszertan szerinti hiány, amely tartalmazza az államháztartási feladatokat ellátó, nem közvetlenül az államháztartás részének tekintett intézményeket is (MFB Rt., ÁPV Rt. stb.), jelentősen meghaladhatja a hivatalos értéket.

2002 januárjában 75 milliárd forinttal költött többet a bevételeinél az államháztartás, és ezzel a központi költségvetésben mintegy 59 milliárdos hiány keletkezett. Ez az éves előirányzat 12 százaléka. A kiadásokból említésre érdemes, hogy a rendkívüli kiadások éves előirányzata már januárban 72 százalékban teljesült. Az MFB tőketartalékát 20,7 milliárddal emelték, és 15,3 milliárdot utaltak a gyorsforgalmi úthálózat üzemeltetésére és fenntartására. Az agrárgazdaság támogatása az elmúlt évi elmaradást is pótlandó, 16,5 milliárd forint kiadást jelentett. A lakástámogatásra kifizetett juttatások pedig 6,3 milliárd forintos összeggel az éves terv mintegy 10 százalékát jelentik. A gazdálkodó szervezetek befizetései is kedvezőbbek az időarányos mértéknél, hiszen majdnem 12 százalékban már teljesültek. Ezen belül a vám- importbefizetések már az első hónapban az éves terv majd egynegyedét, 23,5 milliárd forintot hoztak. A társasági adóbevételek több mint 25 milliárddal az előző évinél 10 százalékkal magasabbak, és ugyancsak hasonló mértékben volt nagyobb az áfa 136 milliárdos bevétele is.

A *pénzügyi folyamatok 2001-ben mozgalmasan alakultak*. Megvalósult a forint teljes körű konvertibilitása, az új árfolyamrendszerrel megszűnt a csúszó leértékelés. Az MNB többször csökkentette az irányadó kamatot.

2001-ben a bruttó bér 17 százalékkal, a nettó bér 15,3 százalékkal emelkedett. Ez azt jelenti, hogy a reálbér a GDP-nél gyorsabban, 5,3 százalékkal növekedett. 2002-ben a keresetkiáramlás oly mértékű lehet, hogy a jövedelmek reálértékben 3-3,5 százalékkal nőhessenek, azaz ne haladják meg a GDP növekedését.

Az MNB fizetésimérleg-korrekciója – amelyet elsősorban egy vállalati módosítása miatt kellett megtenni – alapján 2001-ben 1248 millió (2000-ben 1434 millió) euró hiánnyal zárt a folyó fizetési mérleg. A mérleg alakulásában meghatározó volt az áruforgalom kiadási és a szolgáltatások bevételi többletének növekedése. Az adósságot nem generáló tőketételeknél 813 millió euró volt a nettóforrás-beáramlás, mintegy 600 millió euróval több a megelőző évnél. A jegybanki tartalékok értéke 12,2 milliárd euró volt,

míg a nemzetgazdaság bruttó adósságállománya 4,8 milliárddal nőtt a 2000. decemberihez képest. A bruttó külföldi adósságot a keresztárfolyamok, ár- és egyéb állományváltások hatása 1,4 milliárd euróval, míg a tranzakciók egyenlege 3,4 milliárddal növelte.

Az euróövezet tagvalutái megszűnése miatt a lakosság a korábban készpénzben tartott külföldi fizetőeszközeinek egy részét, mintegy 30 millió euró mértékben számlára helyezte vagy forintra váltotta.

A negatív nemzetközi részvénytapi hangulat ellenére a magyar tőzsdeindex az év elején kedvezően alakult, február 15-ére elérte a 8025 pontot. Ennek oka lehet, hogy a külföldi befektetők az év eleji portfólióátrendezés során növelték a jó gazdasági növekedési mutatóval rendelkező közép-európai térség részvényeinek súlyát. A világgazdasági fellendülés a magyar részvényindexet is tovább emelheti 2002 júliusára, akár 8700 pont körül is elképzelhető.

A több mint egy éve stagnáló ipari termelés 2002 első hónapjaiban feltehetően még nem fog emelkedni. Bizonyos konjunkturális javulás azonban már az Európai Bizalmi Indexekből is kiolvasható, és a magyarországi nagyvállalatok is az év második felére javulást várnak. 2002 elején az ipari kibocsátás számottevően még nem fog bővülni, az export növekedése lenne szükséges a termelés remélt emelkedéséhez. Az exportorientált magyar ipar – a termelés 70 százaléka kerül külföldre – a világszerte érezhető recesszió hatását a belföldi piacon nem tudja ellensúlyozni. A termelés stagnálása leginkább a közép-dunántúli régiót érinti, amelynek súlya az ipari bruttó termelésben mintegy 27 százalék, ágazati szerkezete következtében azonban feltehetően az átlagosnál magasabb ipari termelést ért el. A szintén nagyobb ipari termelési volument képviselő közép-magyarországi régió (súlya 23 százalék) és a nyugat-dunántúli régió ipari termelése (19 százalék) várhatóan az átlagot meghaladóan nőtt. A 10 százalék alatti termelési részarányt képviselő régiók közül Dél-Dunántúl (5 százalék) és Dél-Alföld (7 százalék) termelése stagnáló, míg Észak-Magyarország (10 százalék) és Észak-Alföld (10 százalék) folyó áras ipari bruttó termelése az átlagnál kissé erőteljesebb. Ágazatonként vizsgálva az ipari volument, a bányászat, a gumi- és műanyagtermék-gyártás, a máshova nem sorolt feldolgozóipar, a villamos-, gép- és műszergyártás, a gép-berendezés gyártása és a járműgyártás, míg az exportértékesítésben a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás, a villamosgép- és műszergyártás, a papírgyártás-nyomdai tevékenység, a gumi-, műanyag termékek gyártása, a bányászat és a fafeldolgozás haladja meg az átlagos volumenindexet.

Az építőipar termelésének volumene 2001-ben az előző évihez képest 9,9 százalékkal emelkedett. Az ágazat egyévi termelésének értéke meghaladta a 1165 milliárd forintot. Az elmúlt évben regisztrált növekedést az államilag támogatott lakásépítkezések, a felső-Tisza-vidéki árvíz utáni épületrekonstrukciós munkák, az egészségügyi, a kulturális és oktatási intézmények felújításai munkái, valamint a bevásárlóközpontok építése eredményezte. Az építőipar – költségalapon számított – árai 2001-ben az előző évihez képest 10,1 százalékkal emelkedtek. Az 2001. év végén az előző decemberhez viszonyítva, azaz 12 hónap alatt az építőipari tevékenység árai 5,3 százalékkal növekedtek. Ezen belül a szerkezetkész épületek és egyéb építmények építésének költségalapú árai 4,7 százalékkal emelkedtek. Az elmúlt évben a legnagyobb mértékben a befejező építés volumene nőtt – mintegy 31,6 százalékkal –, míg a szerkezetkész épületek és egyéb építmények építése 8,9 százalékkal bővült. Az épületgépészeti szerelés a megelőző évvel megegyező szinten maradt. Az épületek építésének volumene 25 százalékkal lett magasabb, de az egyéb építmények építésének volumene 7,5 százalékkal elmaradt a 2000. évitől. Az út-, vasútépítés felújítási és pályarekonstrukciós munkái nem ellensúlyozták a volumen csökkenését. Megyénként vizsgálva, az építőipari termelés csaknem mindenütt emelkedett, legnagyobb mértékben, mintegy 50 százalékot is meghaladóan Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.

Bács-Kiskunban 34, Pest megyében 22, Baranya megyében pedig közel 21 százalékkal nőtt a székely szerint a megyébe tartozó építőipari kivitelezők termelése. A budapesti székelyű vállalkozások 13 százalékkal tudták termelésüket bővíteni. 2001-ben a megelőző évihez hasonló volumenben kötöttek új szerződéseket az építőipari vállalkozások. Az épületek építésére 20 százalékkal nagyobb volumenben jöttek létre szerződések, de az egyéb építményeké 18 százalékkal visszaesett.

Az agrárágazat ellentmondásai 2001-ben is meghatározóak voltak. A gabonatermelés jelentősen nőtt, erősítve az évek óta jelentkező értékesítési gondokat. Ugyanakkor az állatállomány szinte folyamatosan csökkent. Ennek eredményeként a növénytermesztés 10-12 százalékkal nőtt, az állattenyésztés 5-6 százalékkal mérséklődött. A mezőgazdasági termelői árak az év végére csökkentek.

A tendenciákból látható, hogy a 2001. évi túltermelés és áralakulás hatására 2002-ben kedvező esetben is csak stagnálhat a mezőgazdaság volumene. Az elmúlt évi szélsőséges áringadozásokat még a jól működő gazdaságok sem tudnák elviselni. Például a búza felvásárlási ára 2001 márciusában még tonnánként 34 600 forint volt, de ez év végére 22 ezer forintra csökkent. Nagy valószínűséggel 2002-ben kevesebb gabonafélét vetnek a gazdaságok, kisebb lesz a kínált termékmennyiség. A zöldségfélék és gyümölcsök értékesítési árai a termelési költségek emelkedésével összefüggésben várhatóan növekednek majd, míg az élő állatok és állati termékek árszintje a 2001. évinek megfelelő lehet.

Az ágazat jövedelmezősége változatlanul alacsony, a befektetők számára kevésbé vonzó. A forint árfolyamának emelkedése az ágazat jövedelmezőségére kedvezően hat, becslések szerint 2001-ben a veszteség akár 40 milliárd forint is lehetett. Optimális esetben a 2001. évi eredmények teljesíthetők, megáll az állatállomány csökkenése, javulhatnak a fajlagos mutatók és élénkülhetnek a beruházások.

A mezőgazdaság fejlődését alakító feltételek egyre nehezebbé válnak, különösen kedvezőtlenek lehetnek az EU várható támogatási politikájának bejelentését követően. A mezőgazdaság szerkezeti átalakításhoz és modernizálásához fokozottabban csak belső erőforrásokra lehet majd támaszkodni. 2002-ben sem a fejlesztés lehetőségei, sem pedig a keresleti feltételek nem fognak javulni. Optimális esetben a növénytermesztés színvonala 2002-ben nem csökken, és megáll az állatállomány visszaesése, így 1 százalék körüli növekedés képzelhető el az agrárszférában.

2001-ben az áruforgalomban a 31,3 milliárd eurós export és a 33,6 milliárd eurós import egyenlegeként 2265 millió euró hiány keletkezett. Az import 3358 millió, az export 3707 millió euróval nagyobb, mint a megelőző évben. Az áruforgalom szezonálisan kiigazított egyenlege az elmúlt év során enyhén növekvő hiányt jelez.

A *tőkebefektetések* körében az 1681 millió euró nettó jövedelemkiáramlás kissé alacsonyabb az előző évinél. A profit jellegű nettó kifizetések nőttek 31 millióval, míg a nettó kamatkidások 53 millió euróval csökkentek.

A 2001-től nagy részében mérséklődő export- és importnövekedés várhatóan csak 2002. év végére fog érezhetően élénkülni. 2001-ben az export növekedése feltehetően 11 százalék körül alakult, meghaladva az importét, amely 8,5 százalék körül volt. 2002-ben az export 7,7 százalék és az import 8,3 százalék közötti bővülésére számítunk. 2002-ben minden bizonnyal romlik a *kereskedelmi áruforgalom* egyenlege, 4 milliárd euró körüli hiány várható.

A *fizetési mérleg* árudeviza-egyenlege jellemzően jelentősen eltér a kereskedelmi áruforgalométól. Az eltérés főbb tényezői a bérmunka anyagköltségének eltérő számbavétele, a fuvardíjak más paritáson történő elszámolása és a tárgyi apport figyelembevétele. Mindezek alapján a fizetési mérleg árudeviza-egyenlegének alakulására 2001-ben 1,6 milliárd euró, 2002-ben 1,8 milliárd euró hiány várható.

2001 végén sem maradt el és ez évben sem fog elmaradni az év végi profittranszfer. Ennek 2001. első félév végi alacsony értéke meglepte az elemzők többségét. A bizonytalanságok ellenére az elemzők – figyelembe véve a rendkívül kedvező adatokat, valamint a lassuló importot – mintegy 1,4 milliárd euró folyó fizetésimérleg-hiánnyal kalkuláltak 2001-ben. Tekintettel arra, hogy a gazdaság növekedésének gyorsulása csak az év vége felé várható, 2002-ben a külkereskedelmi áruforgalom egyenlege tovább nőhet, és 4,2 milliárd eurót érhet el.

A magyar turizmus 1998 óta tartó fellendülése 2000 folyamán (a nyári főszezonban) megtorpant. A múlt évben az országot 30,7 millió külföldi látogató kereste fel, a második félévi visszaesés miatt 1,5 százalékkal kevesebb, mint 2000-ben. A külföldiek alig egytizede (3 millió) volt a kereskedelmi szálláshelyek vendége. Annak ellenére, hogy a vendégforgalom évközi mérséklődése kisebb mértékben érintette a kereskedelmi szálláshelyeket (ezen belül a szállodákat), a vállalkozások árbevétele olyan mértékben elmaradt a ráfordítások fogyasztóiár-emelkedése mögött, hogy a szolgáltatásokat nyújtók többsége jelentős takarékosági és piacbővítő (marketing) intézkedésekre kényszerült.

Az idegenforgalmi devizabevétel megközelítette a 4,4 milliárd eurót, a növekedés mértéke (18 százalék) még a 2000. évit is meghaladta. (Annak ellenére, hogy a növekedés üteme az év végére 10 százalékpontot mérséklődött.) Az 1462 millió euró kiadás pedig 272 millióval lett nagyobb a megelőző évinél. Az idegenforgalmi egyenleg 2000 nyarától folyamatosan növekvő, 200 millió eurót meghaladó bevételi többletet jelez.

A kereskedelmi szálláshelyek a devizabevételek növekedését alig érzékelték, egyfelől a forint 2001. évi jelentős (7 százalékos) felértékelése, másfelől a bevételek összetételének átalakulása miatt. (Az összbevételeken belül a szállásdíjak súlya csökkent.) A devizabevételek növekedésének zöme továbbra is a fizetési mérleg pozícióját javította.

A kereskedelmi szálláshelyek a külföldiekhez hasonló (2,9 millió) vendéget fogadtak, 3-4 százalékkal kevesebbet, mint egy évvel korábban. A vállalkozások a belföldi vendégek szállásdíjában a külföldiekénél nagyobb mértékben (11 százalékos árnövekedéssel) érvényesítették a ráfordításokban jelentkező inflációs nyomást.

A főbb küldő piacokról érkező vendégek számának alakulása jelentősen differenciálódott. A külföldi látogatószám egyharmada, a kereskedelmi szálláshelyek vendégforgalmának közel háromnegyede az Európai Unióból érkezőkre jutott. Ebben a piaci körben a vendégforgalom elsősorban a kereskedelmi szálláshelyeken kívül eső területeket érintette: az összes beutazók számának 7 százalékos csökkenése mellett az Európai Unióból érkezők kereskedelmi szálláshelyeken még mindig 2-3 százalékkal több vendégéjszakát tölthettek el, mint 2000-ben. Néhány országból fennmaradt a szálláshelyigényes vendégforgalom erőteljes bővülése. (Például: Benelux országok, Franciaország, Olaszország, Svájc, Spanyolország, Svédország.) Figyelmet érdemel viszont, hogy a legjelentősebb piacnak tekinthető Németországból és Ausztriából stagnált a kereskedelmi szálláshelyek vendégéjszakáinak száma. A kereslet visszaesése leginkább két legfontosabb tengerentúli piacunkat érintette. (USA, Japán vendégforgalma több mint 10 százalékkal csökkent, miközben az Izraelből érkezők száma másfélszeresére emelkedett.) A szomszédos kelet-európai országokból számottevően visszaesett a beutazók száma (20-40 százalékkal). A csökkenés elsősorban a magán szálláshelyeket, a kiránduló és a határmenti forgalmat érintette.

A 2001 második felében kibontakozott keresletmérséklődés elsősorban a magasabb kategóriájú és az ifjúsági szálláshelyeket sújtotta, a New York-i terrortámadás elsősorban a budapesti öt és négy csillagos szállodák vendégkörét érintette.

A 2001. év végi folyamatokat tekintve megállapítható, hogy a tavaszi sávsvélesítés hatásai mára egyértelművé, számokban is tetten érhetővé váltak. Költségoldalról jelentő-

sen csökkent az inflációs nyomás, mivel a termelői árak növekedésének üteme folyamatosan mérséklődött. Amíg januárban még 12,9 százalék volt az ipari termelői árak 12 havi indexe, addig decemberre ugyanez az érték 3,6 százalékra csökkent. Különösen kedvező folyamatnak könyvelhető el az élelmiszerek termelői árának jelentős csökkenése.

A 12 havi fogyasztói árindex 2001 decemberében 6,8 százalék lett, ami a rendszer-váltás óta nem tapasztalt alacsony érték.

A 2001-es inflációcsökkenés külső hatásai közül mindenekelőtt az exportár-növekedés mérséklődését kiváltó nemzetközi dekonjunktúrát, illetve a kőolaj világgiazi árának főként a második félévben jelentkező csökkenését kell kiemelnünk. A belső tényezőknél a sokat emlegetett forinterősödés – sávszélesítés adta – lehetőségét és megvalósulását kell az első helyen említanünk, de kiemelendő az élelmiszeráraknak a második félévben tapasztalt erőteljes növekedésmérséklődése is.

Hátráltatta ugyanakkor a még jelentősebb mérséklődést a reálberek tervezettnél nagyobb emelkedése miatt növekedő lakossági kereslet, valamint a kedvezően alakuló költségvetési pozíció miatti állami takarékoskodás időleges felfüggesztése is.

Minden jel arra utal, hogy az infláció mértékének csökkenő trendje 2002 első félévében sem fog megtorpanni, hiszen mindazon folyamatok, amelyek a 2001. év második felében a defláció motorjai voltak, tovább élnek. Mivel a 2001-es év első hónapjaiban relatíve magas volt az árdrágulás üteme, így a bázishatás következtében a 12 havi index szinte bizonyosan tovább fog csökkenni a következő hónapokban.

Az elemzők általában a második félév gazdasági folyamatainak alakulása tekintetében mutatkoznak bizonytalanok. Erre az időszakra már elmúlik a bázishatás, vagyis a friss adatok már egyébként is alacsony értékeket „váltakoznak le”. Nem eldönthető, hogy a reálkereslet hogyan fognak alakulni, a mai jelek és kormányzati tervek szerint azonban továbbra is viszonylag jelentős növekedés lesz e téren. Negatívan fog hatni a várhatóan sorra kerülő, mindeddig halogatott gázáremelés, s az üzemanyag fogyasztási adójának emelésére is sor kerül.

2002 januárjában a fogyasztói árszint 1,3 százalékkal emelkedett, így a 12 havi árindex 6,6 százalék lett. A várakozásoknál magasabb árindexet az idényáras élelmiszerek jelentős árnövekedése okozta. Előrejelzések szerint ez év júniusára a fogyasztói árak várhatóan 5,5 százalékkal lesznek magasabbak az egy évvel korábnál. Ugyanebben az időszakban a termelői árak szintje 2,7 százalékkal haladhatja meg az előző évi értéket.

A háztartások fogyasztási kiadásai 2001-ben – a jelentős reálbér-növekedés, valamint az elhalasztott fogyasztások miatt – a GDP dinamikáját meghaladó mértékben nőnek. Fogyasztásnövelő tényező volt eddig az is, hogy a vártnál magasabb infláció következtében minimálisra csökkentek a reálkamatok. 2002-ben mindhárom gazdasági jelenséget illetően változásra lehet számítani, ennek következtében a lakossági fogyasztás dinamikája valamelyest csökken. A közösségi fogyasztás növekedése – a korábbi évekéhez hasonlóan – 2002-ben is 2 százalék alatt marad.

A magyarországi munkanélküliek száma az elmúlt év végére 226 ezer 500 főre csökkent. Ez 22 ezer fővel kisebb, mint 2000 decemberében volt. A nemzetközi módszertan alapján számított munkanélküliségi ráta az utolsó negyedév átlagában az EU-országokban 7,8 százalék, ezzel szemben hazánkban csupán 5,6 volt. A legmagasabb munkanélküliségi ráta a 15–19 éves korosztályban van, az ebben lévő 604 ezer fős népességben 21,6 százalék a munka nélkül lévők aránya. Ha az összes munkanélkülieken belüli 23,8 százalékos részarányt képviselő 15–24 éves fiatalok helyzetét vizsgáljuk, munkanélküliségi arányuk 10,7 százalék volt. Ez kedvező, 1,2 százalékpontos mérséklődést mutat az egy évvel korábbihoz viszonyítva. Az Európai Unió átlagában e korcsoport rátája 16,1 százalék volt. Az országos átlagnál alacsonyabb a nők munkanélküliségi aránya, csupán 4,8 százalék a gazdaságilag aktív és a munka nélküli nők hányadosa.

A 4 millió 75 ezer gazdaságilag aktív népességben 30,5 százalék Közép-Magyarországon él, de ugyanakkor itt a legalacsonyabb a munkanélküliség, csupán 4 százalékos. A legmagasabb arányt 2001 negyedik negyedévében Észak-Magyarországon (8 százalék), Dél-Dunántúlon (7,8 százalék) és Észak-Alföldön (7,5 százalék) mérték. A munkanélküliek országos szintű átlagos negyedévi száma 248,4 ezer fő volt, december végén a regisztrált munkanélkülieké pedig 343 ezer. E nyilvántartott munka nélküli körből 126 ezren kaptak munkanélküli-járadékot. A regisztrált munkanélküliek közül 27 ezren még jövedelempótló támogatásban részesültek, míg 86 ezren már az azt felváltó rendszeres szociális segílyt kapták.

A munkanélküliségi ráta 2001 végére 5,6 százalékra csökkent, 2002-ben várhatóan ezen a szinten stabilizálódik.

Ez évben 28,8 milliárd forint úgynevezett decentralizált keret segíti a munkanélküliek számára indított aktív foglalkoztatáspolitikai programokat. A Munkaerő-piaci Alapból több mint 4 milliárd forinttal a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei, 3,2 milliárddal a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei és 2,3 milliárd forinttal a Hajdú-Bihar megyei munkaügyi központok gazdálkodhatnak.

Az ismert világgazdasági környezetben 2002 második felére érhetnek ismét felívelő szakaszba a dekonjunktúrában, recesszióban működő gazdaságok. Az általános depresszió időszakában a magyar gazdaságban is lassulás várható. A sorozatosan lefelé korrigált nemzetközi előrejelzések szerint a növekedés külső feltételrendszere lényegesen rosszabb, mint azt korábban vélelmezték. Az Egyesült Államok és Németország gazdasága lényegében stagnál, és az EU többi tagállamában is erőteljesen fékeződik a növekedés.

A kőolaj ára a túlkínálat miatt jelenleg igen alacsony, és az előrejelzések szerint 2002-ben az ideihez hasonló, esetleg valamivel magasabb olajárra számíthatunk. Ez a magyar gazdaság számára azt jelenti, hogy világpiaci oldalról jelentős inflációs nyomás nem várható, és a cserearányok továbbra is kedvezően alakulnak.

2002-ben a magyar gazdaság növekedése várhatóan 3,6–3,8 százalék között lesz. A lakossági fogyasztás bővülése a 2001-ben várható 4,3 százalékhoz képest 2002-ben 0,5 százalékponttal visszaesik, mert a világgazdasági dekonjunktúra miatt a versenyszférában az ideinél várhatóan kisebb lesz a reálbérek növekedési üteme.

A *felhalmozások* növekedése az év eleji dekonjunktúra ellenére valamivel kedvezőbbben alakulhat, mint tavaly. A vállalati szektor a dekonjunktúrát relatíve rövid távúnak ítéli, és ennek megfelelően felkészül a hosszabb távú keresleti és technológiai kihívásokra. Emellett a kedvezőbb szabályozási feltételek miatt a lakosság hitelképessége folyamatosan javul, így a lakásépítések növekedése vélhetően továbbra is dinamikus lesz. A 2001. évi 3 százalék körüli állóeszköz-felhalmozás várhatóan 3 százalék körül marad, míg jövőre 5 százalék fölé emelkedhet.

A *külkereskedelem* dinamikája 2001-ben jelentősen csökkenti mind az exportot, mind az importot, volumene várhatóan 12 százalék körül növekedett. 2002-ben a külkereskedelmi forgalom dinamikájának további csökkenésével számolunk, az export és import bővülése egyaránt 9-10 százalék körülire tehető. A folyó fizetési mérleg hiánya 2001-ben 1,2 milliárd euró volt, elsősorban az importigényes beruházások visszaesése és az idegenforgalom jó teljesítménye következtében. Az idei évben a hiány valamelyest növekedhet, 1,6-1,8 milliárd euró körüli fizetési mérleg hiány valószínű, melyek finanszírozása nem jelent problémát a magyar gazdaság számára.

Az *államháztartás* GDP-arányos hiánya kedvezően alakulhat, 0,3 százalékpontos csökkenéssel számolunk.

2002 átlagában az infláció közel 3 százalékpontos csökkenése valószínű, a termelőiár-emelkedés üteme valamelyest tovább csökkenhet.

Az átmeneti dekonjunktúra nem vezet a munkanélküliség számottevő emelkedéséhez, a vállalkozók várhatóan elsősorban a bérek visszafogásával reagálnak a kedvezőtlenebbé vált körülményekre.

Az *árfolyamrendszerben* 2002 végéig nem lesz változás, az euróhoz viszonyított árfolyam kismértékű nominális leértékelődése valószínű: 2002-ben átlagosan 252,6 forint/euró árfolyam reális.

Az Ecostat előrejelzése a magyar gazdaság fejlődésére
(Változás az előző évhez képest, összehasonlító áron, százalékban)

MUTATÓK	2000	2001	2002
	Tény	Várható	Prognózis
Bruttó hazai termék (%)	5,2	3,8	3,7
Állóeszköz-felhalmozás (%)	7,7	3,1	5,0
Az ipari termelés alakulása (%)	18,3	4,1	3,2
Az építőipari termelés alakulása (%)	5,8	9,9	8,5
A mezőgazdasági termelés alakulása (%)	0	9–11	1,0
Kivitel (%)	21,8	11,1	7,7
Behozatal (%)	21,1	8,4	8,3
Külkereskedelmi áruforgalom egyenlege (milliárd euró)	-4,3	-3,6	-3,4
Folyó fizetési mérleg egyenlege (milliárd euró)	-1,4	-1,2	-1,8
Közvetlen tőkebefektetések (milliárd euró)	2,1	2,3	2,3
Államháztartás egyenlege (a GDP %-ában)	-3,7	-3,5	-3,1
Belföldi felhasználás (%)	5,1	2,4	4,0
Lakossági fogyasztás (%)	4,1	4,3	3,9
Közösségi fogyasztás (%)	2,9	1,6	1,7
Éves fogyasztóiár-index (%)	9,9	9,2	5,8
Munkanélküliségi ráta (ezer fő) ^a	5,9	5,7	5,5
A bruttó átlagkereset alakulása ^a	13,5	18,0	12,0
Betéti kamatok (kéthetes MNB) ^a	11,5	9,75	7,25
Vállalkozásoknak nyújtott éven belüli hitelkamatok) ^a	12,4	11,2	9,5
A BUX alakulása ^a	7116	7131	8100
A piac féléves előrejelzése			
ECOSTAT konjunktúraindexe ^b	-	47,7	48,2
ECOSTAT Ingatlanbarométere ^c	-	49,2	50,1

^a Az év végén.

^b A TOO-100, a KKV üzleti és a lakossági bizalom negyedéves átlaga.

^c Negyedéves ingatlanpiaci konjunktúramutató, IV. negyedév.

Forrás: KSH, MNB, Ecostat 2002. februári előrejelzése.

Konjunktúraelemzések 2002 tavaszán

A különböző gazdaságkutató intézetek minden év tavaszán adják közre előző évi gazdasági helyzetértékelésüket és prognózisukat. A sajtó többnyire csak a legfontosabb gazdasági mutatókról és egy-két szavas értékelésről ad tájékoztatást, az intézetek által készített vastkos tanulmányok pedig nem mindig jutnak el az érdeklődőkhöz. Ezért először tavaly, 2001-ben adtuk közre ezekből az értékelésekből, illetve prognózisokból a kutatóintézetek rövid összefoglalóit.

Az egyes intézetek az azonos vagy hasonló adatok ismeretében is más-más tényt vagy folyamatot tartanak fontosnak, illetve másra helyezik a hangsúlyt. Így az Olvasónak módja lehet tájékozódni az álláspontokról is.

2002 végén újra indulhat a konjunktúra...

ECOSTAT Gazdaságelemző és Informatikai Intézet éves prognózisa¹

A magyar gazdaság 2002. évi folyamatait alapvetően az elmúlt esztendő második felében bekövetkezett növekedéslassulás határozza meg. Az ECOSTAT vállalati konjunktúrafelvételei – azaz a 2001 közepétől érezhetővé vált üzleti bizalom jelentős csökkenése – ezt előre jelezték.

A dekonjunktúrában, recesszióban működő gazdaságok az ismert világgazdasági folyamatok hatására 2002 második felére ismét felívelő szakaszba érhetnek. A sorozatosan lefelé korrigált nemzetközi előrejelzések szerint a növekedés külső feltételrendszere lényegesen rosszabb, mint azt korábban vélelmezték. Az Egyesült Államok és Németország gazdasága lényegében stagnál, és az EU többi tagállamában is erőteljesen fékeződik a növekedés. A kőolaj ára a túlkínálat miatt jelenleg alacsony, és az előrejelzések szerint 2002-ben is mérsékelt olajárra számíthatunk.

A világgiazi oldalról jelentős inflációs nyomás nem várható, és a cserearányok továbbra is kedvezően alakulnak. A magyar gazdasági fejlődés belső feltételrendszerét alapvetően meghatározza a már elfogadott kétéves költségvetés, és a monetáris politika változtatása során átalakult árfolyamrendszer, valamint a kamatpolitika. Az árfolyamrendszerben 2002 végéig nem számítunk változásra. Az inflációnak az utóbbi hónapokban tapasztalt mérséklődésével némileg megnőtt a kamatpolitika mozgásteré. Így lehetőség nyílt arra, hogy a nemzetközi trendeket követő nominális kamatcsökkentések ellenére emelkedjen a hazai reálkamat szintje, ami ösztönzőleg hathat a lakossági megtakarításokra.

A GDP termelése 2001-ben várhatóan 3,8 százalékkal növekedett. A hazai növekedés üteme feltehetően csak 2002 utolsó negyedévére gyorsul majd fel. Ezek mérlegelésével arra számítunk, hogy a növekedés 2002-re néhány tized százalékponttal lassul.

¹ A prognózist összeállította: *Belyó Pál*, az ECOSTAT Gazdaságelemző és Informatikai Intézet igazgatója a Monitor 2002. 1. száma alapján.

Különböző keresletélénkítő intézkedések nyomán 2001-ben a lakossági fogyasztás 4,3 százalékkal nő, meghaladva a GDP növekedését. A háztartások fogyasztási kiadásai 2001-ben a GDP dinamikáját meghaladó mértékben nőttek.

A *bruttó felhalmozás* 2001-ben az 1999. évi szintre mérséklődött. A vállalatok első-sorban a beruházások elhalasztásával alkalmazkodnak a gyengülő konjunktúrához és a vele járó bizonytalansághoz. A vállalatok a konjunktúra beindulása előtt feltehetően fokozni fogják beruházási tevékenységüket. Ebben a helyzetben kiemelkedő fontosságú az állami szerepvállalás. Mindezek figyelembevételével 2001-re az állóeszköz-felhalmozás 3 százalék körüli, jövőre mintegy 5 százalékos növekedését prognosztizáljuk. A bruttó felhalmozás 2001-ben 4 százalék, 2002-ben pedig 5 százalék körüli ütemben növekedhet.

Az elmúlt évben az adózatlan keresetek 18 százalékkal növekedtek, a nettó keresetek 16,2 százalékkal voltak magasabbak, mint 2000-ben. A reálkeresetek 6,4 százalékos emelkedése kiugró növekedést jelent. Az igénybe vehető gyermekkedvezmény jövedelemnövelő hatását is figyelembe véve a reálkereset-index 7,7 százalékkal nőtt, ami az 1994-es 7,2 százalékos eddigi csúcst is meghaladja. A költségvetési szféra 105,9 ezer forintos éves szintű átlagkeresete már magasabb a versenyszféra átlagánál. A termelő-szférában 16,3 százalékkal nőttek a bruttó keresetek, a közalkalmazottaknál pedig 22,4 százalékos volt a bővülés. A magyarországi bruttó átlagkereset 136 593 forint volt.

Az *államháztartás pozíciója jövőre valamelyest javulhat*. A GDP-arányos államháztartási hiány 2001-ben 3,5 százalék volt, 2002-ben pedig kissé alacsonyabb lehet. Az európai uniós módszertan szerinti hiány, amely tartalmazza az államháztartási feladatokat ellátó, nem közvetlenül az államháztartás részének tekintett intézményeket is (MFB Rt., ÁPV Rt. stb.), jelentősen meghaladhatja a hivatalos értéket.

2002 januárjában 75 milliárd forinttal költött többet a bevételeinél az államháztartás, és ezzel a központi költségvetésben mintegy 59 milliárdos hiány keletkezett. Ez az éves előirányzat 12 százaléka. A kiadásokból említésre érdemes, hogy a rendkívüli kiadások éves előirányzata már januárban 72 százalékban teljesült. Az MFB tőketartalékát 20,7 milliárddal emelték, és 15,3 milliárdot utaltak a gyorsforgalmi úthálózat üzemeltetésére és fenntartására. Az agrárgazdaság támogatása az elmúlt évi elmaradást is pótlandó, 16,5 milliárd forint kiadást jelentett. A lakástámogatásra kifizetett juttatások pedig 6,3 milliárd forintos összeggel az éves terv mintegy 10 százalékát jelentik. A gazdálkodó szervezetek befizetései is kedvezőbbek az időarányos mértéknél, hiszen majdnem 12 százalékban már teljesültek. Ezen belül a vám- importbefizetések már az első hónapban az éves terv majd egynegyedét, 23,5 milliárd forintot hoztak. A társasági adóbevételek több mint 25 milliárddal az előző évinél 10 százalékkal magasabbak, és ugyancsak hasonló mértékben volt nagyobb az áfa 136 milliárdos bevétele is.

A *pénzügyi folyamatok 2001-ben mozgalmasan alakultak*. Megvalósult a forint teljes körű konvertibilitása, az új árfolyamrendszerrel megszűnt a csúszó leértékelés. Az MNB többször csökkentette az irányadó kamatot.

2001-ben a bruttó bér 17 százalékkal, a nettó bér 15,3 százalékkal emelkedett. Ez azt jelenti, hogy a reálbér a GDP-nél gyorsabban, 5,3 százalékkal növekedett. 2002-ben a keresetkiáramlás oly mértékű lehet, hogy a jövedelmek reálértékben 3-3,5 százalékkal nőhessenek, azaz ne haladják meg a GDP növekedését.

Az MNB fizetésimérleg-korrekciója – amelyet elsősorban egy vállalati módosítása miatt kellett megtenni – alapján 2001-ben 1248 millió (2000-ben 1434 millió) euró hiánnyal zárt a folyó fizetési mérleg. A mérleg alakulásában meghatározó volt az áruforgalom kiadási és a szolgáltatások bevételi többletének növekedése. Az adósságot nem generáló tőketételeknél 813 millió euró volt a nettóforrás-beáramlás, mintegy 600 millió euróval több a megelőző évnél. A jegybanki tartalékok értéke 12,2 milliárd euró volt,

míg a nemzetgazdaság bruttó adósságállománya 4,8 milliárddal nőtt a 2000. decemberihez képest. A bruttó külföldi adósságot a keresztárfolyamok, ár- és egyéb állományváltások hatása 1,4 milliárd euróval, míg a tranzakciók egyenlege 3,4 milliárddal növelte.

Az euróövezet tagvalutái megszűnése miatt a lakosság a korábban készpénzben tartott külföldi fizetőeszközeinek egy részét, mintegy 30 millió euró mértékben számlára helyezte vagy forintra váltotta.

A negatív nemzetközi részvénytapi hangulat ellenére a magyar tőzsdeindex az év elején kedvezően alakult, február 15-ére elérte a 8025 pontot. Ennek oka lehet, hogy a külföldi befektetők az év eleji portfólióátrendezés során növelték a jó gazdasági növekedési mutatóval rendelkező közép-európai térség részvényeinek súlyát. A világgazdasági fellendülés a magyar részvényindexet is tovább emelheti 2002 júliusára, akár 8700 pont körül is elképzelhető.

A több mint egy éve stagnáló ipari termelés 2002 első hónapjaiban feltehetően még nem fog emelkedni. Bizonyos konjunkturális javulás azonban már az Európai Bizalmi Indexekből is kiolvasható, és a magyarországi nagyvállalatok is az év második felére javulást várnak. 2002 elején az ipari kibocsátás számottevően még nem fog bővülni, az export növekedése lenne szükséges a termelés remélt emelkedéséhez. Az exportorientált magyar ipar – a termelés 70 százaléka kerül külföldre – a világszerte érezhető recesszió hatását a belföldi piacon nem tudja ellensúlyozni. A termelés stagnálása leginkább a közép-dunántúli régiót érinti, amelynek súlya az ipari bruttó termelésben mintegy 27 százalék, ágazati szerkezete következtében azonban feltehetően az átlagosnál magasabb ipari termelést ért el. A szintén nagyobb ipari termelési volument képviselő közép-magyarországi régió (súlya 23 százalék) és a nyugat-dunántúli régió ipari termelése (19 százalék) várhatóan az átlagot meghaladóan nőtt. A 10 százalék alatti termelési részarányt képviselő régiók közül Dél-Dunántúl (5 százalék) és Dél-Alföld (7 százalék) termelése stagnáló, míg Észak-Magyarország (10 százalék) és Észak-Alföld (10 százalék) folyó áras ipari bruttó termelése az átlagnál kissé erőteljesebb. Ágazatonként vizsgálva az ipari volument, a bányászat, a gumi- és műanyagtermék-gyártás, a máshova nem sorolt feldolgozóipar, a villamos-, gép- és műszergyártás, a gép-berendezés gyártása és a járműgyártás, míg az exportértékesítésben a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás, a villamosgép- és műszergyártás, a papírgyártás-nyomdai tevékenység, a gumi-, műanyag termékek gyártása, a bányászat és a fafeldolgozás haladja meg az átlagos volumenindexet.

Az építőipar termelésének volumene 2001-ben az előző évihez képest 9,9 százalékkal emelkedett. Az ágazat egyévi termelésének értéke meghaladta a 1165 milliárd forintot. Az elmúlt évben regisztrált növekedést az államilag támogatott lakásépítkezések, a felső-Tisza-vidéki árvíz utáni épületrekonstrukciós munkák, az egészségügyi, a kulturális és oktatási intézmények felújításai munkái, valamint a bevásárlóközpontok építése eredményezte. Az építőipar – költségalapon számított – árai 2001-ben az előző évihez képest 10,1 százalékkal emelkedtek. Az 2001. év végén az előző decemberhez viszonyítva, azaz 12 hónap alatt az építőipari tevékenység árai 5,3 százalékkal növekedtek. Ezen belül a szerkezetkész épületek és egyéb építmények építésének költségalapú árai 4,7 százalékkal emelkedtek. Az elmúlt évben a legnagyobb mértékben a befejező építés volumene nőtt – mintegy 31,6 százalékkal –, míg a szerkezetkész épületek és egyéb építmények építése 8,9 százalékkal bővült. Az épületgépészeti szerelés a megelőző évvel megegyező szinten maradt. Az épületek építésének volumene 25 százalékkal lett magasabb, de az egyéb építmények építésének volumene 7,5 százalékkal elmaradt a 2000. évitől. Az út-, vasútépítés felújítási és pályarekonstrukciós munkái nem ellensúlyozták a volumen csökkenését. Megyénként vizsgálva, az építőipari termelés csaknem mindenütt emelkedett, legnagyobb mértékben, mintegy 50 százalékot is meghaladóan Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.

Bács-Kiskunban 34, Pest megyében 22, Baranya megyében pedig közel 21 százalékkal nőtt a székely szerint a megyébe tartozó építőipari kivitelezők termelése. A budapesti székelyű vállalkozások 13 százalékkal tudták termelésüket bővíteni. 2001-ben a megelőző évihez hasonló volumenben kötöttek új szerződéseket az építőipari vállalkozások. Az épületek építésére 20 százalékkal nagyobb volumenben jöttek létre szerződések, de az egyéb építményeké 18 százalékkal visszaesett.

Az agrárágazat ellentmondásai 2001-ben is meghatározóak voltak. A gabonatermelés jelentősen nőtt, erősítve az évek óta jelentkező értékesítési gondokat. Ugyanakkor az állatállomány szinte folyamatosan csökkent. Ennek eredményeként a növénytermesztés 10-12 százalékkal nőtt, az állattenyésztés 5-6 százalékkal mérséklődött. A mezőgazdasági termelői árak az év végére csökkentek.

A tendenciákból látható, hogy a 2001. évi túltermelés és áralakulás hatására 2002-ben kedvező esetben is csak stagnálhat a mezőgazdaság volumene. Az elmúlt évi szélsőséges áringadozásokat még a jól működő gazdaságok sem tudnák elviselni. Például a búza felvásárlási ára 2001 márciusában még tonnánként 34 600 forint volt, de ez év végére 22 ezer forintra csökkent. Nagy valószínűséggel 2002-ben kevesebb gabonafélét vetnek a gazdaságok, kisebb lesz a kínált termékmennyiség. A zöldségfélék és gyümölcsök értékesítési árai a termelési költségek emelkedésével összefüggésben várhatóan növekednek majd, míg az élő állatok és állati termékek árszintje a 2001. évinek megfelelő lehet.

Az ágazat jövedelmezősége változatlanul alacsony, a befektetők számára kevésbé vonzó. A forint árfolyamának emelkedése az ágazat jövedelmezőségére kedvezően hat, becslések szerint 2001-ben a veszteség akár 40 milliárd forint is lehetett. Optimális esetben a 2001. évi eredmények teljesíthetők, megáll az állatállomány csökkenése, javulhatnak a fajlagos mutatók és élénkülhetnek a beruházások.

A mezőgazdaság fejlődését alakító feltételek egyre nehezebbé válnak, különösen kedvezőtlenek lehetnek az EU várható támogatási politikájának bejelentését követően. A mezőgazdaság szerkezeti átalakításhoz és modernizálásához fokozottabban csak belső erőforrásokra lehet majd támaszkodni. 2002-ben sem a fejlesztés lehetőségei, sem pedig a keresleti feltételek nem fognak javulni. Optimális esetben a növénytermesztés színvonala 2002-ben nem csökken, és megáll az állatállomány visszaesése, így 1 százalék körüli növekedés képzelhető el az agrárszférában.

2001-ben az áruforgalomban a 31,3 milliárd eurós export és a 33,6 milliárd eurós import egyenlegeként 2265 millió euró hiány keletkezett. Az import 3358 millió, az export 3707 millió euróval nagyobb, mint a megelőző évben. Az áruforgalom szezonálisan kiigazított egyenlege az elmúlt év során enyhén növekvő hiányt jelez.

A *tőkebefektetések* körében az 1681 millió euró nettó jövedelemkiáramlás kissé alacsonyabb az előző évinél. A profit jellegű nettó kifizetések nőttek 31 millióval, míg a nettó kamatkidások 53 millió euróval csökkentek.

A 2001-től nagy részében mérséklődő export- és importnövekedés várhatóan csak 2002. év végére fog érezhetően élénkülni. 2001-ben az export növekedése feltehetően 11 százalék körül alakult, meghaladva az importét, amely 8,5 százalék körül volt. 2002-ben az export 7,7 százalék és az import 8,3 százalék közötti bővülésére számítunk. 2002-ben minden bizonnyal romlik a *kereskedelmi áruforgalom* egyenlege, 4 milliárd euró körüli hiány várható.

A *fizetési mérleg* árudeviza-egyenlege jellemzően jelentősen eltér a kereskedelmi áruforgalométól. Az eltérés főbb tényezői a bérmunka anyagköltségének eltérő számbavétele, a fuvardíjak más paritáson történő elszámolása és a tárgyi apport figyelembevétele. Mindezek alapján a fizetési mérleg árudeviza-egyenlegének alakulására 2001-ben 1,6 milliárd euró, 2002-ben 1,8 milliárd euró hiány várható.

2001 végén sem maradt el és ez évben sem fog elmaradni az év végi profittranszfer. Ennek 2001. első félév végi alacsony értéke meglepte az elemzők többségét. A bizonytalanságok ellenére az elemzők – figyelembe véve a rendkívül kedvező adatokat, valamint a lassuló importot – mintegy 1,4 milliárd euró folyó fizetésimérleg-hiánnyal kalkuláltak 2001-ben. Tekintettel arra, hogy a gazdaság növekedésének gyorsulása csak az év vége felé várható, 2002-ben a külkereskedelmi áruforgalom egyenlege tovább nőhet, és 4,2 milliárd eurót érhet el.

A magyar turizmus 1998 óta tartó fellendülése 2000 folyamán (a nyári főszezonban) megtorpant. A múlt évben az országot 30,7 millió külföldi látogató kereste fel, a második félévi visszaesés miatt 1,5 százalékkal kevesebb, mint 2000-ben. A külföldiek alig egytizede (3 millió) volt a kereskedelmi szálláshelyek vendége. Annak ellenére, hogy a vendégforgalom évközi mérséklődése kisebb mértékben érintette a kereskedelmi szálláshelyeket (ezen belül a szállodákat), a vállalkozások árbevétele olyan mértékben elmaradt a ráfordítások fogyasztóiár-emelkedése mögött, hogy a szolgáltatásokat nyújtók többsége jelentős takarékosági és piacbővítő (marketing) intézkedésekre kényszerült.

Az idegenforgalmi devizabevétel megközelítette a 4,4 milliárd eurót, a növekedés mértéke (18 százalékkal) még a 2000. évet is meghaladta. (Annak ellenére, hogy a növekedés üteme az év végére 10 százalékpontot mérséklődött.) Az 1462 millió euró kiadás pedig 272 millióval lett nagyobb a megelőző évinél. Az idegenforgalmi egyenleg 2000 nyaratól folyamatosan növekvő, 200 millió eurót meghaladó bevételi többletet jelez.

A kereskedelmi szálláshelyek a devizabevételek növekedését alig érzékelték, egyfelől a forint 2001. évi jelentős (7 százalékos) felértékelése, másfelől a bevételek összetételének átalakulása miatt. (Az összbevételeken belül a szállásdíjak súlya csökkent.) A devizabevételek növekedésének zöme továbbra is a fizetési mérleg pozícióját javította.

A kereskedelmi szálláshelyek a külföldiekhez hasonló (2,9 millió) vendéget fogadtak, 3-4 százalékkal kevesebbet, mint egy évvel korábban. A vállalkozások a belföldi vendégek szállásdíjában a külföldiekénél nagyobb mértékben (11 százalékos árnövekedéssel) érvényesítették a ráfordításokban jelentkező inflációs nyomást.

A főbb küldő piacokról érkező vendégek számának alakulása jelentősen differenciálódott. A külföldi látogatószám egyharmada, a kereskedelmi szálláshelyek vendégforgalmának közel háromnegyede az Európai Unióból érkezőkre jutott. Ebben a piaci körben a vendégforgalom elsősorban a kereskedelmi szálláshelyeken kívül eső területeket érintette: az összes beutazók számának 7 százalékos csökkenése mellett az Európai Unióból érkezők kereskedelmi szálláshelyeken még mindig 2-3 százalékkal több vendégéjszakát tölthettek el, mint 2000-ben. Néhány országból fennmaradt a szálláshelyigényes vendégforgalom erőteljes bővülése. (Például: Benelux országok, Franciaország, Olaszország, Svájc, Spanyolország, Svédország.) Figyelmet érdemel viszont, hogy a legjelentősebb piacnak tekinthető Németországból és Ausztriából stagnált a kereskedelmi szálláshelyek vendégéjszakáinak száma. A kereslet visszaesése leginkább két legfontosabb tengerentúli piacunkat érintette. (USA, Japán vendégforgalma több mint 10 százalékkal csökkent, miközben az Izraelből érkezők száma másfélszeresére emelkedett.) A szomszédos kelet-európai országokból számottevően visszaesett a beutazók száma (20-40 százalékkal). A csökkenés elsősorban a magán szálláshelyeket, a kiránduló és a határmenti forgalmat érintette.

A 2001 második felében kibontakozott keresletmérséklődés elsősorban a magasabb kategóriájú és az ifjúsági szálláshelyeket sújtotta, a New York-i terrortámadás elsősorban a budapesti öt és négy csillagos szállodák vendégkörét érintette.

A 2001. év végi folyamatokat tekintve megállapítható, hogy a tavaszi sávsvézésítés hatásai mára egyértelművé, számokban is tetten érhetővé váltak. Költségoldalról jelentő-

sen csökkent az inflációs nyomás, mivel a termelői árak növekedésének üteme folyamatosan mérséklődött. Amíg januárban még 12,9 százalék volt az ipari termelői árak 12 havi indexe, addig decemberre ugyanez az érték 3,6 százalékra csökkent. Különösen kedvező folyamatnak könyvelhető el az élelmiszerek termelői árának jelentős csökkenése.

A 12 havi fogyasztói árindex 2001 decemberében 6,8 százalék lett, ami a rendszer-váltás óta nem tapasztalt alacsony érték.

A 2001-es inflációcsökkenés külső hatásai közül mindenekelőtt az exportár-növekedés mérséklődését kiváltó nemzetközi dekonjunktúrát, illetve a kőolaj világgiazi árának főként a második félévben jelentkező csökkenését kell kiemelnünk. A belső tényezőknél a sokat emlegetett forinterősödés – sávszélesítés adta – lehetőségét és megvalósulását kell az első helyen említünk, de kiemelendő az élelmiszeráraknak a második félévben tapasztalt erőteljes növekedésmérséklődése is.

Hátráltatta ugyanakkor a még jelentősebb mérséklődést a reálberek tervezettnél nagyobb emelkedése miatt növekedő lakossági kereslet, valamint a kedvezően alakuló költségvetési pozíció miatti állami takarékoskodás időleges felfüggesztése is.

Minden jel arra utal, hogy az infláció mértékének csökkenő trendje 2002 első félévében sem fog megtorpanni, hiszen mindazon folyamatok, amelyek a 2001. év második felében a defláció motorjai voltak, tovább élnek. Mivel a 2001-es év első hónapjaiban relatíve magas volt az árdrágulás üteme, így a bázishatás következtében a 12 havi index szinte bizonyosan tovább fog csökkenni a következő hónapokban.

Az elemzők általában a második félév gazdasági folyamatainak alakulása tekintetében mutatkoznak bizonytalanok. Erre az időszakra már elmúlik a bázishatás, vagyis a friss adatok már egyébként is alacsony értékeket „váltakoznak le”. Nem eldönthető, hogy a reálkereslet hogyan fognak alakulni, a mai jelek és kormányzati tervek szerint azonban továbbra is viszonylag jelentős növekedés lesz e téren. Negatívan fog hatni a várhatóan sorra kerülő, mindeddig halogatott gázáremelés, s az üzemanyag fogyasztási adójának emelésére is sor kerül.

2002 januárjában a fogyasztói árszint 1,3 százalékkal emelkedett, így a 12 havi árindex 6,6 százalék lett. A várakozásoknál magasabb árindeket az idényáras élelmiszerek jelentős árnövekedése okozta. Előrejelzések szerint ez év júniusára a fogyasztói árak várhatóan 5,5 százalékkal lesznek magasabbak az egy évvel korábnál. Ugyanebben az időszakban a termelői árak szintje 2,7 százalékkal haladhatja meg az előző évi értéket.

A háztartások fogyasztási kiadásai 2001-ben – a jelentős reálbér-növekedés, valamint az elhalasztott fogyasztások miatt – a GDP dinamikáját meghaladó mértékben nőnek. Fogyasztásnövelő tényező volt eddig az is, hogy a vártnál magasabb infláció következtében minimálisra csökkentek a reálkamatok. 2002-ben mindhárom gazdasági jelenséget illetően változásra lehet számítani, ennek következtében a lakossági fogyasztás dinamikája valamelyest csökken. A közösségi fogyasztás növekedése – a korábbi évekéhez hasonlóan – 2002-ben is 2 százalék alatt marad.

A magyarországi munkanélküliek száma az elmúlt év végére 226 ezer 500 főre csökkent. Ez 22 ezer fővel kisebb, mint 2000 decemberében volt. A nemzetközi módszertan alapján számított munkanélküliségi ráta az utolsó negyedév átlagában az EU-országokban 7,8 százalék, ezzel szemben hazánkban csupán 5,6 volt. A legmagasabb munkanélküliségi ráta a 15–19 éves korosztályban van, az ebben lévő 604 ezer fős népességben 21,6 százalék a munka nélkül lévők aránya. Ha az összes munkanélkülieken belüli 23,8 százalékos részarányt képviselő 15–24 éves fiatalok helyzetét vizsgáljuk, munkanélküliségi arányuk 10,7 százalék volt. Ez kedvező, 1,2 százalékpontos mérséklődést mutat az egy évvel korábbihoz viszonyítva. Az Európai Unió átlagában e korcsoport rátája 16,1 százalék volt. Az országos átlagnál alacsonyabb a nők munkanélküliségi aránya, csupán 4,8 százalék a gazdaságilag aktív és a munka nélküli nők hányadosa.

A 4 millió 75 ezer gazdaságilag aktív népességben 30,5 százalék Közép-Magyarországon él, de ugyanakkor itt a legalacsonyabb a munkanélküliség, csupán 4 százalékos. A legmagasabb arányt 2001 negyedik negyedévében Észak-Magyarországon (8 százalék), Dél-Dunántúlon (7,8 százalék) és Észak-Alföldön (7,5 százalék) mérték. A munkanélküliek országos szintű átlagos negyedévi száma 248,4 ezer fő volt, december végén a regisztrált munkanélkülieké pedig 343 ezer. E nyilvántartott munka nélküli körből 126 ezren kaptak munkanélküli-járadékot. A regisztrált munkanélküliek közül 27 ezren még jövedelempótló támogatásban részesültek, míg 86 ezren már az azt felváltó rendszeres szociális segílyt kapták.

A munkanélküliségi ráta 2001 végére 5,6 százalékra csökkent, 2002-ben várhatóan ezen a szinten stabilizálódik.

Ez évben 28,8 milliárd forint úgynevezett decentralizált keret segíti a munkanélküliek számára indított aktív foglalkoztatáspolitikai programokat. A Munkaerő-piaci Alapból több mint 4 milliárd forinttal a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei, 3,2 milliárddal a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei és 2,3 milliárd forinttal a Hajdú-Bihar megyei munkaügyi központok gazdálkodhatnak.

Az ismert világgazdasági környezetben 2002 második felére érhetnek ismét felívelő szakaszba a dekonjunktúrában, recesszióban működő gazdaságok. Az általános depresszió időszakában a magyar gazdaságban is lassulás várható. A sorozatosan lefelé korrigált nemzetközi előrejelzések szerint a növekedés külső feltételrendszere lényegesen rosszabb, mint azt korábban vélelmezték. Az Egyesült Államok és Németország gazdasága lényegében stagnál, és az EU többi tagállamában is erőteljesen fékeződik a növekedés.

A kőolaj ára a túlkínálat miatt jelenleg igen alacsony, és az előrejelzések szerint 2002-ben az ideihez hasonló, esetleg valamivel magasabb olajra számíthatunk. Ez a magyar gazdaság számára azt jelenti, hogy világpiaci oldalról jelentős inflációs nyomás nem várható, és a cserearányok továbbra is kedvezően alakulnak.

2002-ben a magyar gazdaság növekedése várhatóan 3,6–3,8 százalék között lesz. A lakossági fogyasztás bővülése a 2001-ben várható 4,3 százalékhoz képest 2002-ben 0,5 százalékponttal visszaesik, mert a világgazdasági dekonjunktúra miatt a versenyszférában az ideinél várhatóan kisebb lesz a reálbérek növekedési üteme.

A *felhalmozások* növekedése az év eleji dekonjunktúra ellenére valamivel kedvezőbbben alakulhat, mint tavaly. A vállalati szektor a dekonjunktúrát relatíve rövid távúnak ítéli, és ennek megfelelően felkészül a hosszabb távú keresleti és technológiai kihívásokra. Emellett a kedvezőbb szabályozási feltételek miatt a lakosság hitelképessége folyamatosan javul, így a lakásépítések növekedése vélhetően továbbra is dinamikus lesz. A 2001. évi 3 százalék körüli állóeszköz-felhalmozás várhatóan 3 százalék körül marad, míg jövőre 5 százalék fölé emelkedhet.

A *külkereskedelem* dinamikája 2001-ben jelentősen csökkenti mind az exportot, mind az importot, volumene várhatóan 12 százalék körül növekedett. 2002-ben a külkereskedelmi forgalom dinamikájának további csökkenésével számolunk, az export és import bővülése egyaránt 9-10 százalék körülire tehető. A folyó fizetési mérleg hiánya 2001-ben 1,2 milliárd euró volt, elsősorban az importigényes beruházások visszaesése és az idegenforgalom jó teljesítménye következtében. Az idei évben a hiány valamelyest növekedhet, 1,6-1,8 milliárd euró körüli fizetési mérleg hiány valószínű, melyek finanszírozása nem jelent problémát a magyar gazdaság számára.

Az *államháztartás* GDP-arányos hiánya kedvezően alakulhat, 0,3 százalékpontos csökkenéssel számolunk.

2002 átlagában az infláció közel 3 százalékpontos csökkenése valószínű, a termelőiár-emelkedés üteme valamelyest tovább csökkenhet.

Az átmeneti dekonjunktúra nem vezet a munkanélküliség számottevő emelkedéséhez, a vállalkozók várhatóan elsősorban a bérek visszafogásával reagálnak a kedvezőtlenebbé vált körülményekre.

Az *árfolyamrendszerben* 2002 végéig nem lesz változás, az euróhoz viszonyított árfolyam kismértékű nominális leértékelődése valószínű: 2002-ben átlagosan 252,6 forint/euró árfolyam reális.

Az Ecostat előrejelzése a magyar gazdaság fejlődésére
(Változás az előző évhez képest, összehasonlító áron, százalékban)

MUTATÓK	2000	2001	2002
	Tény	Várható	Prognózis
Bruttó hazai termék (%)	5,2	3,8	3,7
Állóeszköz-felhalmozás (%)	7,7	3,1	5,0
Az ipari termelés alakulása (%)	18,3	4,1	3,2
Az építőipari termelés alakulása (%)	5,8	9,9	8,5
A mezőgazdasági termelés alakulása (%)	0	9–11	1,0
Kivitel (%)	21,8	11,1	7,7
Behozatal (%)	21,1	8,4	8,3
Külkereskedelmi áruforgalom egyenlege (milliárd euró)	-4,3	-3,6	-3,4
Folyó fizetési mérleg egyenlege (milliárd euró)	-1,4	-1,2	-1,8
Közvetlen tőkebefektetések (milliárd euró)	2,1	2,3	2,3
Államháztartás egyenlege (a GDP %-ában)	-3,7	-3,5	-3,1
Belföldi felhasználás (%)	5,1	2,4	4,0
Lakossági fogyasztás (%)	4,1	4,3	3,9
Közösségi fogyasztás (%)	2,9	1,6	1,7
Éves fogyasztóiár-index (%)	9,9	9,2	5,8
Munkanélküliségi ráta (ezer fő) ^a	5,9	5,7	5,5
A bruttó átlagkereset alakulása ^a	13,5	18,0	12,0
Betéti kamatok (kéthetes MNB) ^a	11,5	9,75	7,25
Vállalkozásoknak nyújtott éven belüli hitelkamatok) ^a	12,4	11,2	9,5
A BUX alakulása ^a	7116	7131	8100
A piac féléves előrejelzése			
ECOSTAT konjunktúraindexe ^b	-	47,7	48,2
ECOSTAT Ingatlanbarométere ^c	-	49,2	50,1

^a Az év végén.

^b A TOO-100, a KKV üzleti és a lakossági bizalom negyedéves átlaga.

^c Negyedéves ingatlanpiaci konjunktúramutató, IV. negyedév.

Forrás: KSH, MNB, Ecostat 2002. februári előrejelzése.

Várakozások és előrejelzés

A GKI Gazdaságkutató Rt. prognóza 2002-re¹

A magyar gazdaság 2002 tavaszán egy dekonjunktúra mélypontján van. (A korábbi csúcspont 2000. I. negyedéve volt 6,6 százalékos GDP-bővüléssel, 2001. IV. negyed- évében 3,3 százalékkal bővült a GDP, 2002. I. negyedévében pedig 2-3 százalékos növekedés valószínű.) Az export és a magánberuházások 2001 közepé óta lényegében stagnálnak, ezzel is összefüggésben az ipari termelés enyhén mérséklődik. A dekonjunktúra főleg a világgazdaság megtorpanásával, de részben a forint rendkívül erőteljes reálfelértékelődésével függ össze. A forint a sávszélesítés óta kb. 15 százalékkal értékelődött fel az euróhoz képest (az inflációs különbséget is figyelembe véve), a fajlagos bérköltség emelkedését is tekintetbe véve a versenyképesség romlása 20 százalékos. Ez nagyon sok, a nettó exportőr vagy a belföldi piacon intenzív importversennyel szembekeverülő cégek számára szinte elviselhetetlen. Nem meglepő, hogy a kiviteli volumene a tavalyi utolsó negyedévben már csökkent, s az év elején ennek folytatódása valószínű.

Az anticiklikusnak nevezett gazdaságpolitika néhány területen belföldi keresletet élénkítő hatású, ott esetenként hazai termelést is húz. Az élénkülés az építőiparban, a kereskedelemben és a lakáspiacon jelenik meg. A támogatások azonban gyakran csak saját forrásokat helyettesítenek, ezért nem képeznek többletkeresletet, ha pedig mégis, akkor a kereslet szerkezete miatt jelentős arányban nem hazai termelést, hanem importot húznak. Mindez eddig azért nem jelent meg a behozatal megugrásában, mert a feldolgozóipari beruházások fél éve mérséklődnek. E gazdaságpolitika, a választások előtti általmi költségek nyomán a lakosságjövedelem-kiáramlás számottevően élénkült. A nominális keresetek tavaly az eredeti terveket jóval meghaladóan, 18 százalékkal emelkedtek. A 7 százalék körüli reálbér- és reálnyugdíj-emelkedés lényegesen dinamikusabb a gazdaság teljesítményének bővülésénél. A háztartások a jövedelemtöbblet nagy részét fogyasztásra és ingatlanra költik, ezért a pénzmegtakarítási ráta tovább csökken.

Az infláció – több éves 10 százalék körüli stagnálás után – 2001 közepétől számottevően mérséklődik, 2002 januárjában 6,6 százalékos volt. A fordulat jelentős, időben egybeesett a monetáris politika eszköztárának változásával, de nem a miatt következett be. Az erős forint szerepet játszott a feldolgozóipari belföldi értékesítési árindex zuhanásában és az üzemanyagok fogyasztói árának számottevő csökkenésében, de eddig csak egészen minimális változást hozott a piaci termékek fogyasztói árának alakulásában. Az infláció mérséklődésében nagy szerepe volt átmeneti és mesterséges tényezőknek, így az üzemanyagok jövedékiadó-emelése többszöri elhalasztásának, a belföldi energiaárak tartós elszakadásának a világpiaci energiaáraktól, a világpiaci olajárak átmeneti mérséklődésének.

¹ A cikket a GKI Gazdaságkutató Rt. egész kollektívája által 2002 márciusában készített, „Gazdasági várakozások és előrejelzés 2002-re” című tanulmány alapján Karsai Gábor, a GKI Gazdaságkutató Rt. kutatásvezetője állította össze.

Az államháztartás valós deficitje 2001-ben meghaladta a GDP 5 százalékát (s így közel 2 százalékponttal romlott az előző évhez képest), bár a „kreatív könyvelés” keretében kimutatott hivatalos hiány a tervezett 3,4 százalékos deficit környékén alakult. Az export lassulása eddig enyhébbnek bizonyult az import visszaesésénél, ezért a *külkereskedelmi áruforgalom mérlege javult*. Ezt valószínűleg a készletek átmeneti csökkenése magyarázza. A *folyó fizetési mérleg hiánya* főleg az idegenforgalmi aktívum nyomán *javult* az előző évhez képest. Ugyanakkor a *külföldi működő tőke nettó beáramlása jelentősen lefékeződött*, nem érte el a folyó fizetési mérleg hiányát.

A GKI Rt. azt feltételezi, hogy 2002 közepén a világgazdaságban enyhe konjunkturális fellendülés kezdődik meg. Ez valószínűleg együtt fog járni a most nagyon alacsony olajárak érzékelhető emelkedésével (a GKI Rt. 2002 átlagában 21-22 dollár közötti olajárát prognosztizál). Az euró számottevő erősödésére nem számítunk. Ez viszonylag optimista világgazdasági prognózis, bár a világpolitikai kockázatok a szokásosnál nagyobbak.

Magyarországon 2001 második felében a gazdasági várakozások lényegesen eltérő pályát írtak le az üzleti szférában és a háztartásoknál. A cégek (különösen az ipari vállalkozások) gazdasági várakozásai folyamatosan és erőteljesen romlottak, míg az emelkedő jövedelmek hatására a fogyasztók várakozásai határozottan javultak. December óta azonban látszanak a jelei a trend változásának: az üzleti szféra várakozásai először stagnálni, majd februárban emelkedni kezdtek. Ez is arra utal, hogy a dekonjunktúra mélypontja körül vagyunk. A gazdasági várakozásokra és folyamatokra is hat az áprilisi általános választások közeledése. A tapasztalatok szerint ilyenkor a költségvetési osztogatás erősödik, a jelentősebb átalakításokat elodázzák, a külföldi befektetések lassulnak.

Az idei év összességében a lassulás folytatódásának esztendeje lesz, de a második félévben élénkülés kezdődik. Ennek kihasználását nehezíti a forint erőteljes felértékelődése és a gyors béremelkedés.

A *kivitel* az év elején nagyjából stagnál, az év közepétől kezdve azonban – az EU konjunkturális élénkülése hatására – lassan emelkedni kezd. Az év egészében az export volumenének 4 százalékos, a tavalyinál lassúbb bővülésére számítunk. Az *üzleti beruházásoknál* a második félévtől várható emelkedés, az *állami befektetések* viszont folyamatosan bővülnek. Az év egészében a beruházások növekedési üteme 5 százalék körül várható, alig haladja meg a tavalyit. Az *ipari termelés* az év elején mérséklődik, majd lassan élénkül, de az év egészében csak 2-3 százalékkal emelkedik. Folytatódik viszont a gyors növekedés az *építőiparban* és a *kereskedelemben*, valamint a *lakáspiacon*. Mintegy 33 ezer új lakás épül fel. Idén a *külkereskedelmi mérleg romlik*. Így a GDP az I. félévben 3 százalék alatti, a II. félévben azt meghaladó, 2002 egészében kb. 3,2 százalékos ütemben bővül. A *foglalkoztatottak* száma 0,5-1 százalékkal mérséklődik. A *munkanélküliség* kismértékben emelkedik.

A *lakossági jövedelmek gyors növekedése folytatódik*. A keresetek nominális növekedése a közszférában még gyorsulhat is a tavalyihoz képest (a végrehajtott, illetve bejelentett intézkedések szerint akár a 20 százalékot is elérheti), s bár az üzleti szférában némi lassulás várható (13-14 százalékra), összességében 15 százalék körüli béremelkedés valószínű. Ez a *reálkeresetek 8-10 százalékos rendkívül gyors emelkedését* jelenti. A *nyugdíjak reálértéke* kb. 7 százalékkal javul. A *családi pótlék reálértéke* idén is *csökken*, s más jövedelemtételknél is csak lassú emelkedés várható; ezért a lakosság egy főre jutó reáljövedelme kb. 6 százalékkal bővül. A *lakásberuházások* céljára fölhasznált jövedelem emelkedik a leggyorsabban, de a *fogyasztás is legalább 5 százalékkal növekszik*. A *penz megtakarítási ráta* tovább csökken.

Az *infláció az év közepéig érezhetően, 5 százalék körülire csökken*. A GKI Rt. azt feltételezi, hogy az általános választásokat követően a jelenlegi kormány bejelentésének megfelelően sor kerül az üzemanyagok jövedéki adójának emelésére, szerény lépéssel

megkezdődik a belföldi energiaárak közelítése az EU átlagához. A világgpiaci olajár-növekedéssel párhuzamosan kb. 15 százalékkal emelkednek a belföldi üzemanyagárak. A reálfelértékelődés fokozatosan „előjövő” hatása ezt nem tudja ellensúlyozni. Mindezek következtében, továbbá amiatt, hogy a tavalyi év második felében már nagyon alacsony volt az ár-emelkedés, az *infláció mérséklődésének folyamata 2002 közepén megáll*, ekkortól az árindex 5-6 százalék között fog ingadozni, az év átlagában és az év végén is kb. 5,7 százalékos infláció valószínűsíthető. Ha a mesterséges dezinflációs eszközök fennmaradnak, alacsonyabb lesz az idei infláció, de nem kerülhető el az ár-emelkedés 2003. évi igen jelentős gyorsulása.

Az államháztartás erőteljes költségezése tovább folytatódik. Az eredeti költségvetésben kalkuláltnál lényegesen magasabb 2001-es bázis, a 2002-re feltételezettnél nagyobb infláció, a sokkal dinamikusabb bérfiáramlás és a gyorsan növekvő fogyasztás, illetve a számítottnál kisebb gazdasági növekedés együttes hatásaként keletkező mintegy 340 milliárd forintos adóbevételi többlet valószínűleg jórészt megteremti ennek a forrását. Így a kimutatott hiány alig nő. Idén a *valós korrigált deficit* nagyjából változatlan marad, eléri a GDP 5 százalékát, és ezzel az államháztartás idei belföldi keresleti hatása érdemben nem lesz erősebb a tavalyinál.

A választásokat követően (stabil politikai környezetet feltételezve) a külfölditöke-beáramlás lassan újra megélnkülhet. A *kamatok* eleinte viszonylag dinamikusan mérséklődnek, de az inflációs csökkenés megtorpanását előre vetítve április-májustól kezdve már csak stabilizálódnak. A *forint* májusig várhatóan enyhén gyengül, majd (szintén stabil politikai környezetet feltételezve) erősödik. Az év egészében nominálisan kismértékű, az inflációs különbségeket is figyelembe véve kb. 7 százalékos reálfelértékelődés várható. A gazdaságpolitikának *kevés eszköze van ennek megakadályozására*: a túl gyors kamatsökkenés a belföldi megtakarításokra hatna kedvezőtlenül. Kérdés, hogy a külföldipénz-beáramlás miatt nem erősödik-e még jobban a forint. Hiszen 300-400 bázispontnyi hozamelőny (politikai stabilitás esetén) idecsábítja a tőkét. Azért nem számítunk ennél erőteljesebb forinterősödésre, mert a magyar gazdaság első félévi adatainak többsége (export, ipari termelés, külkereskedelmi és folyó fizetési mérleg) sokkal rosszabb lesz a tavalyinál. Ehhez járul majd a dezinfláció nyári megtorpanása, s kérdéses, hogy a nagy keresetemelkedés nyomán a magyar gazdaság milyen gyorsan tud bekapcsolódni a beinduló európai konjunktúrába. Végül is ezek a fundamentumok, továbbá a jegybank és a kormány sávmegtartására vonatkozó eltökéltsége várhatóan féken tartják a külföldipénz-beáramlást. A *tőkepiacon* a dél-amerikai problémák miatt egyelőre átmeneti árfolyam-emelkedés van, az év egészében azonban nem várható tartós javulás.

A külső egyensúly 2002-ben érzékelhetően romlik. A forint felértékelődése idén már „begyűrűződik” a külkereskedelmi folyamatokba. Az áruforgalmi hiány 5 milliárd euró körüli lesz, mivel a behozatal lényegesen gyorsabban emelkedik a kivitelnél (ugyanakkor a cserearányok kismértékben javulhatnak, mert a világgpiaci energiaár-emelkedés hatása a gázimportban késleltetve jelentkezik). A folyó fizetési mérleg hiánya el fogja érni a 2,5 milliárd eurót, a GDP 4 százalékát. Ez könnyen finanszírozható, de a tendencia nem gond nélküli.

A GKI Rt. prognózisa 2002-re

	2001	2002 prognózis		
	Tény	Október	December	Március
(Volumenindex, előző év = 100)				
GDP-termelés	103,8	103,7	103,5	103,2
Ebből:				
Ipar	101,5*	104	103,5	101,5
Építőipar	108*	108	108	108
Mezőgazdaság, vad- és erdőgazdaság	110*	101	101	98
Szállítás és távközlés	104*	104	104	104
Egyéb szolgáltatás	104*	103,5	103,5	104,5
GDP belföldi felhasználása	101,5*	105	105	105,7
Ebből:				
Egyéni fogyasztás	104*	104,5	104,5	105,5
Állóeszköz-felhalmozás (beruházás)	103,5	107	105	105
Külkereskedelmi áruforgalom				
Export	108	107	107	104
Import	104	109	109	108
Fogyasztóiár-index (előző év = 100)	109,2	106,5	106,5	105,7
Külkereskedelmi mérleg egyenlege (milliárd euró)	-3,6	-6,2	-6	-5
Folyó fizetési mérleg egyenlege (milliárd euró)	-1,2	-3	-2,5	-2,5
Munkanélküliségi ráta (a gazdaságilag aktívak százalékában)	5,7	5,9	5,9	5,9
Államháztartás konszolidált deficitje a GDP százalékában	3,3 (5,1**)	3,5 (4,5**)	3,5 (4,5**)	3,5 (5**)

*Becslés.

** Becsült, az EU-módszertant közelítően korrigált hiány.

Várakozások március idusán

A Pénzügykutató Rt. előrejelzése 2002-re¹

2002 – a ló éve. Hogy jó év-e, még nem tudjuk, noha e cikk írásának időpontjában már a harmadik hónapját tapossuk. Túl sok benne a nyitott kérdés, a talány. Sok minden megtörténhet, és a mai feltételezéseink ellenkezője is. A magyar gazdaságról prognózist készítőket jelen idő szerint alapvetően négy bizonytalanság készíteti hezitálásra.

– Bizonytalan, mikor indul meg az USA Európára is átsugárzó növekedése, milyen erős keresleti impulzusok fognak hatni a magyar gazdaságra, s azok mikor jelentkeznek.

– Bizonytalan a parlamenti választások kimenetele, az új kormány összetétele, és ebből adódóan a kormányalakulást követően folytatott gazdaságpolitika.

– A ma ismert adatok alapján a közelmúlt nem rakható össze. Nem tudni, mi folytatódik, hiszen 2001-ről egymásnak ellentmondó makrogazdasági információkkal rendelkezünk.

– Az állami pénzügyek – részben a kétéves költségvetés alól elmozdult adatok, részben a költségvetésből történt sajátos „kiszervezések” miatt (MFB Rt., ÁPV Rt., Magyar Posta Rt.) – teljesen átláthatatlanok, követhetetlenek. Elmaradt a 2002. évi költségvetés kormány által beígért áttekintése ez év tavaszán.

Prognózist készíteni pedig mindennek ellenére kell, hiszen „hajózni pedig muszáj”. Az előrejelzés-készítők ilyen esetekben jóhiszeműen járnak el feltételezéseik kialakításánál. Így tettünk mi is, a Pénzügykutató Rt. munkatársai, amikor a 2002. év várható sarokpontjait kijelöltük.

– Megkíséreltünk eligazodni a tökéletesen összekuszálódott államháztartásban, állami pénzáramokban, és megpróbálkoztunk számba venni az államháztartást érintő kormányzati döntéseket, piaci folyamatokat.

– Jobb híján elfogadtuk a KSH, a Gazdasági Minisztérium és az MNB statisztikai információit a 2001-es esztendőről, a részterületekről és tendenciákról – tájékoztatóként.

– Azzal számoltunk, hogy a kormányváltás nem hoz nagy megrázkódtatást a gazdaságban. A magyar gazdaságban a vagyon 80 százaléka magántulajdonban van, és a GDP négyötödét is a magánszféra állítja elő, amelynek működését a külső és belső piaci feltételek szabályozzák – bár igaz, az utóbbiak alakulása kormányfüggő is. Azt feltételeztük, hogy a kormányváltással nem romlanak szignifikánsan a vállalkozások gazdaságpolitikától függő feltételei, de nem is javulnak. A semleges kormányzati hatást a rövid táv is alátámasztja.

¹ A Pénzügykutató Rt. 2002. márciusi prognózisa [A magyar gazdaság helyzete és kilátásai (2001–2002)] alapján írta: *Petschnig Mária Zita*, a Pénzügykutató Rt. főmunkatársa. A tanulmány elkészítésében e cikk szerzőjén kívül részt vettek: *Antal László, Antalóczy Katalin, Bozzai Rita, Juhász Pál, Ludányi Arnold, Mohácsi Kálmán, Várhegyi Éva, Voszka Éva*.

– Elfogadtuk azt a nemzetközi előrejelzési konszenzust, amely szerint a világgazdaság élénkülése 2002 második felében lesz érzékelhető. Minthogy a magyar gazdaság alapvetően a német–osztrák–olasz „tengelyre” van felfűzve, és nem az EU perifériáin elhelyezkedő dinamikusabb régiókra, legjobb esetben is az várható, hogy a hazai növekedés 2 százalékponttal haladja meg ezen országok növekedési dinamikáját.²

2001-ben először érte el a magyar gazdaságot a globalizált világ válsága, s 2002-ben először szembesülünk a globalizált világ konjunktúraciklusához kapcsolt magyar gazdaság élénkülésével. Mivel a konjunktúraciklus lefelé menő ágában időbeli egybeesést tapasztaltunk, nincs okunk feltételezni az élénkülés időbeli különbözőségét. Amint megindul a külső kereslet bővülése, arra a multinacionális cégek kapacitásai azonnal rámozdulnak. Először a készletek emelkednek, amely az import felfutásával jár, majd megszületnek a beruházási döntések, s végül emelkedik a foglalkoztatás. Ebből az algoritmusból a beruházás- és foglalkoztatásbővülés legfeljebb az év vége felé lesz érzékelhető, s a növekedési lendület valójában 2003-ban csapódik le.

Prognózisunk szerint a 2002-es esztendő „két féldős” lesz: az első féldévben még a recesszió hullámai érződnek, amit az anticiklikusnak mondott, valójában ellentmondásos gazdaságpolitika nem tud ellensúlyozni. Ekkor a GDP dinamikája nem éri el a 3 százalékot sem, várakozásaink szerint az első negyedévben 2,6, a másodikban 2,8 százalékos növekedést jelez. A második féldévben viszont erősödik az ütem 0,5-0,7 százalékponttal.

Megítélésünk szerint a belső keresletélénkítő gazdaságpolitika növekedést fokozó hatása is inkább a második féldévben fog érződni, az anticiklikusnak mondott (vagy annak szánt) gazdaságpolitika tehát ciklust erősítő módon hat majd. A belső keresletélénkítés kormány által letéteményesnek hirdetett programja, a Széchenyi-terv és annak Plusz kiadása ugyanis 2001-ről 2002-re húzódik át úgy, hogy a megítélt pályázati pénzek zömét ebben az évben folyósítják.³ Ehhez adódnak a szövetkezeti külső üzletrészek felvásárlásával ugyancsak 2002-ben generált pénzek, amelyek vásárlóerőként várhatóan szintén a második féldévben jelennek meg. S erre az időre esik az állami, önkormányzati, kvázi állami pénzekből finanszírozott beruházások átadását követő végelszámolások lehívása is.⁴

A költségvetési és jövedelmi oldalról expanzív gazdaságpolitikával ugyanakkor ütközik az export jövedelmezőségét rontó árfolyam-politika, a széles sávon belül szabadon hagyott árfolyamlebegés, amely tartósan az erős oldalon tartja a forint árfolyamát. Az exportörök árfolyamveszteségeinek mérséklésére létrehozott alap nem elégséges a jövedelemvesztés ellensúlyozására. A felértékelődésből adódó versenyképesség-romlást az exportörök a külső piac pangása/deflációja miatt árai emelésével sem tudják kompenzálni.

A növekedés ellen hat a minimálbér 25 százalékos emelésének előírása is. A nagyobb bérkiáramlás rövid távon ugyan adhat plusz keresleti lökést, hosszabb távon azonban növekedési veszteségre vezet a profitráták csökkenésén keresztül.

² A gazdasági rendszerváltást és a gazdaságstabilizációt követően, miután a magyar gazdaság együtt mozog az EU-régióval, a relatív fejletlenségből és a felzárkózás tartalékaiból – megfigyeléseink szerint – 2 százalékpontos előnyre futja. Az EU növekedési dinamikájának kétszeresét akkor tudtuk ez idő szerint produkálni, amikor az EU-beli konjunktúra alábbhagyott. Ekkor ugyanis nálunk kisebb volt a konjunktúrahülés.

³ Lehetséges, hogy újabb pályázatokat nem hirdetnek meg, vagy ha igen, a kifizetéseket 2003-ra halasztják, amihez megint rendeletet kellene módosítani.

⁴ Ha a választásokat követően az MSZP alakítana kormányt, ígéreteiből kb. 100 milliárd forintot szintén az év második felében váltana be, miközben aligha lenne módja az előző adminisztráció által hozott döntések felülvizsgálatára. Megoldásként az 1998. évi Fidesz-kormány gyakorlatával élhetne: amit lehet, még ennek az évnek az államadósság-növelésébe varna bele. Ezzel jó bázis is teremthető, amiért még az előző kabinet tehető felelőssé.

A külső feltételek változása, valamint az ellentmondásos gazdaságpolitikából feltételezhetően következő folyamatok alapján 2002. évi várakozásunkat a következők szerint foglalhatjuk össze.

1. A külső dekonjunkció és a választásokból adódó belső politikai bizonytalanság, továbbá az ellentmondásos gazdaság szabályozás következményeként a *GDP növekedési üteme* nem éri el az előző évit sem, az esztendő átlagában 3 százalékos körül alakul.

2. A *GDP keresleti tényezőiben* folytatódik az a 2001-ben megváltozott trend, miszerint a növekedés húzóerejévé a háztartások fogyasztása válik. Ezt a magas jövedelem-kiáramlás, a mérséklődő infláció, a csökkenő kamatlábak melletti hitelkereslet-élénkülés, a lakásberuházási terhek könnyebbedése és a korábban felhalmozott fogyasztási deficitiek törlesztésének társadalmi igénye alapozza meg és teszi lehetővé.

A *minimáljövedelem-többletek* olyan rétegeknél jelennek meg, akiknek pénzügyi gondjai nem merülnek ki portfóliójuk optimális összeállításában. A fogyasztói kereslet élénkülését valamelyest apasztja a foglalkoztatás várható mérséklődése. 1996 után 2002 lesz az első év, amikor a vállalkozói szférában olyan elbocsátásokra, létszámleépítésekre kerül sor – alkalmazkodva a bér- és piaci viszonyokhoz –, hogy összességében csökken az alkalmazásban lévők száma. Várhatóan folytatódik az a már 2001-ben is megfigyelhető tendencia, hogy a létszámleépítés zömében inkább az inaktívák körét szaporítja – mert így nagyobb jövedelem érhető el (például rokkantsági nyugdíj) –, mintsem a munkanélküliekét. Mindazonáltal azzal számolunk, hogy megtörik a KSH által (a munkaerő-felmérésben) mért munkanélküliségi ráta korábbi erőteljesen csökkenő tendenciája, és az év átlagában csupán egy-két tizedszázalékpontnyi esés lesz kimutatható.

A *fogyasztói infláció* csökken, éves átlagban 5–5,5 százalékos között alakul – elsősorban az alpinfláción (maginfláció) kívüli árak kedvező alakulásának köszönhetően, továbbá a külkereskedelem által érintett termékkör (tartós fogyasztási cikkek, ruházat) árcsökkenésének, illetve erőteljes dezinflációjának a felértékelődő forint következtében. Az első félév gyors dezinflációját a bázishatás is segíti (jelentős áthúzó ár-emelkedések esnek ki).

A mérséklődő inflációhoz alkalmazkodik a *versenyszféra bérpolitikája* – már annyira a minimálbér-emelés azt lehetővé teszi. Mindenesetre megtörik a korábbi éveket jellemző bérinercia, és ezúttal a vállalkozói szektor átlagbéremelése az Országos Munkaügyi Tanácsban létrejött megállapodás keretein belül fog maradni (8-10,5 százalékos). A költségvetési szférában viszont a kétéves költségvetésben szereplő 14 százalékos előirányzatnál magasabb növekedés várható. Részint mert a 2001. évi bázis 6 százalékponttal magasabb az eredetileg vártnál, részint a költségvetés elfogadását követően meghozott döntések következtében. Ebben a körben így az előző évihez közeli, 20 százalékos keresetnövekedés valósul meg. A versenyszektorbelivel együtt így 12 százalékos körüli átlagbér-emelkedés jelezhető előre 2002-re.

A személyi jövedelemadó sávjainak inflációt meghaladó korrekciója következtében feltételezhetően kiittatódik a bruttó és nettó bérek növekedési üteme közti különbség (sőt az is lehetséges, hogy ellenkező előjelűvé válik – a Pénzügyminisztérium ezt valószínűsíti). A jövedelempolitikának ez az *adópolitikai* megoldása a költségvetés terhére vállalja fel a direkt bérösztönzést. A 12 százalékos bruttó átlagbér-emelkedés eszerint 2002-ben nettó többletnek is vehető, ami az általunk prognosztizált 5,3 százalékos inflációval 6,4 százalékos reálbérnövekményt jelent. A várt létszámalakulás és a 3 százalékos GDP-növekedés alapján számított termelékenységemelkedést 2002-ben is meg fogja haladni a reálbér-növekedés.

A *nyugdíjak* 6-7 százalékos reálnövekedése várható az eddig meghozott kormányzati döntések alapján, és legalább 4 százalékos reáltöbblet minden olyan juttatásnál, amely az öregségi nyugdíjminimumhoz kapcsolódik. Nem tartjuk kizártnak, hogy a gyermek-

kedvezményekkel együtt 2002-ben is megközelíti a reáljövedelmek emelkedése a 8 százalékot, ami a várható GDP-többletnek majdnem a háromszorosa. Ennek a lappangó egyensúlyromlásnak a (növekedés- és egyensúlyrongáló) következményeivel azonban a későbbiekben fog a magyar gazdaság szembesülni.

A *kamatpolitika* követi a dezinflációt, a jegybank a spekulatív tőkebeáramlás visszaszorítása érdekében mérsékli az irányadó kamatot – nagyobb mértékben az első fél-évben. A várhatóan csökkenő reálhitelek kamatai is hozzájárulnak – a fogyasztási hitelek bővülésén keresztül – a fogyasztás nagyobb lendületéhez.

3. A *növekedés szerkezeti változásának* másik eleme az *állóeszköz-fejlesztések* súlyának csökkenése lesz. A beruházások körében élénkülésre csak az állami/önkormányzati infrastrukturális fejlesztéseknél és a lakásépítésekénél lehet számítani. Ezek a beruházások azonban kb. csupán az egyharmadát teszik ki a teljes beruházási értéknek, így nagyobb lendületük (10 százalékos) ellenére sem képesek a 2001. évinél magasabb növekedési ütemet elérni, ha a vállalkozások investíciói csökkennek. Márpedig 2002-ben ez utóbbi várható a kedvezőtlen konjunkturális kilátások következtében. A vállalkozói szféra befektetései legfeljebb az év vége felé mutatnak majd csak emelkedést. Nem osztjuk azt a kormányzati optimizmust, amely szerint 2002-ben 7-8 százalékkal nőnek a beruházások (5-7 százalékos növekedést jelző 2001. évi bázison!). Előrejelzésünk szerint a vállalkozások állóeszköz-fejlesztései 2002-ben 2 százalékkal mérséklődnek, és így a nemzetgazdaság egészében a beruházási dinamika 2,5 százalékos lesz.

A beruházások visszaesésénél – mint mennyiségi hatásonál – kedvezőtlenebb a hosszabb távú növekedéspotenciál építése szempontjából, hogy a modernizációt, versenyképesség-javulást elősegítő állóeszköz-fejlesztések dinamikája törik meg. Erre utal a múlt évinél várhatóan kb. 1 milliárd euróval kisebb működőtőke-beáramlás is. A működő tőke nemzetközi áramlását általában is korlátozza 2002-ben a világgazdaságon végigsöprő dekonjunkturális hullám, a hozzánk irányulót pedig különösen a parlamenti választások bizonytalan kimenete okán fellépő óvatosság, továbbá a hazai privatizáció leállása (miközben a régióban bőséges a kínálat).

Mivel az USA és a világgazdaság fellendülésének időtartama bizonytalan – vannak értékelők, akik rövid konjunktúrával számolnak –, ezért a beruházások újraindításánál is óatosan járnak el a befektetők. Tehetik ezt annál is inkább, mert bőségesen rendelkeznek a kereslet élénkülésére azonnal üzembe helyezhető szabad kapacitásokkal.

Várhatóan a második negyedévtől érzékelhetően növekszik a készletfelhalmozás, annak hatására, hogy megindul a cégek felkészülése a kereslet emelkedésére. Ennek köszönhetően 2002-ben – szemben az előző évvel – kb. 3,5 százalékkal növekszik az összes felhalmozás.

4. Mivel a készletfeltöltés egy része importkeresletet jelent, és a fogyasztás bővülése is importhúzó, ezért fordulatot várunk az *export-import* (áru és szolgáltatás együtt) *növekedésiütem-különbségében*. 2002-ben – szemben a 2001. évvel – az import növekedési üteme kb. 1-1,5 százalékponttal magasabb lesz az exporténál, és feltételezhetően ilyen mértékben erősödik 2001-hez képest, miközben az export növekedése elmarad a tavalyitól. Ez a harmadik szerkezeti változás a GDP növekedésében.

5. A fogyasztás, a beruházások, a készletfeltöltés és a külső konjunktúraalakulás függvényében a *külkereskedelmi és a folyó fizetési mérleg* deficitjének emelkedése várható. A külkereskedelmi forgalom alacsonyabb dinamikája mellett egyenlegrontó fordulat várható az export-import növekedésiütem-különbségében, amit a kedvezőtlenebbé vált idegenforgalmi szaldó nem tud kiegyenlíteni. Prognózisunk szerint a hiány mindkét mérlegben kb. 600 millió euróval fog emelkedni. A közvetlen és a portfóliótőke-beáramlás nettó egyenlege a folyó fizetési mérleg 1,8 milliárd eurós hiányát a 2001. évinél valamivel kisebb arányban tudja finanszírozni.

6. A *növekedést kínálati oldalról* meghatározó ágazatok körében legnagyobb súllyal továbbra is az *ipar* jön számításba. Az új ipari megrendelések sem itthon, sem az EU-ban nem jelzik a konjunktúrafordulatot. A Reuters által mért beszerzési menedzserindex először ez év februárjában mutatott enyhe pozitív elmozdulást. Amennyiben a nemzetközi konjunktúrában valóban bekövetkezik a kedvező fordulat, akkor a magyar ipar – szerkezeti adottságai alapján – szinte azonnal reagálni tudna a nemzetközi kereslet élénkülésére. Az éves növekedés mértékét az határozza meg, hogy mikor indul meg a kereslet erősödése. Ha csak a 2001. év ismétlődik meg, akkor 4 százalékos körüli ipartermelésbővülés várható. Minthogy 2001 első félévének kedvezőbbek a konjunktúratesztek és a bizalmi indexek, ezért lehetségesnek tartjuk, hogy 2002-ben az ipari növekedés üteme külső hatásra és a belső keresletélénkülés következtében valamelyest erősödjön.

Ugyanakkor – bár továbbra is magas marad – némileg csökken az építőipar teljesítményének növekedési mértéke. Már nem esik vissza – mint a megelőző két évben – az infrastrukturális beruházásokat magába foglaló „egyéb építmények” építése, de számottevően mérséklődik a lakásépítések dinamikája.

A *mezőgazdaságban* – átlagos időjárás esetén – a növénytermesztés 3-4 százalékos bővülése várható, és az állattartásban is emelkedést prognosztizálunk. Az ágazat egészében 3-3,5 százalékos növekedés várható, már nem csökkenő, hanem emelkedő bázison.

7. Tovább apadhat 2002-ben a *tőzsdei* társaságok száma – részben a tulajdonosok felvásárlása, részben a kisebb cégek kivonulása következtében. Újabb bevezetésekről nincs hír, a korábbi várományosok is elbizonytalanodtak. Folytatódik a brókercégek csökkenése is. A BUX-indexben a 2002-es esztendő lassú javulást hozhat, lévén, hogy közelebb kerülünk az EU-csatlakozás dátumához. Év végén az index 8000-8200 ponton állhat.

8. A *lakossági bankpiacon* az áruhitelzés további dinamikus növekedése mellett az ingatlanhitelzés felfutása várható. A háztartások eladósodását a pénzügyi megtakarításokon elérhető alacsony reálkamatok is motiválják. A vállalati hitelkereslet várhatóan az idén is lassan bővül a lelassult növekedés, a bizonytalan piaci kilátások, a visszaeső beruházási aktivitás miatt. Bár a kis- és középvállalatokat támogató Széchenyi-terv szándéka szerint hitelképessé kívánja tenni a vállalkozásokat, kevésbé alkalmas erre, mert nem orvosolja e cégek tőkehiányát.

9. Tovább erősödik a *bankok közötti verseny*, a cél: a piac minél nagyobb szeletét kiharítani és minél több potenciálisan jövedelmet termelő ügyfelet szerezni. A hitelezési verseny várhatóan tovább éleződik, de a piaci pozíció megszilárdításának terepe ma már egyre jobban kiterjed a pénzügyi szolgáltatások teljes palettájára. Várhatóan tovább nő az univerzális bankok száma.

10. A *háztartások* GDP arányában mért nettó *megtakarítási hajlandósága* tovább csökken, 4 százalékos alá esik; a megtakarítási növekmény nominális összege nem emelkedik. Csak a vállalkozói szféra nettó hiteltartozásainak lelassuló növekedése járul hozzá ahhoz, hogy az expanzívabbá váló költségvetési költségek mellett a külső egyensúly romlása mérsékelt maradjon.

11. A *vezető szolgáltatók* liberalizálásának három legfontosabb területe 2001 végére a piacnyitás különböző fázisába érkezett. A hírközlésben életbe léptek az új szabályok, a villamosenergia-termelés és -szolgáltatás részleges liberalizálásáról a parlament elfogadta a törvényt, a gázüzlet felszabadítása továbbra is az előkészítés szakaszában toporog. A piacnyitás mindhárom területen lassú, a fogyasztók számára kedvező hatások érvényesülése még hosszú évekig várható.

12. 2002-ben a *privatizáció* további lassulását várjuk. A parlamenti választások előtt legfeljebb a megkezdett akciók továbbvitelére, kedvezményes-ingyenes átadásokra lehet számítani. Az új kormány pedig nem az állami vagyponra fogja összpontosítani a figyelmét – ha csak a költségvetés forrásigénye nem teszi azt szükségessé.

A GDP végső felhasználásának volumenindexei
(előző év = 100%)

Megnevezés	1998	1999	2000*	2001*	2002*
Háztartások fogyasztása	104,9	104,6	104,1	104,2	104,4
Közösségi fogyasztás	99,7	101,8	102,9	102,9	102,0
Végső fogyasztás	104,1	104,2	104,0	104,0	104,1
Állóeszköz-felhalmozás	113,3	105,9	107,7	103,5	102,5
GDP belföldi felhasználása	107,8	104,0	105,1	101,7	103,9
Export	116,7	113,1	121,8	108,0	106,0
Import	122,8	112,3	121,1	104,8	107,3
GDP összesen	104,9	104,2	105,2	103,8	103,0

* Előzetes.

** PÜK. Rt. prognózis.

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal.

Makrogazdasági folyamatok Magyarországon, kilátások 2002 végéig¹

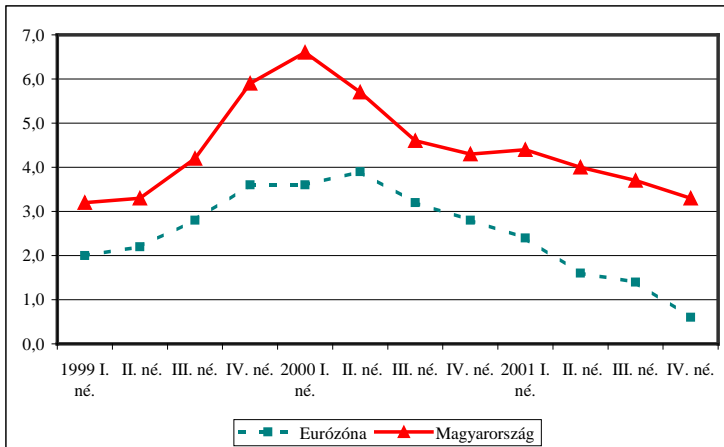
A Kopint–Datorg Rt. elemzése

Gazdasági növekedés

A magyar gazdaság ellentmondásos évet zárt tavaly. Egyrészt a korábbi várakozásokhoz, illetve az 1997–2000 közötti időszakhoz képest számottevően lassult a gazdasági növekedés. Másrészt a GDP 3,8 százalékos bővülése nemzetközi összehasonlításban kifejezetten jónak mondható, akár az Európai Unió tagországhoz, akár más közép-kelet-európai országokhoz mérten. A gazdasági növekedés külső meghatározottsága a politikai ciklus expanzívabb időszakában is domináns maradt: a magyar GDP továbbra is szorosan együtt mozog az eurózóna növekedésével, azonban – ahogy az egy felzárkózó ország gazdasági teljesítményétől elvárható – 1,5–2,5 százalékponttal negyedévről negyedévre meghaladja azt.

1. ábra

**A gazdasági növekedés alakulása az eurózónában és Magyarországon
(Százalék)**

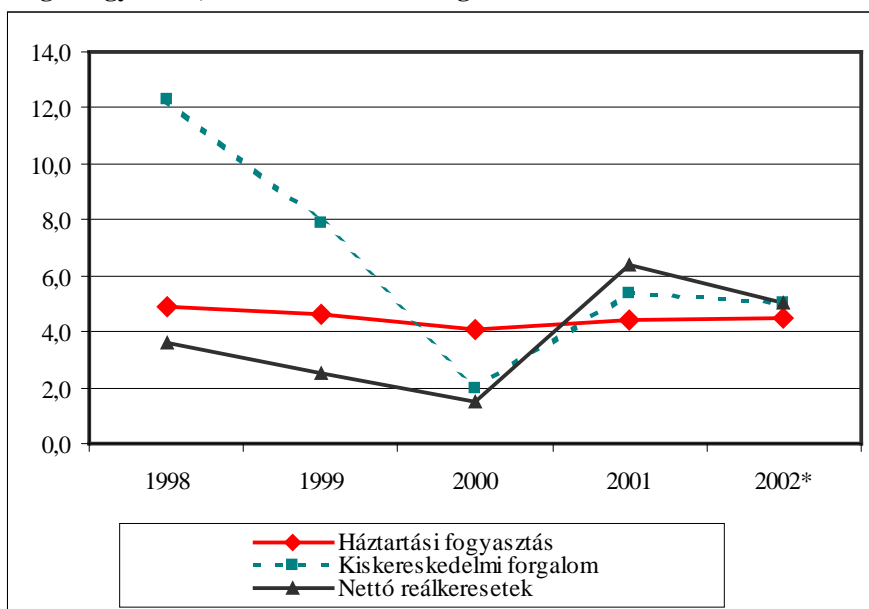
Forrás: Eurostat és Központi Statisztikai Hivatal.

¹ A KOPINT-DATORG Rt. 2002/1. sz. Konjunktúrajelentésének felhasználásával írta: Bartha Attila.

Ami a GDP felhasználásának alakulását illeti: némi meglepetést keltett, hogy a belföldi felhasználás növekedése valószínűleg jelentősen, mintegy 1 százalékponttal kisebb volt, mint a bruttó hazai termék bővülése. Pedig a főként az utolsó negyedévben számottevő bérciáramlás – amely különösen a költségvetési szektorban volt érzékelhető, ahol az átlagos 6,4 százalékkal szemben 9,4 százalékkal nőttek a nettó reálkeresetek – következtében a háztartási fogyasztás növekedése minden bizonnyal meghaladta a 4 százalékot (becslésünk szerint a 4,2-4,5 százalék lehetett). Figyelemre méltó, hogy a magánfogyasztás növekedése 1998 óta rendkívül stabil: évről évre a 4-5 százalék közötti sávban mozog, függetlenül a gazdasági növekedés lassulásától, illetve gyorsulásától, de a politikai ciklus alakulásától is. A reálkeresetek változásában és a kiskereskedelmi forgalom volumenbővülésében mutatkozó nagyobb ingadozásokat tehát a háztartások fogyasztási/megtakarítási viselkedésükkel kisimítják.

2. ábra

A magánfogyasztás, a kiskereskedelmi forgalom és a nettó reálkeresetek változása

* Előrejelzés.

Forrás: KSH.

Az, hogy a belföldi kereslet összességében csak alig 3 százalékkal bővült, elsősorban a vállalati beruházások visszafogásával, illetve a készletállomány leépítésével magyarázható. A gépberuházások 2001 egészét tekintve 0,6 százalékkal kisebbek voltak a 2000. évinél, az összes beruházást tekintve egynegyedes súlyú feldolgozóiparban pedig lényegében stagnálást – a második félévben közel 2 százalékos visszaesést – regisztrálhattunk. A multinacionális nagyvállalatok beruházásainak visszafogását – kormányzati építkezések, illetve az egyre kedvezőbb hitelfeltételeknek köszönhetően is dinamizálódó lakásberuházások csak részben tudták ellensúlyozni; emiatt az építési beruházásoknál mutatkozó 6 százalékos emelkedés is csak a GDP-jétől elmaradó, összességében 3,5 százalékos beruházásnövekedést eredményezett. A készletváltozás (illetve a GDP ter-

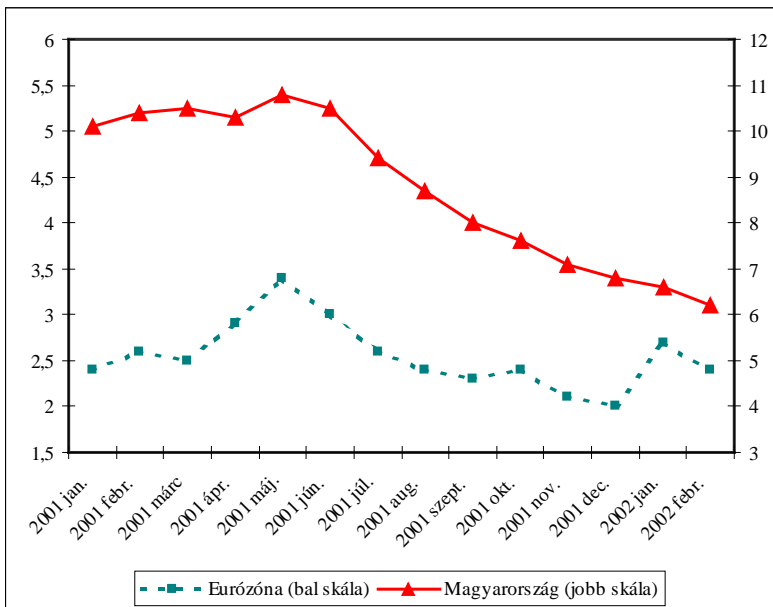
melési és felhasználási oldala között egyenlegező tételként szolgáló ún. egyéb nem specifikált felhasználás) pedig negatívan járult hozzá a bruttó hazai termék keresletéhez.

A nettó export ugyanakkor – csakúgy, mint 1999-ben és 2000-ben – ismét serkentette a gazdasági növekedést. A fiskális expanzió, illetve a forint erőteljes reálfelértékelődése tehát nem vezetett a külső egyensúly felborulásához, sőt, 2001 egészében mind a vámstatisztika szerinti külkereskedelmi mérleg, mind pedig a folyó fizetési mérleg hiánya csökkent. A cserearányok változása az áru- és szolgáltatás-külkereskedelem egészét tekintve közel semleges volt (az áruforgalomban mutatkozó minimális, 0,3 százalékos cserearányromlást az idegenforgalom cserearányainak javulása kompenzálta).

A hazai termelés dinamikájának változásában az ipari termelés, illetve a hozzáadott érték drasztikus csökkenése szembeötlő. 2000-ben az ipari termelés még 18,1 százalékkal, a hozzáadott érték pedig 10,4 százalékkal nőtt. Ehhez képest tavaly folyamatos lassulást, sőt az utolsó negyedévben már az előző év azonos időszakához mérten csökkenést figyelhettünk meg; az év egészét tekintve a bruttó ipari termelésnövekedés 4,1 százalékot ért el. Itt mutatkozott meg legnyilvánvalóbban a magyar gazdaság nemzetközi beágyazottsága: ahogy a megelőző években a nyugat-európai importkereslet bővülése rakétaszzerű feljutást eredményezett, úgy 2001 második felében, bár néhány hónapos késleltetéssel, de ugyancsak követte az ezúttal dekonjunkturális külpiaci trendet. A mezőgazdaság, az építőipar és a szolgáltatások teljesítményének javulása azonban részben ellensúlyozni tudta az ipar gyengélkedését, így a magyar GDP bővülése tavaly 2,2 százalékponttal meghaladta az euróövezet gazdasági növekedését.

3. ábra

A fogyasztói árak változása az eurózónában, illetve Magyarországon
(12 havi árindexek)

Forrás: Eurostat és Központi Statisztikai Hivatal.

Az árfolyam-politika megváltozásának hatása a fogyasztóiár-színvonalra és a versenyképességre

Gazdaságpolitikai szempontból a 2001-es év legfontosabb intézkedése minden bizonnyal a monetáris politika kereteinek megváltozása volt. Amikor tavaly május elején a jegybank a kormánnyal egyetértésben +/-15 százalékosra szélesítette a forint árfolyam-ingadozási sávját, majd bevezette az inflációs célkövetés rendszerét, a gazdasági szereplők, de a gazdaságkutatók és a piaci elemzők többsége is kételkedve fogadta az év végére kitűzött 7 százalékos inflációs cél teljesíthetőségét. A sávszélesítést követően a forint – a várakozásoknak megfelelően – fokozatosan és meglehetősen gyorsan felértékelődött, az importárak olcsóbbá válásának begyűrűzése azonban csak igen korlátozottan valósult meg. Az időzítés viszont jónak bizonyult: az olajárak csökkenése, az addig szinte folyamatosan gyengülő euró árfolyamának a dollárral szembeni stabilizálódása, valamint az általános világpiaci lassulás egyaránt jótékony hatást gyakoroltak a hazai infláció alakulására, így az MNB által feltételezettnél lassabb és gyengébb árfolyam-begyűrűzés ellenére sikerült a kitűzött célt elérni, sőt kismértékben túl is teljesíteni: a december/decemberi árindex 6,8 százalék lett csupán.

A gazdasági növekedéshez hasonlóan a hazai infláció is látványosan együtt mozgott az eurózónáéval: a májusi 10,8 százalékos, illetve 3,4 százalékos csúcs után az árindex itthon és Nyugat-Európában párhuzamosan csökkent. Magyarországon az áremelkedés lassulása május és december között valamennyi termékcsoportban és a szolgáltatásoknál is érzékelhető volt, mégis, 2001 átlagában az élelmiszerek és a háztartási energia drágulása jelentősen, a szeszes italok és dohányárak, illetve a szolgáltatások árának növekedése pedig kismértékben nagyobb volt az egy évvel korábbinál.

A fogyasztói árak éves átlagos változása kiadási főcsoportonként

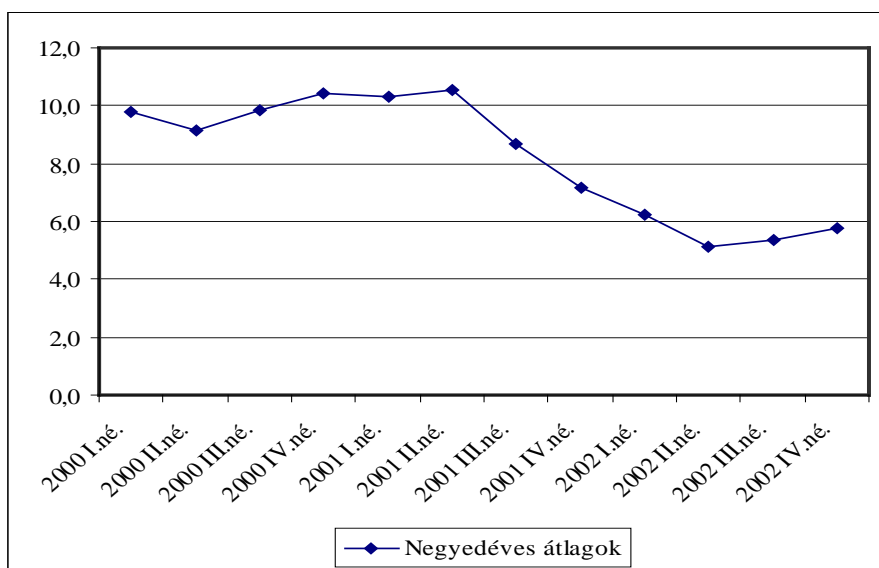
	2000	2001	2002*
Élelmiszerek	9,2	13,8	6,5
Szeszes italok, dohányárak	11,0	11,2	8,6
Ruházkodási cikkek	5,8	5,3	3,2
Tartós fogyasztási cikkek	1,7	1,0	-1,3
Háztartási energia	9,1	10,3	6,8
Egyéb cikkek, üzemanyagok	15,0	4,9	4,3
Szolgáltatások	9,7	9,8	6,7
Összesen	9,8	9,2	5,6

* Prognózis.

Forrás: KSH.

A tavalyi első félév magas bázisadatai miatt az infláció csökkenése 2002 első hat hónapjában alighanem tovább folytatódik, és júniusban a 12 havi inflációs ráta átmene-tileg 5 százalék alá is kerülhet. A várhatóan tartósan magas olajárak, a világgazdasági élénkülés és a választások utánra halasztott központi áremelések (gázárak, bizonyos jövedéki termékek) azonban újabb inflációs nyomásként jelentkeznek az idei második félévben. Ráadásul kikerülnek a bázisból a tavalyi magas áremelkedést mutató hónapok is, emiatt a harmadik negyedévtől várhatóan kismértékben ismét emelkedik a 12 havi infláció.

A fogyasztói árak 12 havi változásának időbeli lefutása negyedévenként

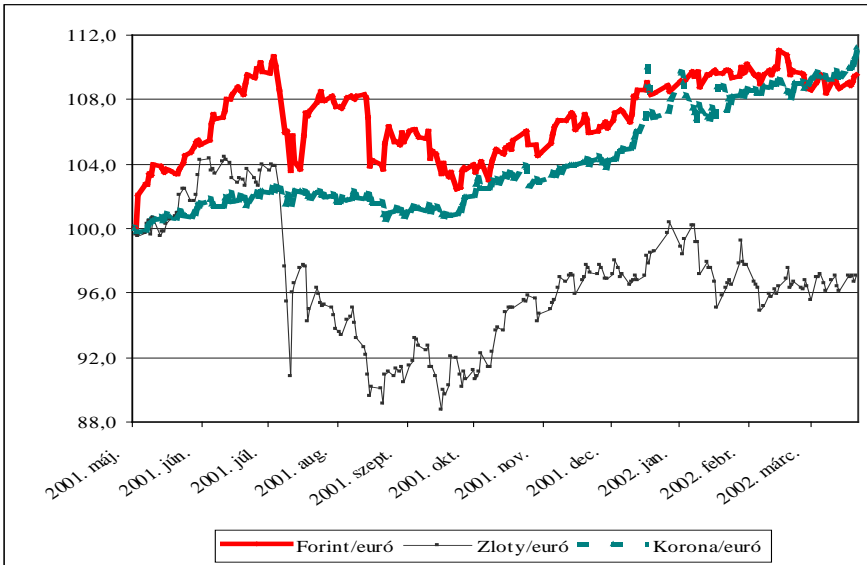

Forrás: KSH, saját prognózis.

Miközben az év végi inflációs cél elérése sikerült (bár a 9,2 százalékos évi átlagos áremelkedés erőteljesen meghaladja a költségvetési tervezetben alapul vett értéket), a monetáris politika rendszerének megváltozásával kapcsolatban reálgazdasági természetű aggodalmak is megfogalmazódtak. A forint árfolyamának egyensúlyi reálfelértékelődés mellett végbemenő erősödése ugyanis rontja az exportáló vállalatok versenyképességét, valamint olcsóbbá teszi az alapanyag-, a fogyasztáscikk- és a beruházási célú importot, elméletileg tehát veszélyeztetheti a külső egyensúlyi mutatókat is. Másrészt, egy gyenge forint mellett eleve lehetetlen volna az inflációs célok megvalósítása.

A nemzeti valuta euróhoz viszonyított árfolyamának alakulása eddig három egymástól jól elkülöníthető periódusra osztható: májustól július elejéig gyorsan erősödött, júliustól október végéig nagy volatilitás mellett gyengült, majd október végétől ismét erősödött, és február végére elérte a július eleji értékét. Kérdés, hogy ez a közel 10 százalékos nominális felértékelődés milyen mértékű versenyképesség-romlással járt együtt, és ennek milyen következményei lehetnek a külső egyensúly alakulására rövid, illetve hosszabb távon. Egyfelől evidenciának mondható, hogy a sávszélesítés előtt a forint árfolyama jelentősen *alulértékelt* volt (a sávszélesítés előtt a forint már hosszabb ideje folyamatosan a régi szűk sáv erős széléhez tapadt). A lengyel és török válságok, illetve a szeptember 11-ei terrorakció utáni általános bizonytalanság is csak átmenetileg gyengítették meg a forintot. Másfelől, amennyiben a forint/euró árfolyam május eleje óta végbement változását a zloty, illetve a cseh korona árfolyammozgásával hasonlítjuk össze, szembeötlő, hogy a forint nominálisan csak a zlotyhoz viszonyítva erősödött, a cseh koronához képest kismértékben még gyengült is. Ez alapján valószínűsíthető, hogy a magyar vállalatok versenyképességének árfolyambázisú romlása mérsékelt, és a nemzeti valuta korábbi alulértékelttségéből adódó versenyképességi tartalékoknak csak egy részét vitte el a felértékelődés.

A forint, a zloty és a cseh korona árfolyamának változása az euróhoz képest a forint árfolyamsávjának kiszélesítése óta eltelt időszakban (2001. május 2.=100,0)

Forrás: MNB, Česká Národní Banka (ČNB), Narodowy Bank Polski (NBP).

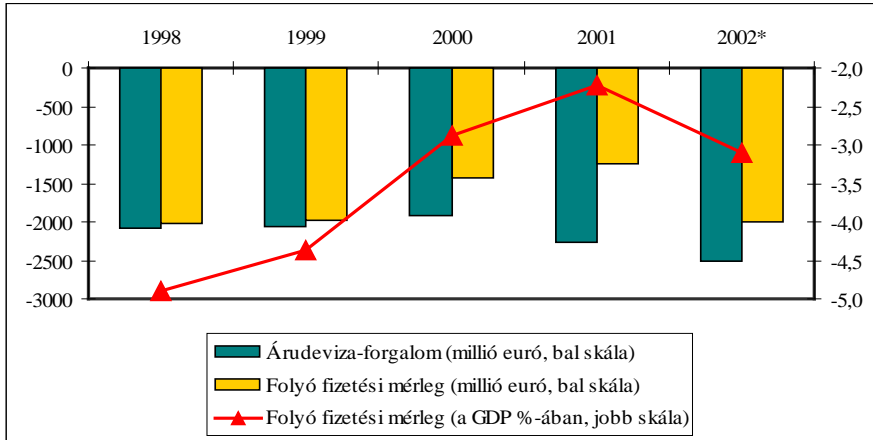
Megjegyzés: Inverz skála, ahol a magasabb érték a forint, a zloty, illetve a cseh korona erősödését jelzi.

Kedvező külső és belső egyensúly?

Első látásra úgy tűnik, hogy mind a külső, mind pedig a belső egyensúly mutatói egyértelműen kedvezően alakultak tavaly. A vámstatisztika szerinti külkereskedelmi mérleg és a folyó fizetési mérleg egyenlege is érzékelhetően javult: a hiány 4,3 milliárd euróról 3,6 milliárdra, illetve 1,4 milliárd euróról 1,2 milliárdra csökkent. 2001-et tekintve tehát sem az árfolyam-erősödés, sem pedig a minimálbér-emelés nem okozott makroszintű versenyképességi, illetve ebből fakadó egyensúlytalansági problémát. Valószínű azonban, hogy a versenyképesség árfolyamalapú romlásából fakadó negatív hatások csak némi késleltetéssel jelentkeznek; többek között azért, mivel a stabil üzleti partnerekkel dolgozó vállalatok jelentős része éves szerződéseket köt – így a drágulás miatti esetleges piacvesztés hatásai jórészt csak az idei évben lesznek érzékelhetők.

A tavalyi év közben bekövetkezett keresletcsökkenés fékezten és néhány havi késéssel érte el a magyar gazdaságot. A kiviteli és a behozatal volumennövekedése egyaránt folyamatosan lassult, majd az utolsó negyedévben már – hasonlóan az ipari termeléshez – egyenesen csökkent. Hasonló tendencia olvasható ki az utólag jelentősen korrigált folyó fizetési mérleg adataiból is, azzal a különbséggel, hogy árudeviza-forgalom hiánya e szerint 2000-hez képest enyhén nőtt.

Az áruforgalom és a folyó fizetési mérleg alakulása

* Előrejelzés.

Forrás: MNB, saját prognózis.

A szolgáltatások egyenlege (különösen az idegenforgalomban, de az idegenforgalom kívüli szolgáltatásoknál is) ugyanakkor számottevően javult, a jövedelemtranszfer pedig a tavalyival megegyező nagyságrendű volt, így a folyó fizetési mérleg deficitje még az utólag erősen lefelé korrigált adatok szerint is érzékelhetően csökkent a GDP arányában 2,9 százalékról 2,2 százalékra. Igen valószínű azonban, hogy a deficitcsökkenésben komoly szerepe van a beruházások elhalasztásának és a készletleépítésnek, ami egyszersmind a konjunktúraciklus felívelésével párhuzamosan a fizetési mérleg hiányának számottevő növekedését vetíti előre az idei évre.

A hivatalos pénzügyminisztériumi előzetes tényadatok alapján az államháztartás egyenlege is igen kedvezően alakult tavaly: a szerény nominális csökkenés a GDP arányában a hiány 0,3 százalékpontos (3,5 százalékról 3,2 százalékra történő) mérséklődését jelenti. Az ENSZ és az OECD szerint alkalmazott SNA-rendszer, illetve az Európai Bizottság ajánlásainak megfelelő ESA-rendszer szerint (amikor az egyes tételeket nem pénzforgalmi, hanem eredményszemléletben tekintjük) azonban a hiány mértéke lényegesen nagyobb volt, főként, ha figyelembe vesszük az állami szerepvállalásnak a formális értelemben vett államháztartási alrendszereken kívüli csatornáit is. Ebben az esetben az MNB becslései szerint az államháztartás közvetlen keresleti hatása a GDP arányában 1,9 százalékkal nagyobb, 2,5 százalékos volt, ami igen erőteljes keresletösztönző fiskális politikára utal. Ennek megfelelően az államháztartás hiánya elérhette a bruttó hazai termék 5 százalékát, ami jócskán meghaladja a maastrichti kritériumok szerint elérendő 3 százalékos arányt.

Előrejelzés 2002-re

Az idei év első felében várhatóan tovább lassul a gazdasági növekedés. Mivel legfontosabb exportpiacunkon, Németországban a konjunkturális helyzet különösen kedvezőtlen lesz, tovább mérséklődik az exportnövekedés üteme. Az import – négy év után először – ismét gyorsabban nő majd az exportnál, részben az erős forint miatti versenyképességsromlás miatt, részben az év második felében megélénkülő technológiai beruházások következtében.

Makrogazdasági mutatók és a Kopint-Datorg prognóza
(Változás az előző évhez képest, százalékban)

	1998	1999	2000	2001	Előrejelzés 2002-re
GDP-aggregátumok évi reálnövekedése					
GDP összesen	4,9	4,2	5,2	3,8 ^c	3,2
Belföldi felhasználás	7,8	4,0	5,1	3,0 ^d	4,1
Magánfogyasztás	4,9	4,6	4,1	4,4 ^d	4,5
Közösségi fogyasztás	-0,3	1,8	2,9	2,0 ^d	1,5
Beruházás	12,7	5,9	7,7	3,5 ^c	4,0
Export	16,7	13,1	21,8	8,5 ^d	7,2
Import	22,8	12,3	21,1	7,0 ^d	8,4
Ipari termelés	12,5	10,4	18,1	4,1	4,3
Árak, árfolyamok					
Fogyasztóiár-index	14,3	10,0	9,8	9,2	5,6
Forint/euró, évi átlagárfolyam		253	260	257	244
Dollár/euró, évi átlagárfolyam		1,07	0,92	0,90	0,90
Foglalkoztatás, jövedelmek					
Foglalkoztatottak száma, éves átlag	1,4	3,1	1,0	0,3	0,0
Munkanélküliségi ráta (ILO-módszer szerint, éves átlag)	7,8	7,0	6,4	5,7	5,8
Nettó reálkeresetek	3,6	2,5	1,5	6,4	5,0
Külkereskedelmi mérleg,					
milliárd USD	-2,7	-3,0	-4,0	-3,2	
milliárd euró		-2,8	-4,3	-3,6	-(4-4,5)
Folyó fizetési mérleg,					
milliárd USD	-2,3	-2,1			
milliárd euró		-2,0	-1,4	-1,2	-2,0
a GDP %-ában	-4,9	-4,4	-2,9	-2,2	-3,2
Működőtőke-beáramlás,					
milliárd euró, tulajdonosi hitelek nélkül	1,3	1,5	1,5	1,1	1-1,5
Államháztartási egyenleg,					
a GDP %-ában ^b	-4,6 ^a	-3,9	-3,5	-3,2	-3,3

^a Az 1998 végén bejelentett konszolidációk és egyszeri transferek nélkül.

^b Privatizációs bevételek nélkül, a Pénzügyminisztérium módszertana szerint.

^c Előzetes adat.

^d Becslés.

A belföldi felhasználás növekedése ugyanakkor jelentősen gyorsul tavalyhoz képest. A lakossági reáljövedelmek és a háztartási fogyasztás bővülése továbbra is dinamikus lesz, miközben az infláció csökkenése csak az év első felében folytatódik. A júniusi árindex 5 százalék alatt valószínű, az utolsó negyedévben azonban az áremelkedés visszatérhet az 5,5-6 százalék közötti sávba, és decemberre is valamivel 5,5 százalékot meghaladó fogyasztóiár-indexszel számolhatunk.

Az ipari termelés növekedése továbbra is lassú lesz, mintegy 4-4,5 százalékra várható. A háztartási fogyasztás növekedését 4,5 százalékra, a beruházásokét 4 százalékra, a nemzeti számlák szerinti kivitelét 7-7,5 százalékra, a behozatalét pedig 8-9 százalékra becsüljük. A külkereskedelmi mérleg hiánya 4-4,5 milliárd euró lehet, miközben a folyó fizetési mérleg deficitje valószínűleg nem haladja meg a 2 milliárd eurót. A külföldi működőtőke-beáramlás 1-1,5 milliárd eurót tehet ki. Az évi átlagos fogyasztói árindex 5-6 százalék között várható, a munkanélküliségi ráta (az ILO módszertana szerint) éves átlagban 5,8 százalék lehet. Az államháztartási hiány GDP-hez viszonyított aránya – a Pénzügyminisztérium módszertana szerint számolva – valószínűleg valamivel kisebb lesz 3,5 százaléknál.

Várakozások és előrejelzés

A GKI Gazdaságkutató Rt. prognózisa 2002-re¹

A magyar gazdaság 2002 tavaszán egy dekonjunktúra mélypontján van. (A korábbi csúcspont 2000. I. negyedéve volt 6,6 százalékos GDP-bővüléssel, 2001. IV. negyedévében 3,3 százalékkal bővült a GDP, 2002. I. negyedévében pedig 2-3 százalékos növekedés valószínű.) Az export és a magánberuházások 2001 közepé óta lényegében stagnálnak, ezzel is összefüggésben az ipari termelés enyhén mérséklődik. A dekonjunktúra főleg a világgazdaság megtorpanásával, de részben a forint rendkívül erőteljes reálfelértékelődésével függ össze. A forint a sávszélesítés óta kb. 15 százalékkal értékelődött fel az euróhoz képest (az inflációs különbséget is figyelembe véve), a fajlagos bérköltség emelkedését is tekintetbe véve a versenyképesség romlása 20 százalékos. Ez nagyon sok, a nettó exportőr vagy a belföldi piacon intenzív importversennyel szembekeverülő cégek számára szinte elviselhetetlen. Nem meglepő, hogy a kiviteli volumene a tavalyi utolsó negyedévben már csökkent, s az év elején ennek folytatódása valószínű.

Az anticiklikusnak nevezett gazdaságpolitika néhány területen belföldi keresletet élénkítő hatású, ott esetenként hazai termelést is húz. Az élénkülés az építőiparban, a kereskedelemben és a lakáspiacon jelenik meg. A támogatások azonban gyakran csak saját forrásokat helyettesítenek, ezért nem képeznek többletkeresletet, ha pedig mégis, akkor a kereslet szerkezete miatt jelentős arányban nem hazai termelést, hanem importot húznak. Mindez eddig azért nem jelent meg a behozatal megugrásában, mert a feldolgozóipari beruházások fél éve mérséklődnek. E gazdaságpolitika, a választások előtti állami költségek nyomán a lakosságjövedelem-kiáramlás számottevően élénkül. A nominális keresetek tavaly az eredeti terveket jóval meghaladóan, 18 százalékkal emelkedtek. A 7 százalék körüli reálbér- és reálnyugdíj-emelkedés lényegesen dinamikusabb a gazdaság teljesítményének bővülésénél. A háztartások a jövedelemtöbblet nagy részét fogyasztásra és ingatlanra költik, ezért a pénzmegtakarítási ráta tovább csökken.

Az infláció – több éves 10 százalék körüli stagnálás után – 2001 közepétől számottevően mérséklődik, 2002 januárjában 6,6 százalékos volt. A fordulat jelentős, időben egybeesett a monetáris politika eszköztárának változásával, de nem a miatt következett be. Az erős forint szerepet játszott a feldolgozóipari belföldi értékesítési árindex zuhanásában és az üzemanyagok fogyasztói árának számottevő csökkenésében, de eddig csak egészen minimális változást hozott a piaci termékek fogyasztói árának alakulásában. Az infláció mérséklődésében nagy szerepe volt átmeneti és mesterséges tényezőknek, így az üzemanyagok jövedékiadó-emelése többszöri elhalasztásának, a belföldi energiaárak tartós elszakadásának a világpiaci energiaáraktól, a világpiaci olajárak átmeneti mérséklődésének.

¹ A cikket a GKI Gazdaságkutató Rt. egész kollektívája által 2002 márciusában készített, „Gazdasági várakozások és előrejelzés 2002-re” című tanulmány alapján Karsai Gábor, a GKI Gazdaságkutató Rt. kutatásvezetője állította össze.

Az államháztartás valós deficitje 2001-ben meghaladta a GDP 5 százalékát (s így közel 2 százalékponttal romlott az előző évhez képest), bár a „kreatív könyvelés” keretében kimutatott hivatalos hiány a tervezett 3,4 százalékos deficit környékén alakult. Az export lassulása eddig enyhébbnek bizonyult az import visszaesésénél, ezért a *külkereskedelmi áruforgalom mérlege javult*. Ezt valószínűleg a készletek átmeneti csökkenése magyarázza. A *folyó fizetési mérleg hiánya* főleg az idegenforgalmi aktívum nyomán *javult* az előző évhez képest. Ugyanakkor a *külföldi működő tőke nettó beáramlása jelentősen lefékeződött*, nem érte el a folyó fizetési mérleg hiányát.

A GKI Rt. azt feltételezi, hogy 2002 közepén a világgazdaságban enyhe konjunkturális fellendülés kezdődik meg. Ez valószínűleg együtt fog járni a most nagyon alacsony olajárak érzékelhető emelkedésével (a GKI Rt. 2002 átlagában 21-22 dollár közötti olajárát prognosztizál). Az euró számottevő erősödésére nem számítunk. Ez viszonylag optimista világgazdasági prognózis, bár a világpolitikai kockázatok a szokásosnál nagyobbak.

Magyarországon 2001 második felében a gazdasági várakozások lényegesen eltérő pályát írtak le az üzleti szférában és a háztartásoknál. A cégek (különösen az ipari vállalkozások) gazdasági várakozásai folyamatosan és erőteljesen romlottak, míg az emelkedő jövedelmek hatására a fogyasztók várakozásai határozottan javultak. December óta azonban látszanak a jelei a trend változásának: az üzleti szféra várakozásai először stagnálni, majd februárban emelkedni kezdtek. Ez is arra utal, hogy a dekonjunktúra mélypontja körül vagyunk. A gazdasági várakozásokra és folyamatokra is hat az áprilisi általános választások közeledése. A tapasztalatok szerint ilyenkor a költségvetési osztogatás erősödik, a jelentősebb átalakításokat elodázzák, a külföldi befektetések lassulnak.

Az idei év összességében a lassulás folytatódásának esztendeje lesz, de a második félévben élénkülés kezdődik. Ennek kihasználását nehezíti a forint erőteljes felértékelődése és a gyors béremelkedés.

A *kivitel* az év elején nagyjából stagnál, az év közepétől kezdve azonban – az EU konjunkturális élénkülése hatására – lassan emelkedni kezd. Az év egészében az export volumenének 4 százalékos, a tavalyinál lassúbb bővülésére számítunk. Az *üzleti beruházásoknál* a második félévtől várható emelkedés, az *állami befektetések* viszont folyamatosan bővülnek. Az év egészében a beruházások növekedési üteme 5 százalék körül várható, alig haladja meg a tavalyit. Az *ipari termelés* az év elején mérséklődik, majd lassan élénkül, de az év egészében csak 2-3 százalékkal emelkedik. Folytatódik viszont a gyors növekedés az *építőiparban* és a *kereskedelemben*, valamint a *lakáspiacon*. Mintegy 33 ezer új lakás épül fel. Idén a *külkereskedelmi mérleg romlik*. Így a GDP az I. félévben 3 százalék alatti, a II. félévben azt meghaladó, 2002 egészében kb. 3,2 százalékos ütemben bővül. A *foglalkoztatottak* száma 0,5-1 százalékkal mérséklődik. A *munkanélküliség* kismértékben emelkedik.

A *lakossági jövedelmek gyors növekedése folytatódik*. A keresetek nominális növekedése a közszférában még gyorsulhat is a tavalyihoz képest (a végrehajtott, illetve bejelentett intézkedések szerint akár a 20 százalékot is elérheti), s bár az üzleti szférában némi lassulás várható (13-14 százalékra), összességében 15 százalék körüli béremelkedés valószínű. Ez a *reálkeresetek 8-10 százalékos rendkívül gyors emelkedését* jelenti. A *nyugdíjak reálértéke* kb. 7 százalékkal javul. A *családi pótlék reálértéke* idén is *csökken*, s más jövedelemtípusoknál is csak lassú emelkedés várható; ezért a lakosság egy főre jutó reáljövedelme kb. 6 százalékkal bővül. A *lakásberuházások* céljára fölhasznált jövedelem emelkedik a leggyorsabban, de a *fogyasztás is legalább 5 százalékkal növekszik*. A *penzmentakarítási ráta tovább csökken*.

Az *infláció az év közepéig érezhetően, 5 százalék körülire csökken*. A GKI Rt. azt feltételezi, hogy az általános választásokat követően a jelenlegi kormány bejelentésének megfelelően sor kerül az üzemanyagok jövedéki adójának emelésére, szerény lépéssel

megkezdődik a belföldi energiaárak közelítése az EU átlagához. A világgpiaci olajár-növekedéssel párhuzamosan kb. 15 százalékkal emelkednek a belföldi üzemanyagárak. A reálfelértékelődés fokozatosan „előjövő” hatása ezt nem tudja ellensúlyozni. Mindezek következtében, továbbá amiatt, hogy a tavalyi év második felében már nagyon alacsony volt az ár-emelkedés, az *infláció mérséklődésének folyamata 2002 közepén megáll*, ekkortól az árindex 5-6 százalék között fog ingadozni, az év átlagában és az év végén is kb. 5,7 százalékos infláció valószínűsíthető. Ha a mesterséges dezinflációs eszközök fennmaradnak, alacsonyabb lesz az idei infláció, de nem kerülhető el az ár-emelkedés 2003. évi igen jelentős gyorsulása.

Az államháztartás erőteljes költségezése tovább folytatódik. Az eredeti költségvetésben kalkuláltnál lényegesen magasabb 2001-es bázis, a 2002-re feltételezettnél nagyobb infláció, a sokkal dinamikusabb bérfiáramlás és a gyorsan növekvő fogyasztás, illetve a számítottnál kisebb gazdasági növekedés együttes hatásaként keletkező mintegy 340 milliárd forintos adóbevételi többlet valószínűleg jórészt megteremti ennek a forrását. Így a kimutatott hiány alig nő. Idén a *valós korrigált deficit* nagyjából változatlan marad, eléri a GDP 5 százalékát, és ezzel az államháztartás idei belföldi keresleti hatása érdemben nem lesz erősebb a tavalyinál.

A választásokat követően (stabil politikai környezetet feltételezve) a külfölditöke-beáramlás lassan újra megélnkülhet. A *kamatok* eleinte viszonylag dinamikusan mérséklődnek, de az inflációs csökkenés megtorpanását előrevetítve április-májustól kezdve már csak stabilizálódnak. A *forint* májusig várhatóan enyhén gyengül, majd (szintén stabil politikai környezetet feltételezve) erősödik. Az év egészében nominálisan kismértékű, az inflációs különbségeket is figyelembe véve kb. 7 százalékos reálfelértékelődés várható. A gazdaságpolitikának *kevés eszköze van ennek megakadályozására*: a túl gyors kamatsökkenés a belföldi megtakarításokra hatna kedvezőtlenül. Kérdés, hogy a külföldipénz-beáramlás miatt nem erősödik-e még jobban a forint. Hiszen 300-400 bázispontnyi hozamelőny (politikai stabilitás esetén) idecsábítja a tőkét. Azért nem számítunk ennél erőteljesebb forinterősődésre, mert a magyar gazdaság első félévi adatainak többsége (export, ipari termelés, külkereskedelmi és folyó fizetési mérleg) sokkal rosszabb lesz a tavalyinál. Ehhez járul majd a dezinfláció nyári megtorpanása, s kérdéses, hogy a nagy keresetemelkedés nyomán a magyar gazdaság milyen gyorsan tud bekapcsolódni a beinduló európai konjunktúrába. Végül is ezek a fundamentumok, továbbá a jegybank és a kormány sávmegtartására vonatkozó eltökéltsége várhatóan féken tartják a külföldipénz-beáramlást. A *tőkepiacon* a dél-amerikai problémák miatt egyelőre átmeneti árfolyam-emelkedés van, az év egészében azonban nem várható tartós javulás.

A külső egyensúly 2002-ben érzékelhetően romlik. A forint felértékelődése idén már „begyűrűződik” a külkereskedelmi folyamatokba. Az áruforgalmi hiány 5 milliárd euró körüli lesz, mivel a behozatal lényegesen gyorsabban emelkedik a kivitelnél (ugyanakkor a cserearányok kismértékben javulhatnak, mert a világgpiaci energiaár-emelkedés hatása a gázimportban késleltetve jelentkezik). A folyó fizetési mérleg hiánya el fogja érni a 2,5 milliárd eurót, a GDP 4 százalékát. Ez könnyen finanszírozható, de a tendencia nem gond nélküli.

A GKI Rt. prognózisa 2002-re

	2001	2002 prognózis		
	Tény	Október	December	Március
(Volumenindex, előző év = 100)				
GDP-termelés	103,8	103,7	103,5	103,2
Ebből:				
Ipar	101,5*	104	103,5	101,5
Építőipar	108*	108	108	108
Mezőgazdaság, vad- és erdőgazdaság	110*	101	101	98
Szállítás és távközlés	104*	104	104	104
Egyéb szolgáltatás	104*	103,5	103,5	104,5
GDP belföldi felhasználása	101,5*	105	105	105,7
Ebből:				
Egyéni fogyasztás	104*	104,5	104,5	105,5
Állóeszköz-felhalmozás (beruházás)	103,5	107	105	105
Külkereskedelmi áruforgalom				
Export	108	107	107	104
Import	104	109	109	108
Fogyasztóiár-index (előző év = 100)	109,2	106,5	106,5	105,7
Külkereskedelmi mérleg egyenlege (milliárd euró)	-3,6	-6,2	-6	-5
Folyó fizetési mérleg egyenlege (milliárd euró)	-1,2	-3	-2,5	-2,5
Munkanélküliségi ráta (a gazdaságilag aktívak százalékában)	5,7	5,9	5,9	5,9
Államháztartás konszolidált deficitje a GDP százalékában	3,3 (5,1**)	3,5 (4,5**)	3,5 (4,5**)	3,5 (5**)

*Becslés.

** Becsült, az EU-módszertant közelítően korrigált hiány.

Várakozások március idusán

A Pénzügykutató Rt. előrejelzése 2002-re¹

2002 – a ló éve. Hogy jó év-e, még nem tudjuk, noha e cikk írásának időpontjában már a harmadik hónapját tapossuk. Túl sok benne a nyitott kérdés, a talány. Sok minden megtörténhet, és a mai feltételezéseink ellenkezője is. A magyar gazdaságról prognózist készítőket jelen idő szerint alapvetően négy bizonytalanság készíteti hezitálásra.

– Bizonytalan, mikor indul meg az USA Európára is átsugárzó növekedése, milyen erős keresleti impulzusok fognak hatni a magyar gazdaságra, s azok mikor jelentkeznek.

– Bizonytalan a parlamenti választások kimenetele, az új kormány összetétele, és ebből adódóan a kormányalakulást követően folytatott gazdaságpolitika.

– A ma ismert adatok alapján a közelmúlt nem rakható össze. Nem tudni, mi folytatódik, hiszen 2001-ről egymásnak ellentmondó makrogazdasági információkkal rendelkezünk.

– Az állami pénzügyek – részben a kétéves költségvetés alól elmozdult adatok, részben a költségvetésből történt sajátos „kiszervezések” miatt (MFB Rt., ÁPV Rt., Magyar Posta Rt.) – teljesen átláthatatlanok, követhetetlenek. Elmaradt a 2002. évi költségvetés kormány által beígért áttekintése ez év tavaszán.

Prognózist készíteni pedig mindennek ellenére kell, hiszen „hajózni pedig muszáj”. Az előrejelzés-készítők ilyen esetekben jóhiszeműen járnak el feltételezéseik kialakításánál. Így tettünk mi is, a Pénzügykutató Rt. munkatársai, amikor a 2002. év várható sarokpontjait kijelöltük.

– Megkíséreltünk eligazodni a tökéletesen összekuszálódott államháztartásban, állami pénzáramokban, és megpróbálkoztunk számba venni az államháztartást érintő kormányzati döntéseket, piaci folyamatokat.

– Jobb híján elfogadtuk a KSH, a Gazdasági Minisztérium és az MNB statisztikai információit a 2001-es esztendőről, a részterületekről és tendenciákról – tájékoztatóként.

– Azzal számoltunk, hogy a kormányváltás nem hoz nagy megrázkódtatást a gazdaságban. A magyar gazdaságban a vagyon 80 százaléka magántulajdonban van, és a GDP négyötödét is a magánszféra állítja elő, amelynek működését a külső és belső piaci feltételek szabályozzák – bár igaz, az utóbbiak alakulása kormányfüggő is. Azt feltételeztük, hogy a kormányváltással nem romlanak szignifikánsan a vállalkozások gazdaságpolitikától függő feltételei, de nem is javulnak. A semleges kormányzati hatást a rövid táv is alátámasztja.

¹ A Pénzügykutató Rt. 2002. márciusi prognózisa [A magyar gazdaság helyzete és kilátásai (2001–2002)] alapján írta: *Petschnig Mária Zita*, a Pénzügykutató Rt. főmunkatársa. A tanulmány elkészítésében e cikk szerzőjén kívül részt vettek: *Antal László, Antalóczy Katalin, Bozzai Rita, Juhász Pál, Ludányi Arnold, Mohácsi Kálmán, Várhegyi Éva, Voszka Éva*.

– Elfogadtuk azt a nemzetközi előrejelzési konszenzust, amely szerint a világgazdaság élénkülése 2002 második felében lesz érzékelhető. Minthogy a magyar gazdaság alapvetően a német–osztrák–olasz „tengelyre” van felfűzve, és nem az EU perifériáin elhelyezkedő dinamikusabb régiókra, legjobb esetben is az várható, hogy a hazai növekedés 2 százalékponttal haladja meg ezen országok növekedési dinamikáját.²

2001-ben először érte el a magyar gazdaságot a globalizált világ válsága, s 2002-ben először szembesülünk a globalizált világ konjunktúraciklusához kapcsolt magyar gazdaság élénkülésével. Mivel a konjunktúraciklus lefelé menő ágában időbeli egybeesést tapasztaltunk, nincs okunk feltételezni az élénkülés időbeli különbözőségét. Amint megindul a külső kereslet bővülése, arra a multinacionális cégek kapacitásai azonnal rámozdulnak. Először a készletek emelkednek, amely az import felfutásával jár, majd megszületnek a beruházási döntések, s végül emelkedik a foglalkoztatás. Ebből az algoritmusból a beruházás- és foglalkoztatásbővülés legfeljebb az év vége felé lesz érzékelhető, s a növekedési lendület valójában 2003-ban csapódik le.

Prognózisunk szerint a 2002-es esztendő „két féldős” lesz: az első féldévben még a recesszió hullámai érződnek, amit az anticiklikusnak mondott, valójában ellentmondásos gazdaságpolitika nem tud ellensúlyozni. Ekkor a GDP dinamikája nem éri el a 3 százalékot sem, várakozásaink szerint az első negyedévben 2,6, a másodikban 2,8 százalékos növekedést jelez. A második féldévben viszont erősödik az ütem 0,5-0,7 százalékponttal.

Megítélésünk szerint a belső keresletélénkítő gazdaságpolitika növekedést fokozó hatása is inkább a második féldévben fog érződni, az anticiklikusnak mondott (vagy annak szánt) gazdaságpolitika tehát ciklust erősítő módon hat majd. A belső keresletélénkítés kormány által letéteményesnek hirdetett programja, a Szechenyi-terv és annak Plusz kiadása ugyanis 2001-ről 2002-re húzódik át úgy, hogy a megítélt pályázati pénzek zömét ebben az évben folyósítják.³ Ehhez adódnak a szövetkezeti külső üzletrészek felvásárlásával ugyancsak 2002-ben generált pénzek, amelyek vásárlóerőként várhatóan szintén a második féldévben jelennek meg. S erre az időre esik az állami, önkormányzati, kvázi állami pénzekből finanszírozott beruházások átadását követő végelszámolások lehívása is.⁴

A költségvetési és jövedelmi oldalról expanzív gazdaságpolitikával ugyanakkor ütközik az export jövedelmezőségét rontó árfolyam-politika, a széles sávon belül szabadon hagyott árfolyamlebegés, amely tartósan az erős oldalon tartja a forint árfolyamát. Az exportörök árfolyamveszteségeinek mérséklésére létrehozott alap nem elégséges a jövedelemvesztés ellensúlyozására. A felértékelődésből adódó versenyképesség-romlást az exportörök a külső piac pangása/deflációja miatt árai emelésével sem tudják kompenzálni.

A növekedés ellen hat a minimálbér 25 százalékos emelésének előírása is. A nagyobb bérkiáramlás rövid távon ugyan adhat plusz keresleti lökést, hosszabb távon azonban növekedési veszteségre vezet a profitráták csökkenésén keresztül.

² A gazdasági rendszerváltást és a gazdaságstabilizációt követően, miután a magyar gazdaság együtt mozog az EU-régióval, a relatív fejletlenségből és a felzárkózás tartalékaiból – megfigyeléseink szerint – 2 százalékpontos előnyre futja. Az EU növekedési dinamikájának kétszeresét akkor tudtuk ez idő szerint produkálni, amikor az EU-beli konjunktúra alábbhagyott. Ekkor ugyanis nálunk kisebb volt a konjunktúrahülés.

³ Lehetséges, hogy újabb pályázatokat nem hirdetnek meg, vagy ha igen, a kifizetéseket 2003-ra halasztják, amihez megint rendeletet kellene módosítani.

⁴ Ha a választásokat követően az MSZP alakítana kormányt, ígéreteiből kb. 100 milliárd forintot szintén az év második felében váltana be, miközben aligha lenne módja az előző adminisztráció által hozott döntések felülvizsgálatára. Megoldásként az 1998. évi Fidesz-kormány gyakorlatával élhetne: amit lehet, még ennek az évnak az államadósság-növelésébe varna bele. Ezzel jó bázis is teremthető, amiért még az előző kabinet tehető felelőssé.

A külső feltételek változása, valamint az ellentmondásos gazdaságpolitikából feltételezhetően következő folyamatok alapján 2002. évi várakozásunkat a következők szerint foglalhatjuk össze.

1. A külső dekonjunkció és a választásokból adódó belső politikai bizonytalanság, továbbá az ellentmondásos gazdaság szabályozás következményeként a *GDP növekedési üteme* nem éri el az előző évit sem, az esztendő átlagában 3 százalék körül alakul.

2. A *GDP keresleti tényezőiben* folytatódik az a 2001-ben megváltozott trend, miszerint a növekedés húzóerejévé a háztartások fogyasztása válik. Ezt a magas jövedelem-kiáramlás, a mérséklődő infláció, a csökkenő kamatlábak melletti hitelkereslet-élénkülés, a lakásberuházási terhek könnyebbedése és a korábban felhalmozott fogyasztási deficitiek törlesztésének társadalmi igénye alapozza meg és teszi lehetővé.

A *minimáljövedelem-többletek* olyan rétegeknél jelennek meg, akiknek pénzügyi gondjai nem merülnek ki portfóliójuk optimális összeállításában. A fogyasztói kereslet élénkülését valamelyest apasztja a foglalkoztatás várható mérséklődése. 1996 után 2002 lesz az első év, amikor a vállalkozói szférában olyan elbocsátásokra, létszámleépítésekre kerül sor – alkalmazkodva a bér- és piaci viszonyokhoz –, hogy összességében csökken az alkalmazásban lévők száma. Várhatóan folytatódik az a már 2001-ben is megfigyelhető tendencia, hogy a létszámleépítés zömében inkább az inaktívák körét szaporítja – mert így nagyobb jövedelem érhető el (például rokkantsági nyugdíj) –, mintsem a munkanélküliekét. Mindazonáltal azzal számolunk, hogy megtörik a KSH által (a munkaerő-felmérésben) mért munkanélküliségi ráta korábbi erőteljesen csökkenő tendenciája, és az év átlagában csupán egy-két tizedszázalékpontnyi esés lesz kimutatható.

A *fogyasztói infláció* csökken, éves átlagban 5–5,5 százalék között alakul – elsősorban az alpinfláción (magninfláció) kívüli árak kedvező alakulásának köszönhetően, továbbá a külkereskedelem által érintett termékkör (tartós fogyasztási cikkek, ruházat) árcsökkenésének, illetve erőteljes dezinflációjának a felértékelődő forint következtében. Az első félév gyors dezinflációját a bázishatás is segíti (jelentős áthúzó ár-emelkedések esnek ki).

A mérséklődő inflációhoz alkalmazkodik a *versenyszféra bérpolitikája* – már amennyire a minimálbér-emelés azt lehetővé teszi. Mindenesetre megtörik a korábbi éveket jellemző bérinercia, és ezúttal a vállalkozói szektor átlagbéremelése az Országos Munkaügyi Tanácsban létrejött megállapodás keretein belül fog maradni (8-10,5 százalék). A költségvetési szférában viszont a kétéves költségvetésben szereplő 14 százalékos előirányzatnál magasabb növekedés várható. Részint mert a 2001. évi bázis 6 százalékponttal magasabb az eredetileg vártnál, részint a költségvetés elfogadását követően meghozott döntések következtében. Ebben a körben így az előző évihez közeli, 20 százalékos keresetnövekedés valósul meg. A versenyszektorbelivel együtt így 12 százalék körüli átlagbér-emelkedés jelezhető előre 2002-re.

A személyi jövedelemadó sávjainak inflációt meghaladó korrekciója következtében feltételezhetően kiiktatódik a bruttó és nettó bérek növekedési üteme közti különbség (sőt az is lehetséges, hogy ellenkező előjelűvé válik – a Pénzügyminisztérium ezt valószínűsíti). A jövedelempolitikának ez az *adópolitikai* megoldása a költségvetés terhére vállalja fel a direkt bérösztönzést. A 12 százalékos bruttó átlagbér-emelkedés eszerint 2002-ben nettó többletnek is vehető, ami az általunk prognosztizált 5,3 százalékos inflációval 6,4 százalékos reálbérnövekményt jelent. A várt létszámalakulás és a 3 százalékos GDP-növekedés alapján számított termelékenységemelkedést 2002-ben is meg fogja haladni a reálbér-növekedés.

A *nyugdíjak* 6-7 százalékos reálnövekedése várható az eddig meghozott kormányzati döntések alapján, és legalább 4 százalékos reáltöbblet minden olyan juttatásnál, amely az öregségi nyugdíjminimumhoz kapcsolódik. Nem tartjuk kizártnak, hogy a gyermek-

kedvezményekkel együtt 2002-ben is megközelíti a reáljövedelmek emelkedése a 8 százalékot, ami a várható GDP-többletnek majdnem a háromszorosa. Ennek a lappangó egyensúlyromlásnak a (növekedés- és egyensúlyrongáló) következményeivel azonban a későbbiekben fog a magyar gazdaság szembesülni.

A *kamatpolitika* követi a dezinflációt, a jegybank a spekulatív tőkebeáramlás visszaszorítása érdekében mérsékli az irányadó kamatot – nagyobb mértékben az első fél-évben. A várhatóan csökkenő reálhitelek kamatai is hozzájárulnak – a fogyasztási hitelek bővülésén keresztül – a fogyasztás nagyobb lendületéhez.

3. A *növekedés szerkezeti változásának* másik eleme az *állóeszköz-fejlesztések* súlyának csökkenése lesz. A beruházások körében élénkülésre csak az állami/önkormányzati infrastrukturális fejlesztéseknél és a lakásépítésekénél lehet számítani. Ezek a beruházások azonban kb. csupán az egyharmadát teszik ki a teljes beruházási értéknek, így nagyobb lendületük (10 százalékos) ellenére sem képesek a 2001. évinél magasabb növekedési ütemet elérni, ha a vállalkozások investíciói csökkennek. Márpedig 2002-ben ez utóbbi várható a kedvezőtlen konjunkturális kilátások következtében. A vállalkozói szféra befektetései legfeljebb az év vége felé mutatnak majd csak emelkedést. Nem osztjuk azt a kormányzati optimizmust, amely szerint 2002-ben 7-8 százalékkal nőnek a beruházások (5-7 százalékos növekedést jelző 2001. évi bázison!). Előrejelzésünk szerint a vállalkozások állóeszköz-fejlesztései 2002-ben 2 százalékkal mérséklődnek, és így a nemzetgazdaság egészében a beruházási dinamika 2,5 százalékos lesz.

A beruházások visszaesésénél – mint mennyiségi hatásnál – kedvezőtlenebb a hosszabb távú növekedéspotenciál építése szempontjából, hogy a modernizációt, versenyképesség-javulást elősegítő állóeszköz-fejlesztések dinamikája törik meg. Erre utal a múlt évinél várhatóan kb. 1 milliárd euróval kisebb működőtőke-beáramlás is. A működő tőke nemzetközi áramlását általában is korlátozza 2002-ben a világgazdaságon végigsöprő dekonjunkturális hullám, a hozzánk irányulót pedig különösen a parlamenti választások bizonytalan kimenete okán fellépő óvatosság, továbbá a hazai privatizáció leállása (miközben a régióban bőséges a kínálat).

Mivel az USA és a világgazdaság fellendülésének időtartama bizonytalan – vannak értékelők, akik rövid konjunktúrával számolnak –, ezért a beruházások újraindításánál is óatosan járnak el a befektetők. Tehetik ezt annál is inkább, mert bőségesen rendelkeznek a kereslet élénkülésére azonnal üzembe helyezhető szabad kapacitásokkal.

Várhatóan a második negyedévtől érzékelhetően növekszik a készletfelhalmozás, annak hatására, hogy megindul a cégek felkészülése a kereslet emelkedésére. Ennek köszönhetően 2002-ben – szemben az előző évvel – kb. 3,5 százalékkal növekszik az összes felhalmozás.

4. Mivel a készletfeltöltés egy része importkeresletet jelent, és a fogyasztás bővülése is importhúzó, ezért fordulatot várunk az *export-import* (áru és szolgáltatás együtt) *növekedésiütem-különbségében*. 2002-ben – szemben a 2001. évvel – az import növekedési üteme kb. 1-1,5 százalékponttal magasabb lesz az exporténál, és feltételezhetően ilyen mértékben erősödik 2001-hez képest, miközben az export növekedése elmarad a tavalyitól. Ez a harmadik szerkezeti változás a GDP növekedésében.

5. A fogyasztás, a beruházások, a készletfeltöltés és a külső konjunktúraalakulás függvényében a *külkereskedelmi és a folyó fizetési mérleg* deficitjének emelkedése várható. A külkereskedelmi forgalom alacsonyabb dinamikája mellett egyenlegrontó fordulat várható az export-import növekedésiütem-különbségében, amit a kedvezőtlenebbé vált idegenforgalmi szaldó nem tud kiegyenlíteni. Prognózisunk szerint a hiány mindkét mérlegben kb. 600 millió euróval fog emelkedni. A közvetlen és a portfóliótőke-beáramlás nettó egyenlege a folyó fizetési mérleg 1,8 milliárd eurós hiányát a 2001. évinél valamivel kisebb arányban tudja finanszírozni.

6. A *növekedést kínálati oldalról* meghatározó ágazatok körében legnagyobb súllyal továbbra is az *ipar* jön számításba. Az új ipari megrendelések sem itthon, sem az EU-ban nem jelzik a konjunktúrafordulatot. A Reuters által mért beszerzési menedzserindex először ez év februárjában mutatott enyhe pozitív elmozdulást. Amennyiben a nemzetközi konjunktúrában valóban bekövetkezik a kedvező fordulat, akkor a magyar ipar – szerkezeti adottságai alapján – szinte azonnal reagálni tudna a nemzetközi kereslet élénkülésére. Az éves növekedés mértékét az határozza meg, hogy mikor indul meg a kereslet erősödése. Ha csak a 2001. év ismétlődik meg, akkor 4 százalékos körüli ipartermelésbővülés várható. Minthogy 2001 első félévének kedvezőbbek a konjunktúratesztek és a bizalmi indexek, ezért lehetségesnek tartjuk, hogy 2002-ben az ipari növekedés üteme külső hatásra és a belső keresletélénkülés következtében valamelyest erősödjön.

Ugyanakkor – bár továbbra is magas marad – némileg csökken az építőipar teljesítményének növekedési mértéke. Már nem esik vissza – mint a megelőző két évben – az infrastrukturális beruházásokat magába foglaló „egyéb építmények” építése, de számottevően mérséklődik a lakásépítések dinamikája.

A *mezőgazdaságban* – átlagos időjárás esetén – a növénytermesztés 3-4 százalékos bővülése várható, és az állattartásban is emelkedést prognosztizálunk. Az ágazat egészében 3-3,5 százalékos növekedés várható, már nem csökkenő, hanem emelkedő bázison.

7. Tovább apadhat 2002-ben a *tőzsdei* társaságok száma – részben a tulajdonosok felvásárlása, részben a kisebb cégek kivonulása következtében. Újabb bevezetésekről nincs hír, a korábbi várományosok is elbizonytalanodtak. Folytatódik a brókercégek csökkenése is. A BUX-indexben a 2002-es esztendő lassú javulást hozhat, lévén, hogy közelebb kerülünk az EU-csatlakozás dátumához. Év végén az index 8000-8200 ponton állhat.

8. A *lakossági bankpiacon* az áruhitelkezés további dinamikus növekedése mellett az ingatlanhitelkezés felfutása várható. A háztartások eladósodását a pénzügyi megtakarításokon elérhető alacsony reálkamatok is motiválják. A vállalati hitelkereslet várhatóan az idén is lassan bővül a lelassult növekedés, a bizonytalan piaci kilátások, a visszaeső beruházási aktivitás miatt. Bár a kis- és középvállalatokat támogató Széchenyi-terv szándéka szerint hitelképessé kívánja tenni a vállalkozásokat, kevésbé alkalmas erre, mert nem orvosolja e cégek tőkehiányát.

9. Tovább erősödik a *bankok közötti verseny*, a cél: a piac minél nagyobb szeletét kihalászni és minél több potenciálisan jövedelmet termelő ügyfelet szerezni. A hitelezési verseny várhatóan tovább éleződik, de a piaci pozíció megszilárdításának terepe ma már egyre jobban kiterjed a pénzügyi szolgáltatások teljes palettájára. Várhatóan tovább nő az univerzális bankok száma.

10. A *háztartások* GDP arányában mért nettó *megtakarítási hajlandósága* tovább csökken, 4 százalékos alá esik; a megtakarítási növekmény nominális összege nem emelkedik. Csak a vállalkozói szféra nettó hiteltartozásainak lelassuló növekedése járul hozzá ahhoz, hogy az expanzívabbá váló költségvetési költségek mellett a külső egyensúly romlása mérsékelt maradjon.

11. A *vezető szolgáltatók* liberalizálásának három legfontosabb területe 2001 végére a piacnyitás különböző fázisába érkezett. A hírközlésben életbe léptek az új szabályok, a villamosenergia-termelés és -szolgáltatás részleges liberalizálásáról a parlament elfogadta a törvényt, a gázüzlet felszabadítása továbbra is az előkészítés szakaszában toporog. A piacnyitás mindhárom területen lassú, a fogyasztók számára kedvező hatások érvényesülése még hosszú évekig várható.

12. 2002-ben a *privatizáció* további lassulását várjuk. A parlamenti választások előtt legfeljebb a megkezdett akciók továbbvitelére, kedvezményes-ingyenes átadásokra lehet számítani. Az új kormány pedig nem az állami vagyponra fogja összpontosítani a figyelmét – ha csak a költségvetés forrásigénye nem teszi azt szükségessé.

A GDP végső felhasználásának volumenindexei
(előző év = 100%)

Megnevezés	1998	1999	2000*	2001*	2002*
Háztartások fogyasztása	104,9	104,6	104,1	104,2	104,4
Közösségi fogyasztás	99,7	101,8	102,9	102,9	102,0
Végső fogyasztás	104,1	104,2	104,0	104,0	104,1
Állóeszköz-felhalmozás	113,3	105,9	107,7	103,5	102,5
GDP belföldi felhasználása	107,8	104,0	105,1	101,7	103,9
Export	116,7	113,1	121,8	108,0	106,0
Import	122,8	112,3	121,1	104,8	107,3
GDP összesen	104,9	104,2	105,2	103,8	103,0

* Előzetes.

** PÜK. Rt. prognózis.

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal.

Makrogazdasági folyamatok Magyarországon, kilátások 2002 végéig¹

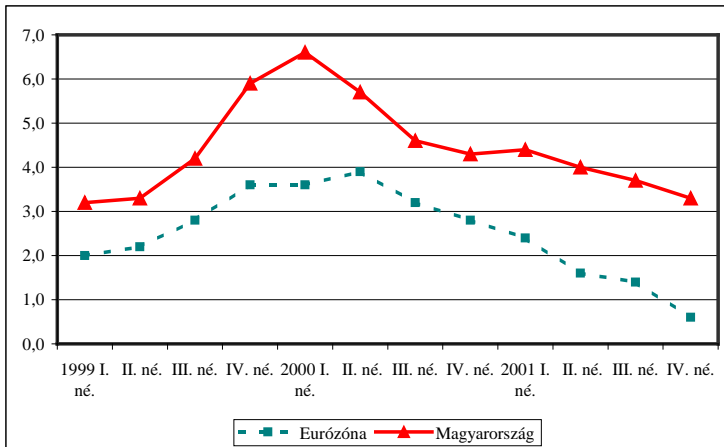
A Kopint–Datorg Rt. elemzése

Gazdasági növekedés

A magyar gazdaság ellentmondásos évet zárt tavaly. Egyrészt a korábbi várakozásokhoz, illetve az 1997–2000 közötti időszakhoz képest számottevően lassult a gazdasági növekedés. Másrészt a GDP 3,8 százalékos bővülése nemzetközi összehasonlításban kifejezetten jónak mondható, akár az Európai Unió tagországhoz, akár más közép-kelet-európai országokhoz mérten. A gazdasági növekedés külső meghatározottsága a politikai ciklus expanzívabb időszakában is domináns maradt: a magyar GDP továbbra is szorosan együtt mozog az eurózóna növekedésével, azonban – ahogy az egy felzárkózó ország gazdasági teljesítményétől elvárható – 1,5–2,5 százalékponttal negyedévről negyedévre meghaladja azt.

1. ábra

**A gazdasági növekedés alakulása az eurózónában és Magyarországon
(Százalék)**

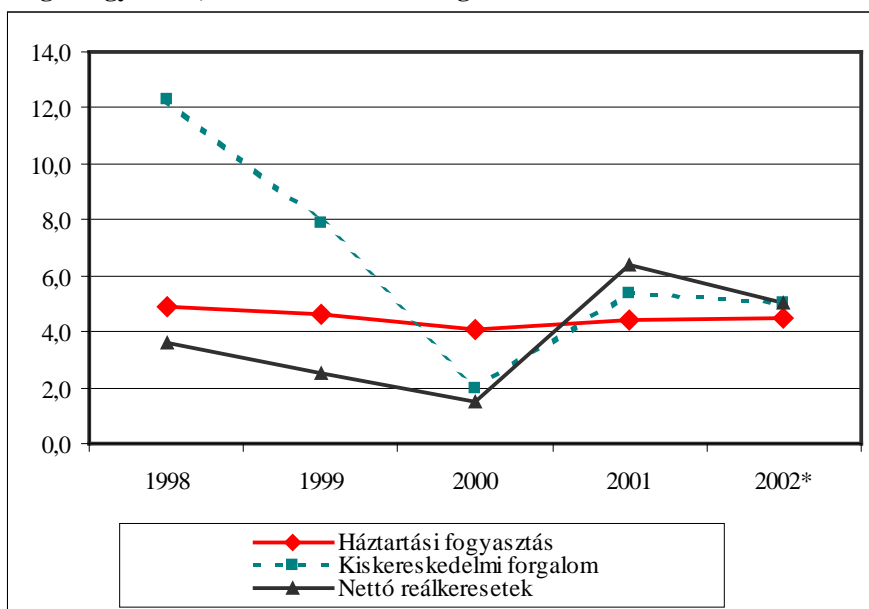
Forrás: Eurostat és Központi Statisztikai Hivatal.

¹ A KOPINT-DATORG Rt. 2002/1. sz. Konjunktúrajelentésének felhasználásával írta: Bartha Attila.

Ami a GDP felhasználásának alakulását illeti: némi meglepetést keltett, hogy a belföldi felhasználás növekedése valószínűleg jelentősen, mintegy 1 százalékponttal kisebb volt, mint a bruttó hazai termék bővülése. Pedig a főként az utolsó negyedévben számottevő bérciáramlás – amely különösen a költségvetési szektorban volt érzékelhető, ahol az átlagos 6,4 százalékkal szemben 9,4 százalékkal nőttek a nettó reálkeresetek – következtében a háztartási fogyasztás növekedése minden bizonnyal meghaladta a 4 százalékot (becslésünk szerint a 4,2-4,5 százalék lehetett). Figyelemre méltó, hogy a magánfogyasztás növekedése 1998 óta rendkívül stabil: évről évre a 4-5 százalék közötti sávban mozog, függetlenül a gazdasági növekedés lassulásától, illetve gyorsulásától, de a politikai ciklus alakulásától is. A reálkeresetek változásában és a kiskereskedelmi forgalom volumenbővülésében mutatkozó nagyobb ingadozásokat tehát a háztartások fogyasztási/megtakarítási viselkedésükkel kisimítják.

2. ábra

A magánfogyasztás, a kiskereskedelmi forgalom és a nettó reálkeresetek változása

* Előrejelzés.

Forrás: KSH.

Az, hogy a belföldi kereslet összességében csak alig 3 százalékkal bővült, elsősorban a vállalati beruházások visszafogásával, illetve a készletállomány leépítésével magyarázható. A gépberuházások 2001 egészét tekintve 0,6 százalékkal kisebbek voltak a 2000. évinél, az összes beruházást tekintve egynegyedes súlyú feldolgozóiparban pedig lényegében stagnálást – a második félévben közel 2 százalékos visszaesést – regisztrálhattunk. A multinacionális nagyvállalatok beruházásainak visszafogását – kormányzati építkezések, illetve az egyre kedvezőbb hitelfeltételeknek köszönhetően is dinamizálódó lakásberuházások csak részben tudták ellensúlyozni; emiatt az építési beruházásoknál mutatkozó 6 százalékos emelkedés is csak a GDP-jétől elmaradó, összességében 3,5 százalékos beruházásnövekedést eredményezett. A készletváltozás (illetve a GDP ter-

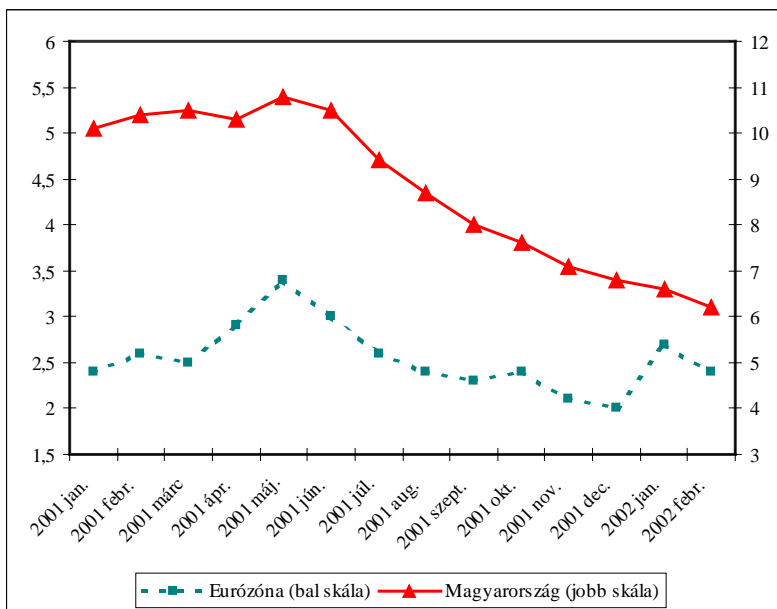
melési és felhasználási oldala között egyenlegező tételként szolgáló ún. egyéb nem specifikált felhasználás) pedig negatívan járult hozzá a bruttó hazai termék keresletéhez.

A nettó export ugyanakkor – csakúgy, mint 1999-ben és 2000-ben – ismét serkentette a gazdasági növekedést. A fiskális expanzió, illetve a forint erőteljes reálfelértékelődése tehát nem vezetett a külső egyensúly felborulásához, sőt, 2001 egészében mind a vámstatisztika szerinti külkereskedelmi mérleg, mind pedig a folyó fizetési mérleg hiánya csökkent. A cserearányok változása az áru- és szolgáltatás-külkereskedelem egészét tekintve közel semleges volt (az áruforgalomban mutatkozó minimális, 0,3 százalékos cserearányromlást az idegenforgalom cserearányainak javulása kompenzálta).

A hazai termelés dinamikájának változásában az ipari termelés, illetve a hozzáadott érték drasztikus csökkenése szembeötlő. 2000-ben az ipari termelés még 18,1 százalékkal, a hozzáadott érték pedig 10,4 százalékkal nőtt. Ehhez képest tavaly folyamatos lassulást, sőt az utolsó negyedévben már az előző év azonos időszakához mérten csökkenést figyelhettünk meg; az év egészét tekintve a bruttó ipari termelésnövekedés 4,1 százalékot ért el. Itt mutatkozott meg legnyilvánvalóbban a magyar gazdaság nemzetközi beágyazottsága: ahogy a megelőző években a nyugat-európai importkereslet bővülése rakétaszzerű feljutást eredményezett, úgy 2001 második felében, bár néhány hónapos késleltetéssel, de ugyancsak követte az ezúttal dekonjunkturális külpiaci trendet. A mezőgazdaság, az építőipar és a szolgáltatások teljesítményének javulása azonban részben ellensúlyozni tudta az ipar gyengélkedését, így a magyar GDP bővülése tavaly 2,2 százalékponttal meghaladta az euróövezet gazdasági növekedését.

3. ábra

A fogyasztói árak változása az eurózónában, illetve Magyarországon (12 havi árindexek)

Forrás: Eurostat és Központi Statisztikai Hivatal.

Az árfolyam-politika megváltozásának hatása a fogyasztóiár-színvonalra és a versenyképességre

Gazdaságpolitikai szempontból a 2001-es év legfontosabb intézkedése minden bizonnyal a monetáris politika kereteinek megváltozása volt. Amikor tavaly május elején a jegybank a kormánnyal egyetértésben +/-15 százalékosra szélesítette a forint árfolyam-ingadozási sávját, majd bevezette az inflációs célkövetés rendszerét, a gazdasági szereplők, de a gazdaságkutatók és a piaci elemzők többsége is kételkedve fogadta az év végére kitűzött 7 százalékos inflációs cél teljesíthetőségét. A sávszélesítést követően a forint – a várakozásoknak megfelelően – fokozatosan és meglehetősen gyorsan felértékelődött, az importárak olcsóbbá válásának begyűrűzése azonban csak igen korlátozottan valósult meg. Az időzítés viszont jónak bizonyult: az olajárak csökkenése, az addig szinte folyamatosan gyengülő euró árfolyamának a dollárral szembeni stabilizálódása, valamint az általános világpiaci lassulás egyaránt jótékony hatást gyakoroltak a hazai infláció alakulására, így az MNB által feltételezettnél lassabb és gyengébb árfolyam-begyűrűzés ellenére sikerült a kitűzött célt elérni, sőt kismértékben túl is teljesíteni: a december/decemberi árindex 6,8 százalék lett csupán.

A gazdasági növekedéshez hasonlóan a hazai infláció is látványosan együtt mozgott az eurózónáéval: a májusi 10,8 százalékos, illetve 3,4 százalékos csúcs után az árindex itthon és Nyugat-Európában párhuzamosan csökkent. Magyarországon az áremelkedés lassulása május és december között valamennyi termékcsoportban és a szolgáltatásoknál is érzékelhető volt, mégis, 2001 átlagában az élelmiszerek és a háztartási energia drágulása jelentősen, a szeszes italok és dohányárúk, illetve a szolgáltatások árának növekedése pedig kismértékben nagyobb volt az egy évvel korábbinál.

A fogyasztói árak éves átlagos változása kiadási főcsoportonként

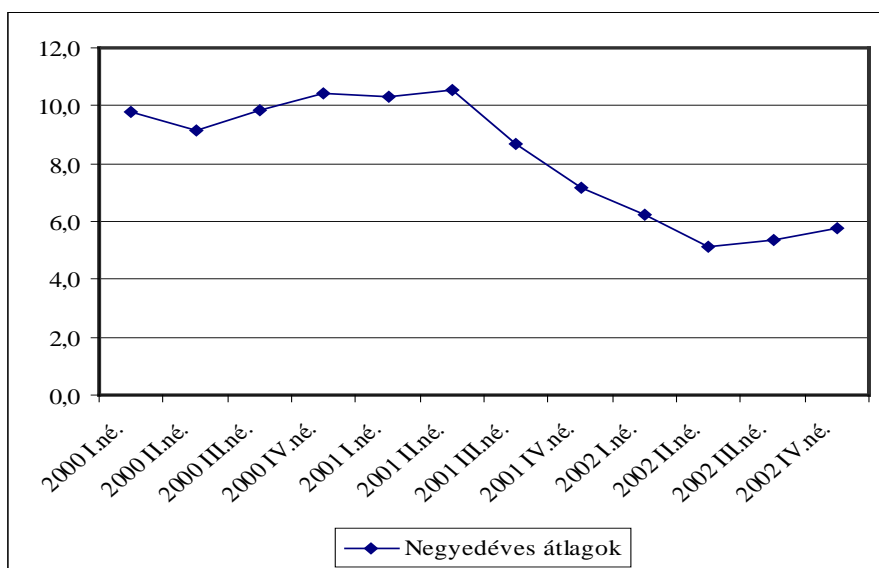
	2000	2001	2002*
Élelmiszerek	9,2	13,8	6,5
Szeszes italok, dohányárúk	11,0	11,2	8,6
Ruházkodási cikkek	5,8	5,3	3,2
Tartós fogyasztási cikkek	1,7	1,0	-1,3
Háztartási energia	9,1	10,3	6,8
Egyéb cikkek, üzemanyagok	15,0	4,9	4,3
Szolgáltatások	9,7	9,8	6,7
Összesen	9,8	9,2	5,6

* Prognózis.

Forrás: KSH.

A tavalyi első félév magas bázisadatai miatt az infláció csökkenése 2002 első hat hónapjában alighanem tovább folytatódik, és júniusban a 12 havi inflációs ráta átmene-tileg 5 százalék alá is kerülhet. A várhatóan tartósan magas olajárak, a világgazdasági élénkülés és a választások utánra halasztott központi áremelések (gázárak, bizonyos jövedéki termékek) azonban újabb inflációs nyomásként jelentkeznek az idei második félévben. Ráadásul kikerülnek a bázisból a tavalyi magas áremelkedést mutató hónapok is, emiatt a harmadik negyedévtől várhatóan kismértékben ismét emelkedik a 12 havi infláció.

A fogyasztói árak 12 havi változásának időbeli lefutása negyedévenként

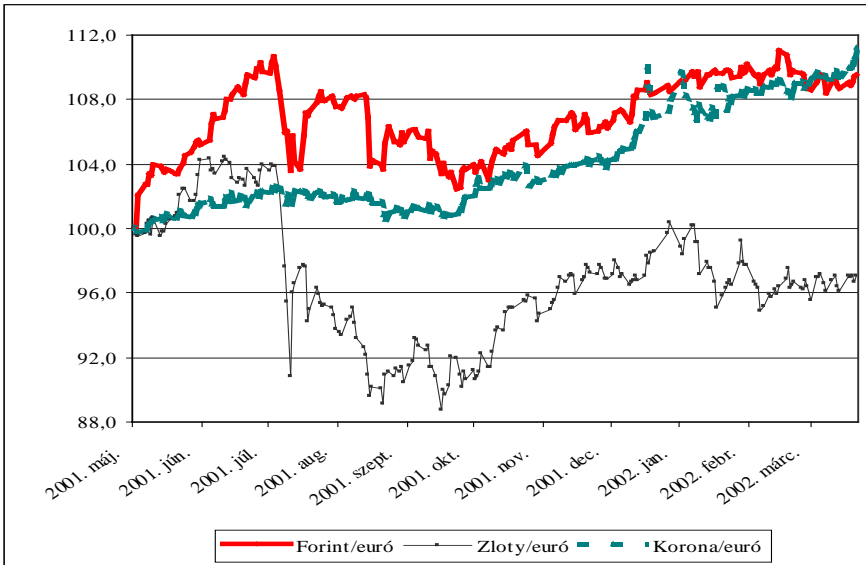

Forrás: KSH, saját prognózis.

Miközben az év végi inflációs cél elérése sikerült (bár a 9,2 százalékos évi átlagos áremelkedés erőteljesen meghaladja a költségvetési tervezetben alapul vett értéket), a monetáris politika rendszerének megváltozásával kapcsolatban reálgazdasági természetű aggodalmak is megfogalmazódtak. A forint árfolyamának egyensúlyi reálfelértékelődés mellett végbemenő erősödése ugyanis rontja az exportáló vállalatok versenyképességét, valamint olcsóbbá teszi az alapanyag-, a fogyasztásicikk- és a beruházási célú importot, elméletileg tehát veszélyeztetheti a külső egyensúlyi mutatókat is. Másrészt, egy gyenge forint mellett eleve lehetetlen volna az inflációs célok megvalósítása.

A nemzeti valuta euróhoz viszonyított árfolyamának alakulása eddig három egymástól jól elkülöníthető periódusra osztható: májustól július elejéig gyorsan erősödött, júliustól október végéig nagy volatilitás mellett gyengült, majd október végétől ismét erősödött, és február végére elérte a július eleji értékét. Kérdés, hogy ez a közel 10 százalékos nominális felértékelődés milyen mértékű versenyképesség-romlással járt együtt, és ennek milyen következményei lehetnek a külső egyensúly alakulására rövid, illetve hosszabb távon. Egyfelől evidenciának mondható, hogy a sávszélesítés előtt a forint árfolyama jelentősen *alulértékelt* volt (a sávszélesítés előtt a forint már hosszabb ideje folyamatosan a régi szűk sáv erős széléhez tapadt). A lengyel és török válságok, illetve a szeptember 11-ei terrorakció utáni általános bizonytalanság is csak átmenetileg gyengítették meg a forintot. Másfelől, amennyiben a forint/euró árfolyam május eleje óta végbement változását a zloty, illetve a cseh korona árfolyammozgásával hasonlítjuk össze, szembeötlő, hogy a forint nominálisan csak a zlotyhoz viszonyítva erősödött, a cseh koronához képest kismértékben még gyengült is. Ez alapján valószínűsíthető, hogy a magyar vállalatok versenyképességének árfolyambázisú romlása mérsékelt, és a nemzeti valuta korábbi alulértékelttségéből adódó versenyképességi tartalékoknak csak egy részét vitte el a felértékelődés.

A forint, a zloty és a cseh korona árfolyamának változása az euróhoz képest a forint árfolyamsávjának kiszélesítése óta eltelt időszakban (2001. május 2.=100,0)

Forrás: MNB, Česká Národní Banka (ČNB), Narodowy Bank Polski (NBP).

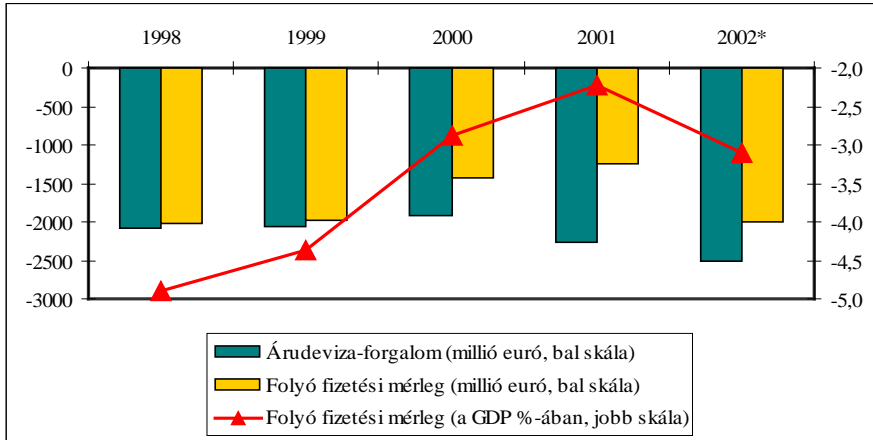
Megjegyzés: Inverz skála, ahol a magasabb érték a forint, a zloty, illetve a cseh korona erősödését jelzi.

Kedvező külső és belső egyensúly?

Első látásra úgy tűnik, hogy mind a külső, mind pedig a belső egyensúly mutatói egyértelműen kedvezően alakultak tavaly. A vámstatisztika szerinti külkereskedelmi mérleg és a folyó fizetési mérleg egyenlege is érzékelhetően javult: a hiány 4,3 milliárd euróról 3,6 milliárdra, illetve 1,4 milliárd euróról 1,2 milliárdra csökkent. 2001-et tekintve tehát sem az árfolyam-erősödés, sem pedig a minimálbér-emelés nem okozott makroszintű versenyképességi, illetve ebből fakadó egyensúlytalansági problémát. Valószínű azonban, hogy a versenyképesség árfolyamalapú romlásából fakadó negatív hatások csak némi késleltetéssel jelentkeznek; többek között azért, mivel a stabil üzleti partnerekkel dolgozó vállalatok jelentős része éves szerződéseket köt – így a drágulás miatti esetleges piacvesztés hatásai jórészt csak az idei évben lesznek érzékelhetők.

A tavalyi év közben bekövetkezett keresletcsökkenés fékezten és néhány havi késéssel érte el a magyar gazdaságot. A kiviteli és a behozatali volumennövekedése egyaránt folyamatosan lassult, majd az utolsó negyedévben már – hasonlóan az ipari termeléshez – egyenesen csökkent. Hasonló tendencia olvasható ki az utólag jelentősen korrigált folyó fizetési mérleg adataiból is, azzal a különbséggel, hogy árudeviza-forgalom hiánya e szerint 2000-hez képest enyhén nőtt.

Az áruforgalom és a folyó fizetési mérleg alakulása

* Előrejelzés.

Forrás: MNB, saját prognózis.

A szolgáltatások egyenlege (különösen az idegenforgalomban, de az idegenforgalom kívüli szolgáltatásoknál is) ugyanakkor számottevően javult, a jövedelemtranszfer pedig a tavalyival megegyező nagyságrendű volt, így a folyó fizetési mérleg deficitje még az utólag erősen lefelé korrigált adatok szerint is érzékelhetően csökkent a GDP arányában 2,9 százalékról 2,2 százalékra. Igen valószínű azonban, hogy a deficitcsökkenésben komoly szerepe van a beruházások elhalasztásának és a készletleépítésnek, ami egyszersmind a konjunktúraciklus felívelésével párhuzamosan a fizetési mérleg hiányának számottevő növekedését vetíti előre az idei évre.

A hivatalos pénzügyminisztériumi előzetes tényadatok alapján az államháztartás egyenlege is igen kedvezően alakult tavaly: a szerény nominális csökkenés a GDP arányában a hiány 0,3 százalékpontos (3,5 százalékról 3,2 százalékra történő) mérséklődését jelenti. Az ENSZ és az OECD szerint alkalmazott SNA-rendszer, illetve az Európai Bizottság ajánlásainak megfelelő ESA-rendszer szerint (amikor az egyes tételeket nem pénzforgalmi, hanem eredményszemléletben tekintjük) azonban a hiány mértéke lényegesen nagyobb volt, főként, ha figyelembe vesszük az állami szerepvállalásnak a formális értelemben vett államháztartási alrendszereken kívüli csatornáit is. Ebben az esetben az MNB becslései szerint az államháztartás közvetlen keresleti hatása a GDP arányában 1,9 százalékkal nagyobb, 2,5 százalékos volt, ami igen erőteljes keresletösztönző fiskális politikára utal. Ennek megfelelően az államháztartás hiánya elérhette a bruttó hazai termék 5 százalékát, ami jócskán meghaladja a maastrichti kritériumok szerint elérendő 3 százalékos arányt.

Előrejelzés 2002-re

Az idei év első felében várhatóan tovább lassul a gazdasági növekedés. Mivel legfontosabb exportpiacunkon, Németországban a konjunkturális helyzet különösen kedvezőtlen lesz, tovább mérséklődik az exportnövekedés üteme. Az import – négy év után először – ismét gyorsabban nő majd az exportnál, részben az erős forint miatti versenyképességsromlás miatt, részben az év második felében megélénkülő technológiai beruházások következtében.

Makrogazdasági mutatók és a Kopint-Datorg prognóza
(Változás az előző évhez képest, százalékban)

	1998	1999	2000	2001	Előrejelzés 2002-re
GDP-aggregátumok évi reálnövekedése					
GDP összesen	4,9	4,2	5,2	3,8 ^c	3,2
Belföldi felhasználás	7,8	4,0	5,1	3,0 ^d	4,1
Magánfogyasztás	4,9	4,6	4,1	4,4 ^d	4,5
Közösségi fogyasztás	-0,3	1,8	2,9	2,0 ^d	1,5
Beruházás	12,7	5,9	7,7	3,5 ^c	4,0
Export	16,7	13,1	21,8	8,5 ^d	7,2
Import	22,8	12,3	21,1	7,0 ^d	8,4
Ipari termelés	12,5	10,4	18,1	4,1	4,3
Árak, árfolyamok					
Fogyasztóiár-index	14,3	10,0	9,8	9,2	5,6
Forint/euró, évi átlagárfolyam		253	260	257	244
Dollár/euró, évi átlagárfolyam		1,07	0,92	0,90	0,90
Foglalkoztatás, jövedelmek					
Foglalkoztatottak száma, éves átlag	1,4	3,1	1,0	0,3	0,0
Munkanélküliségi ráta (ILO-módszer szerint, éves átlag)	7,8	7,0	6,4	5,7	5,8
Nettó reálkeresetek	3,6	2,5	1,5	6,4	5,0
Külkereskedelmi mérleg,					
milliárd USD	-2,7	-3,0	-4,0	-3,2	
milliárd euró		-2,8	-4,3	-3,6	-(4-4,5)
Folyó fizetési mérleg,					
milliárd USD	-2,3	-2,1			
milliárd euró		-2,0	-1,4	-1,2	-2,0
a GDP %-ában	-4,9	-4,4	-2,9	-2,2	-3,2
Működőtőke-beáramlás,					
milliárd euró, tulajdonosi hitelek nélkül	1,3	1,5	1,5	1,1	1-1,5
Államháztartási egyenleg,					
a GDP %-ában ^b	-4,6 ^a	-3,9	-3,5	-3,2	-3,3

^a Az 1998 végén bejelentett konszolidációk és egyszerűsített transzferek nélkül.

^b Privatizációs bevételek nélkül, a Pénzügyminisztérium módszertana szerint.

^c Előzetes adat.

^d Becslés.

A belföldi felhasználás növekedése ugyanakkor jelentősen gyorsul tavalyhoz képest. A lakossági reáljövedelmek és a háztartási fogyasztás bővülése továbbra is dinamikus lesz, miközben az infláció csökkenése csak az év első felében folytatódik. A júniusi árindex 5 százalék alatt valószínű, az utolsó negyedévben azonban az áremelkedés visszatérhet az 5,5-6 százalék közötti sávba, és decemberre is valamivel 5,5 százalékot meghaladó fogyasztóiár-indexszel számolhatunk.

Az ipari termelés növekedése továbbra is lassú lesz, mintegy 4-4,5 százalékra várható. A háztartási fogyasztás növekedését 4,5 százalékra, a beruházásokét 4 százalékra, a nemzeti számlák szerinti kivitelét 7-7,5 százalékra, a behozatalét pedig 8-9 százalékra becsüljük. A külkereskedelmi mérleg hiánya 4-4,5 milliárd euró lehet, miközben a folyó fizetési mérleg deficitje valószínűleg nem haladja meg a 2 milliárd eurót. A külföldi működőtőke-beáramlás 1-1,5 milliárd eurót tehet ki. Az évi átlagos fogyasztói árindex 5-6 százalék között várható, a munkanélküliségi ráta (az ILO módszertana szerint) éves átlagban 5,8 százalék lehet. Az államháztartási hiány GDP-hez viszonyított aránya – a Pénzügyminisztérium módszertana szerint számolva – valószínűleg valamivel kisebb lesz 3,5 százaléknál.

A nagy exportálók kilátásai és üzleti kötődései

TÓTH I. JÁNOS

Az alábbi rövid tanulmányban a legnagyobb exportáló feldolgozóipari cégek üzleti környezetét és rövid távú kilátásait elemezzük. Bemutatjuk, hogy e vállalatcsoport vevői oldalon rendkívül koncentrált piacon működik. A legnagyobb három vevő részesedése az összes eladásból átlagosan 73 százalék. A második részben e vállalatcsoport 2002 januári rövid távú üzleti kilátásaival foglalkozunk. Kimutatjuk, hogy e kilátások minden megfigyelt paramétere romlott az elmúlt félévhez és az elmúlt év azonos időszakához képest.

Az alábbiakban a magyar gazdaság rövid távú kilátásait nagymértékben befolyásoló vállalati szegmens, az 1500 nagy exportáló feldolgozóipari cégek 2002-re vonatkozó kilátásaival és üzleti kapcsolataik két mozzanatával foglalkozunk. Ez a vállalatcsoport adja a feldolgozóipari export több mint 90 százalékát, az összes értékesítés több mint 70 százalékát, és e cégeknél dolgozik a feldolgozóiparban foglalkoztatottak több mint 60 százaléka. Ezek közül kerestünk fel 300 vállalatot úgy, hogy az utóbbiak exportárbevétel és ágazat szerint reprezentálják a legnagyobb 1500 céget.¹

A dolgozatban először a legnagyobb exportálók üzleti kapcsolatainak két mozzanatról, ezek után pedig rövid távú kilátásaikról lesz szó.

Állításunk az, hogy a magyar vállalatok kilátásait meghatározó konjunkturális hatások mértékének, jellemzőinek és időhorizontjának megítéléséhez figyelembe kell venni, hogy milyen üzleti kapcsolatok és piaci struktúra jellemzi a vizsgált vállalati szegmenst. *Ha a cégek vevőköre viszonylag koncentrált, akkor egy-két vevő rövid távú üzleti pozíciójának megingása is döntő hatással lehet a cég termelési szintjére és rövid távú kilátásaira.* Ha a szóban forgó vállalkozás döntően olyan cégeknek szállít, amelyek vele azonos cégcsoportba tartoznak, akkor ez egyrészt *védeltséget* jelent a rövid távú piaci hatásoktól, másrészt a céget érintő stratégiai döntéseket a cégcsoport egésze helyzetének ismeretében hozzák. Ez pedig az ilyen cégek életében gyors és radikális változások (tevékenység leépítése, felszámolása vagy éppen a termelőkapacitás jelentős bővítése) létét valószínűbbé teszi, mint azoknál a cégeknél, amelyek nem egy holdingszervezetben belül működnek.

¹ Az adatfelvételekre „a TOP 1500 helyzete és kilátásai” című, a szerző által a Tárkiban irányított kutatási program keretében 2001. júniusban és 2002. januárban került sor. A két felvétel során más-más cég került be a mintába. Az egy felvétel során megkérdezett 300 vállalkozás feldolgozóiparon belüli súlya is jelentős: ezek adták 2000-ben a teljes feldolgozóipar eladásainak, exportjának, illetve az itt foglalkoztatottnak 10-11 százalékát. Nagy exportálókról lévén szó, a cégek nagy többségénél az export aránya az árbevételben belül elég magas: a 2000-re vonatkozó válaszok szerint a minta egészében átlagosan 65 százalék, 61 százalékos mediánérték mellett.

Kimutatjuk, hogy a nagy exportálók üzleti kapcsolatait a *vevői oldalon* nagyfokú *koncentráció jellemzi*, ami véleményünk szerint egy recessziós időszakban *növeli e cégek sebezhetőségét*. Kimutatjuk továbbá, hogy túlnyomó részük egy vállalatcsoport része, és forgalmuk egészében e vállalatcsoporton belüli üzleti tranzakciók rendkívül fontos szerepet játszanak. Ez védettséget is jelent a rövid távú konjunkturális hatásokkal szemben, de lehetővé teszi azt is, hogy ha a cégcsoport központjában úgy látják, viszonylag könnyen véghezvihetők radikális változások (például kapacitások leépítése) e cégek életében.

A piac szerkezete: a legnagyobb vevők

A 2001. nyári felvétel során a legnagyobb exportálóknak a legnagyobb vevőikkel való kapcsolatát vizsgáltuk.² Arra voltunk kíváncsiak, hogy e cégcsoport cégei esetében milyen szerepet játszanak a legnagyobb vevők, mennyire lehet a vevői oldalon koncentrációról beszélni.

Az eredmények azt mutatják, hogy a három legnagyobb vevő súlya a legnagyobb exportálók eladásaiiban nagyon magas. Valószínűsíthető tehát, hogy a tőlük való függőség is rendkívül erős. A legnagyobb három vevőnek a legnagyobb exportálók összes eladásaiiban való részesedései sorrendben 49, 16 és 8 százalékot tesznek ki. Az első három vevő átlagos aránya az összes eladásban együttesen 73 százalék körül mozog (lásd az 1. táblázatot és a 1. ábrát).

1. táblázat

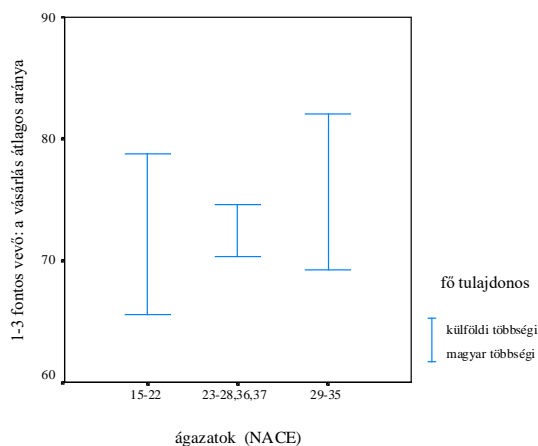
A legnagyobb vevők szerepe a legnagyobb exportálók összes forgalmában – alapstatisztikák (Százalék)

	A legnagyobb vevő vásárlásainak aránya	A második legnagyobb vevő vásárlásainak aránya	A harmadik legnagyobb vevő vásárlásainak aránya	Az első három vevő vásárlásainak aránya
Átlag	49,0	15,8	8,4	72,7
Szórás	29,7	10,7	6,7	26,6
Medián	40,0	15,0	9,0	80,0
Módusz	30,0	20,0	10,0	100,0
Minimum	3,0	0,0	0,0	7,0
Maximum	100,0	45,0	30,0	100,0
N	281	279	258	257

A legnagyobb exportálók termékei iránti kereslet kétharmadát ezek szerint cégenként mindössze három vevő határozza meg, ami eléggé koncentrált piaci struktúrára utal. A cégek 30 százalékánál kisebb a legfontosabb három vevő aránya az összes eladáson belül, 58 százalékánál és a felső harmadba tartozók esetében pedig ez az arány magasabb 95 százalékánál is. Ez a jelenség leginkább a többségében külföldi tulajdonban lévő gépipari cégekre jellemző: ezek körében az összes forgalom átlagosan 82 százalékát az első három vevőnek történő eladások adják (lásd az 1. ábrát). Ha csak a többségében magyar és többségében külföldi cégeket külön nézzük, akkor az előbbieknél 68 százalék, az utóbbiaknál pedig 78 százalék a legnagyobb három vevő forgalmon belüli aránya.

² A kérdőívben a forgalomban legnagyobb szerepet játszó három legfontosabb vevőről tettünk fel kérdéseket. A kérdés így hangzott: „Kérem, nevezze meg fontossági sorrendben a cég legfontosabb – az árbevételben legnagyobb szerepet játszó – három vevőjét, és becsülje meg, hogy ezek vásárlásai mekkora arányt képviselnek a cég összes eladásain belül.” A kérdezett 325 cég közül 313-an jelölték meg a legfontosabb, 308-an a második legfontosabb és 295-en a harmadik legfontosabb vevőt. A kérdésekre adott válaszok több helyütt logikai hibákat tartalmaztak, amelyeket az elemzés előtt orvosoltunk.

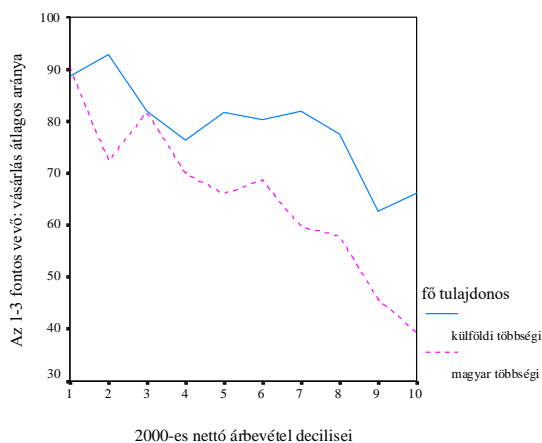
A három legnagyobb vevő vásárlásainak átlagos aránya az összes eladáson belül ágazatok szerint a többségében külföldi és magyar tulajdonban lévő cégek körében (Százalék)

Megjegyzés: Ágazati (NACE-TEÁOR) kódok: 15-22: Élelmiszerek, italok és dohánytermékek gyártása; textíliák, ruházati, bőr- és szőrmetermékek gyártása; fa-, papír- és nyomdaipari termékek gyártása, kiadói tevékenységek; 29-35: Gépipar; 23-28, 36,37: Vegyipar, kohászat és egyéb feldolgozóipar.

Megfigyelhető az is, hogy minél nagyobb egy cég (a nagyságot a 2000-ben elért forgalommal mérve), annál kisebb a legnagyobb vevők szerepe az adott cég eladásain belül. A vevőkör koncentráltasága fordítottan arányos a cég méretével (lásd a 2. ábrát).

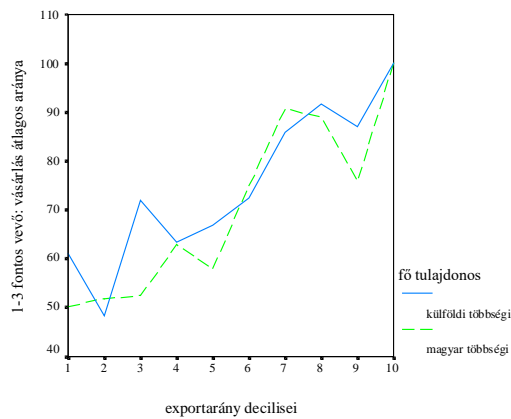
A három legnagyobb vevő vásárlásainak átlagos aránya az összes eladáson belül a cégek nettó árbevétel szerinti deciliseiben (Százalék)

A magyar feldolgozóipari piac szerkezetéről szerzett eddigi, főleg esettanulmányokra és aggregált adatokra alapozódó ismeretek szerint az exportnak az összes forgalmon belüli növekedésével növekszik annak valószínűsége, hogy az adott cég egy, maximum két vevőt szolgál ki. A bér munkában exportáló cégek jellemzően nem szállítanak belföldre, és legtöbbször mindössze egy vevővel állnak kapcsolatban. Az eredmények alátámasztják ezt a megfigyelést: *minél magasabb az export aránya az árbevételen belül, annál jelentősebb a legnagyobb vevők szerepe az összes eladásban* (lásd a 3. ábrát).

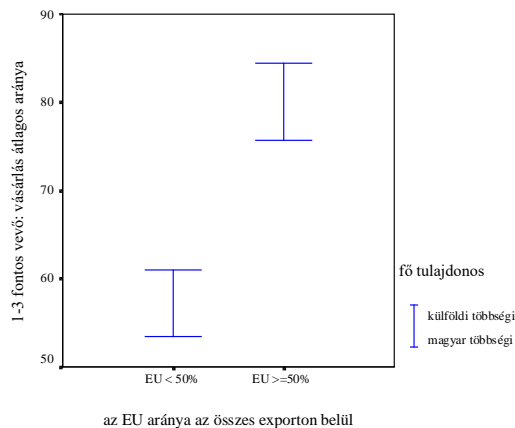
3. ábra

A három legnagyobb vevő vásárlásainak átlagos aránya az összes eladáson belül a cégek két csoportjában és az exportarány szerinti decilisekben (Százalék)

4. ábra

A három legnagyobb vevő vásárlásainak átlagos aránya az összes eladáson belül az EU-nak az összes exporton belüli aránya szerint (Százalék)

Számottevő különbségeket láthatunk még abból a szempontból is, hogy hova is irányul a cég exportja. A döntően EU-ba szállító cégek csoportjánál jóval koncentráltabb a vevők köre, a legnagyobb három vevő e cégeknél fontosabb szerepet játszik, mint ott, ahol az EU exporton belüli aránya nem éri el az 50 százalékot (lásd az 4. ábrát).

A következőekben a legnagyobb vevők jellemzői közül azt vizsgáljuk, hogy a szállítóval azonos cégcsoportba tartozik-e (ha igen, akkor egy holdingon belüli tranzakcióról van szó), és hol működik: külföldön vagy Magyarországon (azaz exportról vagy belföldi eladásról van-e szó)?

A legnagyobb exportáló cégek 47 százalékánál a legnagyobb három vevő legalább egyike a szállító céggel azonos cégcsoportba tartozik, és 46 százalékkal esetében legalább egy nagy vevő magyarországi cég (lásd a 2. táblázatot).

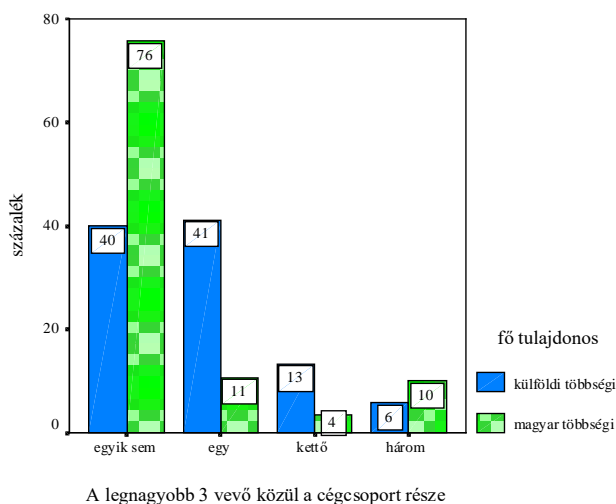
2. táblázat

A legnagyobb exportálók megoszlása a jelentősebb vevőik két jellemzője szerint
(Százalék)

	A legnagyobb három vevő közül a szállítóval egy cégcsoportba tartozik	A legnagyobb három vevő közül Magyarországon működik
Egyik vevő sem	52,9	53,7
Egy	26,5	19,2
Kettő	8,9	18,5
Mindhárom	8,0	8,6
Összesen	100,0	100,0
<i>N</i>	313	313

5. ábra

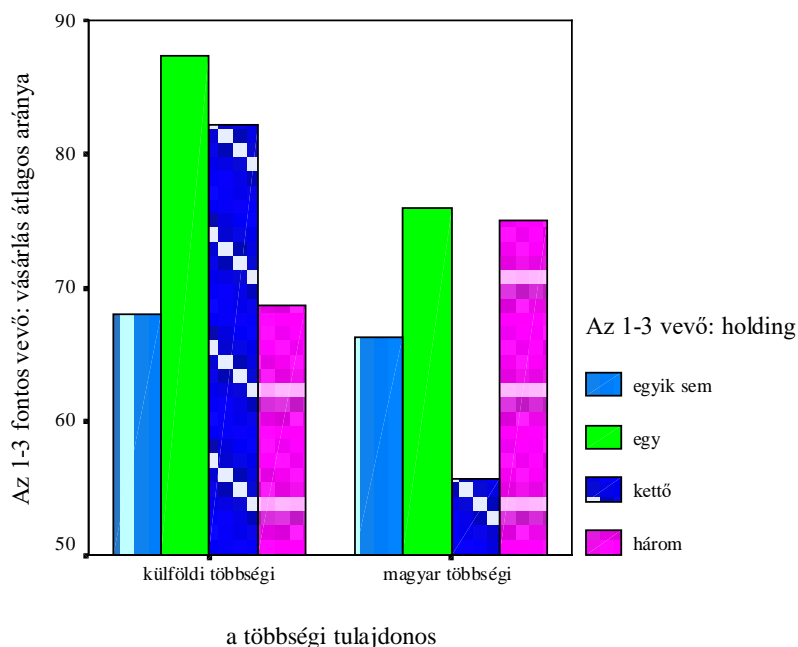
A legnagyobb exportálók megoszlása a legjelentősebb vevőkkel való azonos cégcsoportba tartozás és a többségi tulajdonos típusa szerint
(Százalék)

A legnagyobb vevők egyikével egy cégcsoporthoz számottevően nagyobb arányban tartoznak azok a feldolgozóipari cégek, amelyek többségi tulajdonosa külföldi (közel 60 százalék, szemben a többségi magyar tulajdonban lévő cégek 24 százalékával). A holdingon belüli intenzív üzleti kapcsolatok a külföldi tulajdonban lévő cégekre jellemzők inkább (lásd az 5. ábrát). Másfelől azoknál a feldolgozóipari cégeknél játszanak nagyobb szerepet a legnagyobb vevők az összes eladáson belül, amelyeknél e vevők egyike a szállítóval azonos cégcsoporthoz tartozik. Ez igaz mind a többségében külföldi, mind pedig a magyar tulajdonban lévő feldolgozóipari cégekre (lásd a 6. ábrát).

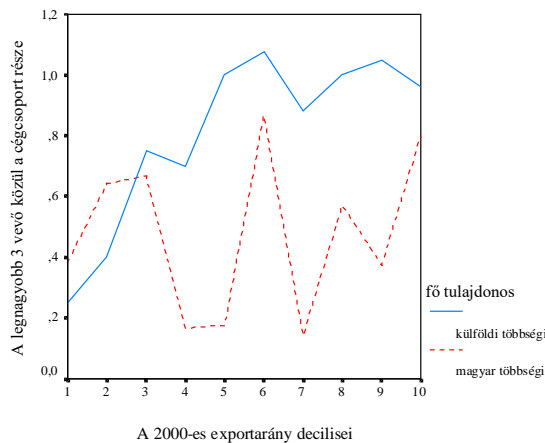
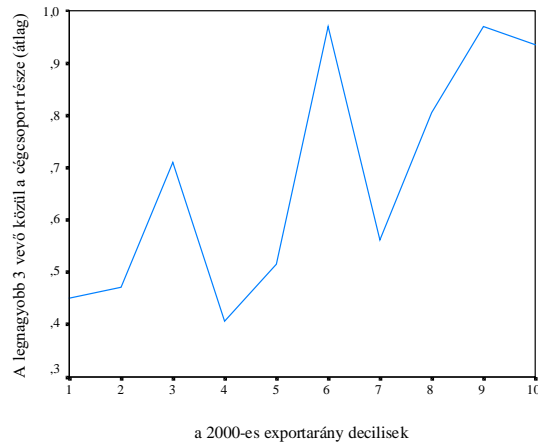
6. ábra

A három legnagyobb vevő súlya az összes eladáson belül a többségi tulajdonos típusa és a szerint, hogy közülük hány tartozik az eladóval egy cégcsoportba
(Százalék)

Az egy holdinghoz való tartozás valószínűsége magasabb azoknál a cégeknél, ahol nagyobb az export árbevétel belüli aránya is. Ahol egy vevő sem tartozik a szállítóval ugyanabba a cégcsoportba, ott 59 százalék, ahol egy vevő, 76 százalék, ahol kettő, 66 százalék, és ahol mindhárom egy holdinghoz tartozik a szállítóval, ott 71 százalék az export aránya átlagosan. Ez a jelenség egyértelműen a többségében külföldi tulajdonban lévő nagy exportálókon belül figyelhető meg, míg a többségében magyar tulajdonban lévő cégeknél nem (lásd a 7a és a 7b ábrát). Továbbá, ahol az exporton belül nagyobb az EU súlya, ott jellemzőbb az, hogy a legnagyobb vevők némelyike a szállítóval egy cégcsoportba tartozik: ahol az export több mint felét az EU-ba szállítják, ott a cégek 49 százalékánál, ahol pedig az EU szerepe kisebbségi, ott a cégek 36 százalékánál fordul elő ez.

**A három legfontosabb vevő közül a szállítóval egy cégcsoporthoz tartozók
 átlagos száma a szállító többségi tulajdonosa és exportjának
 az összes forgalmon belüli szerepe szerint**

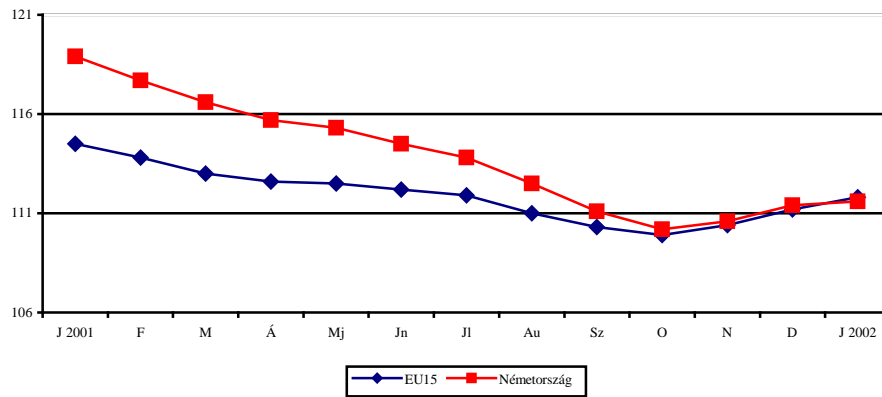

A fenti vállalati jellemzőkön túl ellenben sem a vállalat nagysága, sem pedig ágazata szerint nincs számottevő különbség abban, hogy a feldolgozóipari cégek legnagyobb vevőikkel egy cégcsoporthoz tartoznak-e vagy sem.

A legnagyobb exportálók rövid távú kilátásai 2002 januárjában

A legnagyobb exportálók legfontosabb külkereskedelmi partnerei döntően németországi cégek. Több mint 65 százalékuk döntően az EU-ba exportál, és 47 százalékuknál az összes export több mint 25 százaléka, 32 százalékánál pedig az export több mint fele kerül Németországba. Ennek megfelelően üzleti kilátásaikra nagy hatással vannak az EU-országokban, ezen belül pedig Németországban működő vevőik rövid távú üzleti kilátásai.

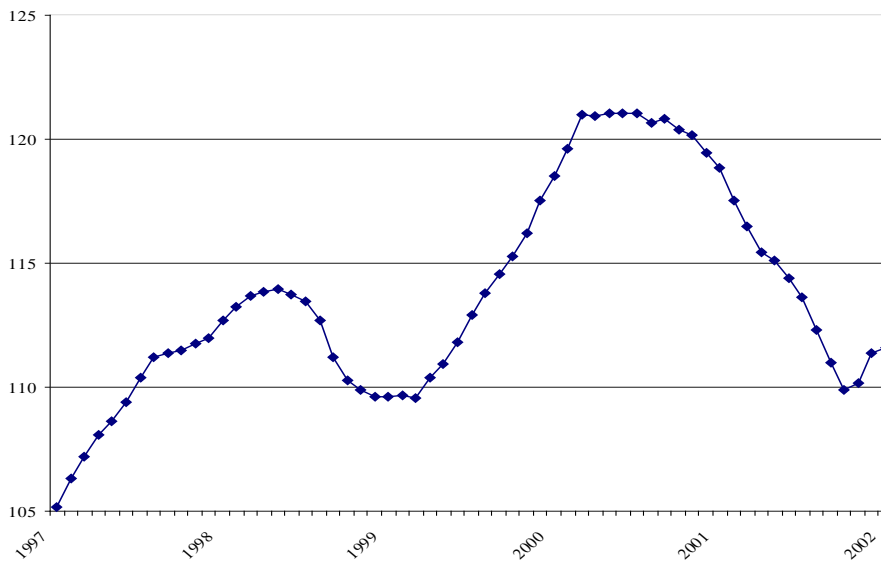
**Az ipari termelés előrejelző mutatói az EU 15-ben
és Németországban 2001–2002-ben**

Megjegyzés: Az ábrán az előrejelző indikátorok ipari termelés trendjére illesztett adatai szerepelnek (trend restored leading indicators).

Forrás: www.oecd.org

Az ipari termelés előrejelző mutatójának alakulása Németországban

Megjegyzés: Az ábrán az előrejelző indikátorok ipari termelés trendjére illesztett adatai szerepelnek (trend restored leading indicators).

Forrás: www.oecd.org

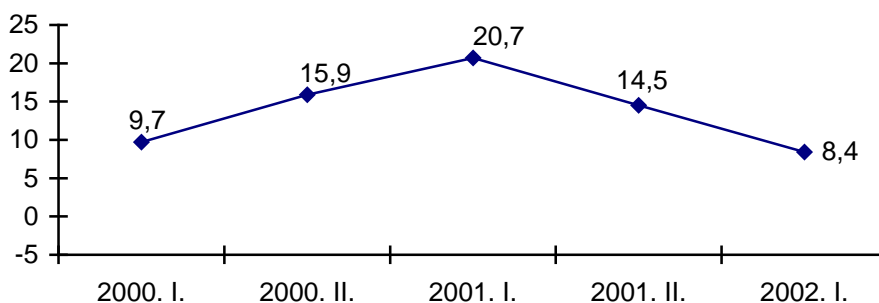
Az EU és ezen belül Németország vállalkozásainak rövid távú kilátásait jól jellemezhetjük, ha a gazdaságok előrejelző mutatóinak (*leading indicators*) alakulását nézzük (lásd a 8. és a 9. ábrát). E mutató szerint 2001. október–november egy alsó fordulópontra lehetett, ami után a visszaesés megfordult, és egy növekedési szakasz veszi kezdetét. Az adatok értelmezésénél figyelembe kell venni, hogy az előrejelző mutatók az OECD adatai szerint 5-7 hónappal jelzik előre az ipari termelés várható alakulását. Tehát az ipari termelés valódi fordulópontja Németország esetében inkább 2002 első félévének utolsó hónapjaira tehető. Fentiek fényében kell megítélni a magyarországi legnagyobb exportálók várható üzleti helyzetét és üzleti helyzetének várható alakulását is.

A legfrissebb, a 2002. januári felvétel adatai pedig minden megfigyelt indikátor szerint a vállalatcsoport üzleti helyzetének romlását jelzik 2002 első félévére. Tavaly novemberben még úgy gondoltuk, hogy a magyarországi dekonjunktúra mélypontja 2001 végére, illetve 2002 elejére lesz tehető, de ezt az előrejelzést az újabb adatok fényében módosítanunk kell: a GDP növekedési ütemének lassulása, illetve az ipari termelés csökkenésének mélypontját 2002 második félévének első hónapjaira tesszük.

A legnagyobb exportáló feldolgozóipari cégek üzleti helyzetére és kilátásaira vonatkozó januári felvétel adatai mind a beruházások, mind a létszám várható alakulása, mind a termelési szint, mind pedig az export esetében a kilátások radikális romlásáról tanúskodnak.

10. ábra

A beruházási aktivitás változására vonatkozó várakozások 2000–2002-ben
(Százalék)

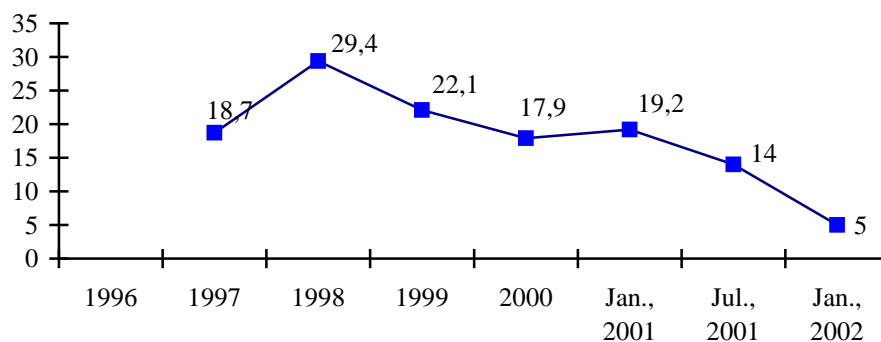
Megjegyzés: Az ábrán a „növekvő” és a „csökkenő” válaszok arányainak különbségeit mutató egyenleg értékeit közöljük (egyenleg = „a növekvő” választ adók mínusz a „csökkenő” választ adók aránya).

A beruházási aktivitás 2002. első félévében 2000 óta a legmélyebb szintre fog süllyedni (lásd a 10. ábrát).

A cégek létszám bővítési szándékai messze visszafogottabbak, mint bármikor ennek első megfigyelése – 1997 – óta. A létszám bővítést tervező cégek aránya (24,9 százalék) csak 5 százalékponttal haladja meg az elbocsátást tervezőkéét (lásd a 11. ábrát). A minimálbér emelésének a foglalkoztatottak bizonyos szegmenseit negatívan érintő, és elbocsátásra ösztönző hatásai mellett³ tehát konjunkturális hatások is a létszám bővítési szándékok elhalasztását, illetve a cégek növekvő arányú csoportjainál létszámleépítést valószínűsítene.

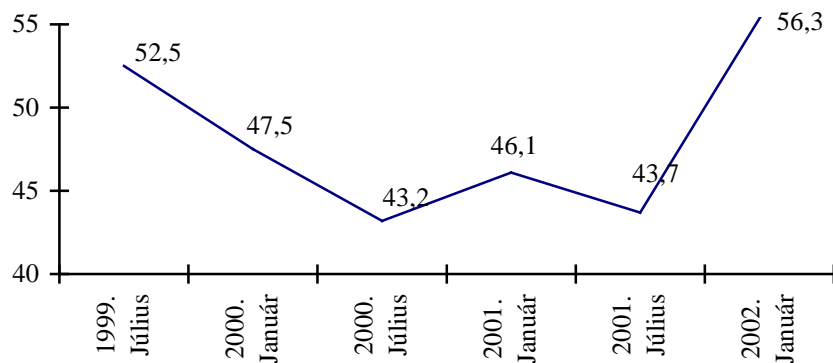
³ E hatások meglétére és mértékére ad becslést Kertesi és Köllő: A minimálbér-emelés várható foglalkoztatási hatásai. Előadás a Bertalan László emlékére rendezett konferencián. Budapest, 2002. március 25.

A létszám várható változása 1997–2002 között
(Százalék)

Megjegyzés: Az ábrában a „felvétel” és az „elbocsátás” válaszok arányainak különbségeit mutató egyenleg értékeit közöljük.

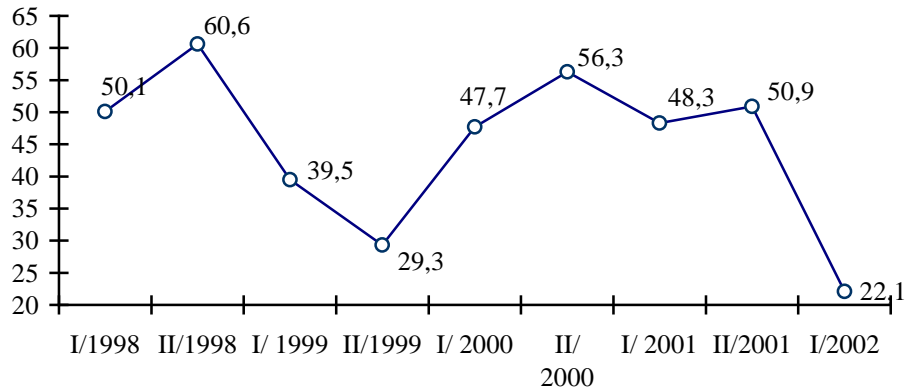
A következő félévben várhatóan kapacitástartalékkal rendelkező cégek aránya
1999–2002-ben
(Százalék)

A kapacitáskihasználtság első félévben várható nagymértékű romlását mutatja többek között az, hogy jelentősen nőtt a kapacitástartalékkal rendelkező cégek aránya. A januári helyzet szerint a legnagyobb exportálók több mint fele sorolható ebbe a csoportba (lásd a 12. ábrát). Ezt a várható tendenciát támasztja alá, hogy jelentősen csökkent a növekvő rendelésállománnyal számoló cégek aránya (2002 első félévében azonban még mindig nagyobb a növekedést, mint a csökkenést várók aránya). Ez a mutató így januárra az orosz válsághoz kapcsolódó 1999-es mélypont alatti értéket ért el (lásd a 13. ábrát).

13. ábra

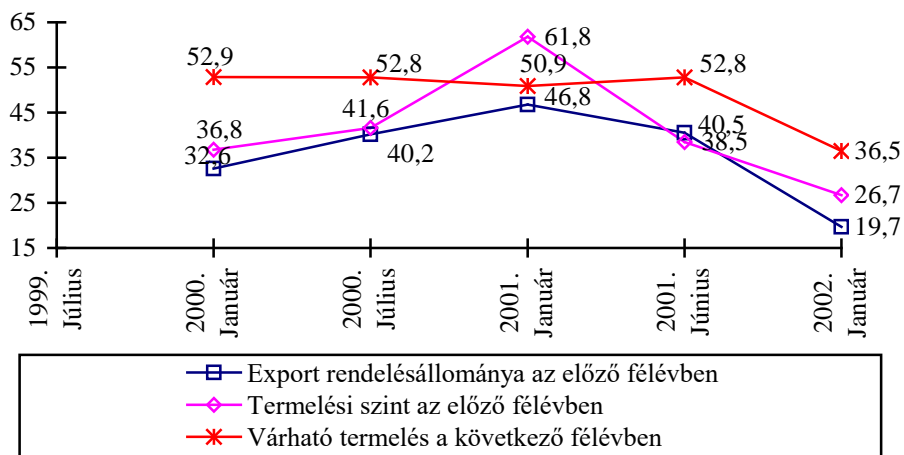
**A rendelésállomány várható alakulása
(előző év azonos időszakához képest) 1998–2002-ben
(Százalék)**

Megjegyzés: Az ábrában a „nagyobb lesz” és a „kisebb lesz” válaszok arányainak különbségeit mutató egyenleg értékeit közöljük.

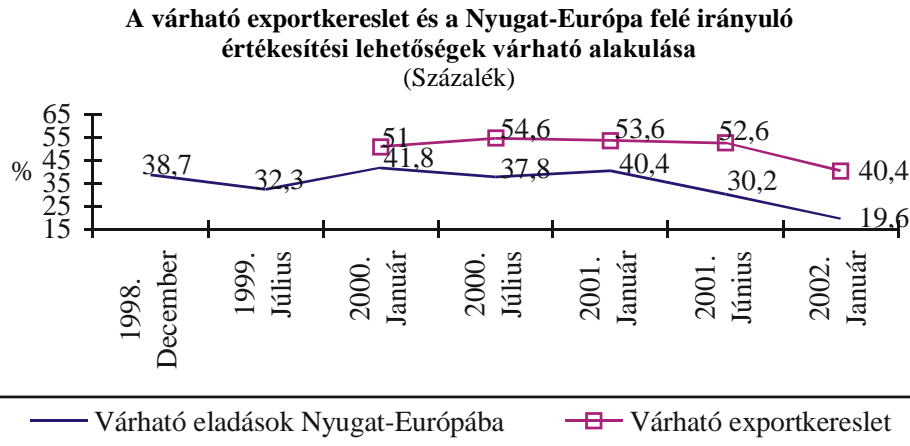
14. ábra

**A termelési szint és az export rendelésállomány-változása 2000–2002-ben
(Százalék)**

Megjegyzés: Az ábrában a „nőtt/nöni fog” és a „csökkent/csökkenni fog” válaszok arányainak különbségeit mutató egyenleg értékeit közöljük. Mindhárom esetben az előző év azonos időszakához képest.

15. ábra

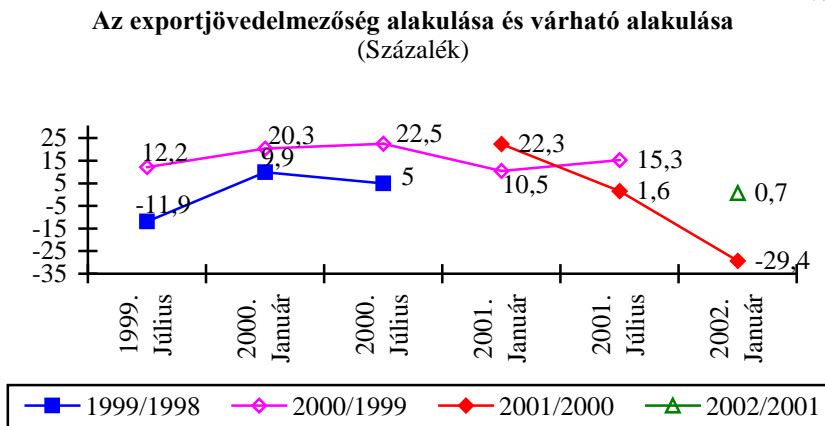
Kérdések: „Megtétele szerint hogyan alakulnak majd x-ben cégeknek Nyugat-Európa felé irányuló értékesítési lehetőségei?” (Nagymértékben javulnak / kismértékben javulnak / nem változnak / kismértékben romlanak / nagymértékben romlanak.)

„Véleménye szerint 2001 első félévében az előző év azonos időszakához képest a cég termékei iránti exportkereslet mértéke várhatóan ...” (Nöni fog/nem változik/csökkenni fog.)

Megjegyzés: Az ábrán a „javulni/növekedni fog” és a „romlani/csökkenni fog” válaszok arányainak különbségeit mutató egyenleg értékeit ábrázoljuk.

A 2002. első félévre, illetve első háromnegyed évre vonatkozó értékesítési kilátások a korábbiaknak megfelelően erősen romló tendenciát mutatnak (bár még mindig többségben vannak azok a cégek amelyek javulásra, mint amelyek romlásra számítanak). Megfigyelhetjük ezt, ha a 2002 első félévében várható termelési szintről, vagy ha a várható exportkeresletről és ezen belül a nyugat-európai eladások alakulásáról kérdezzük a cégeket (lásd a 14. és 15. ábrát).

16. ábra

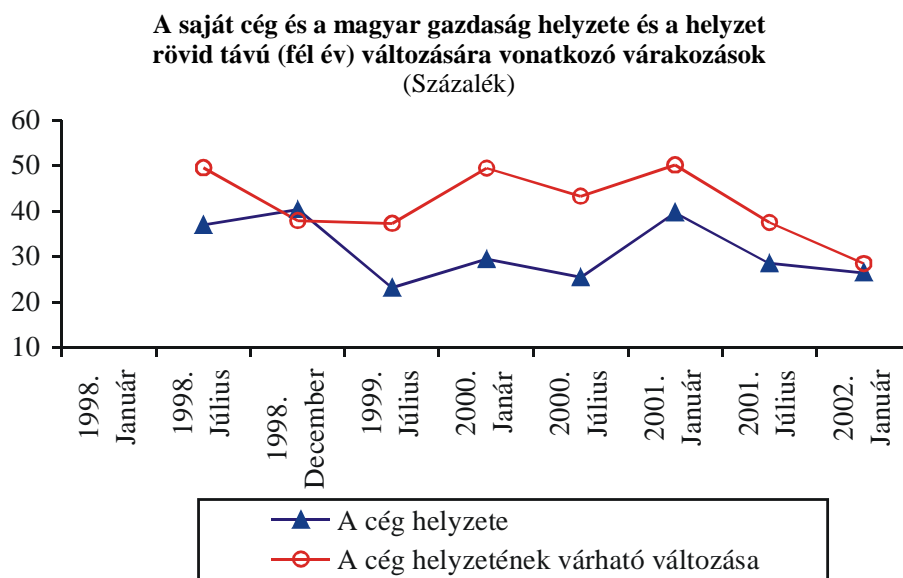

Megjegyzés: Az ábrán a „javult/javuló” és a „romlott/romló” válaszok arányainak különbségeit mutató egyenleg értékeit ábrázoljuk.

Mindez az exportjövételmezőség nagymértékű romlása mellett ment végbe.⁴ Jól mutatja ezt a 2001-es exportjövételmezőség alakulására vonatkozó becslések összehasonlítása: míg 2001. januárjában a cégek között 22 százalékponttal többen voltak azok, amelyek javulásra, mint romlásra számítottak, addig a visszatekintő becslés (a 2002. januári felvétel adata) szerint már közel 30 százalékponttal a romlást érzékelők aránya magasabb (a cégek 54 százaléka számolt be arról, hogy 2001-ben romlott az exportjövételmezőség). A 2002-re vonatkozó előretéteknél várakozások pedig minden eddiginél visszafogottabbak: a cégek közel 30 százaléka vár javulást és 30 százaléka további romlást (lásd a 16. ábrát).

Semmit sem csodálkozhatunk ezek után azon, ha a legnagyobb exportálók menedzserei cégük helyzetét kevésbé optimistán ítélik meg, mint akár fél évvel, akár egy évvel ezelőtt. Ugyanis mind a cég helyzetében, mind pedig a cég helyzetének várható alakulásában egyértelműen romló tendencia figyelhető meg (lásd a 17. ábrát).

17. ábra

Megjegyzés: Az ábrán a javuló (jó) és a romló (rossz) válaszok arányainak különbségeit mutató egyenleg értékeit ábrázoljuk.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a legnagyobb exportálók itt bemutatott piaci környezete egyfelől *sebezhetővé teszi őket a konjunktúra romlásakor*: a legfontosabb vevők valamelyikének kiesése, illetve keresletének mérséklődése – mivel viszonylag nagy szerepet játszik az adott cég összes eladásában – rövid távon érzékenyen befolyásolja a cég termelési és értékesítési kilátásait. Másrészt azonban a cégcsoporton belüli tranzakciók viszonylag nagy súlya kiegyensúlyozó és stabilizáló tényezőként tud hatni ebben az összefüggésben. Egy cégcsoporton belül rugalmasabban lehet terméket és/vagy vevőt váltani, egy cégcsoporton belüli vállalkozás keresletének kiesését egy másikkal pótolni.

⁴ Ebben természetesen a konjunkturális hatások mellett a forint árfolyamának erősödése is szerepet játszott.

Harmadrészt azonban éppen a legnagyobb exportálók egy jelentős részének utóbbi jellegzetessége az, amely lehetővé teszi, hogy a kilátások tartósak és jelentősnek ítélt romlása esetén a piaci alkalmazkodás a cég életének radikális megváltozását eredményezze. Ebben az esetben a piaci alkalmazkodás nem lépésről lépésre a termelési paraméterek kismértékű megváltoztatása mellett, hanem inkább nagy ugrások és radikális változások mellett megy végbe.

A munkaerő migrációja és az uniós csatlakozás

HÁRS ÁGNES

*A lakóhely szabad megválasztásának joga az európai integráció kezdetét mintegy tíz évvel követve, 1968 óta érvényesül. Már ekkor tekintélyes emigrációtól tartottak a fejlettebb tagországok a szegényebb Olaszországból. Hasonló félelem kísérte a nyolcvanas években újonnan csatlakozó szegényebb mediterrán államok belépését is. Az Európai Unió keleti bővítésével napjainkban ismét napirendre került a munkaerő szabad áramlásának kérdése. Mi okozza valójában a migrációt? A válasz általában a hagyományos közgazdasági elméletre épülő evidencia, miszerint a bérek (jövedelmek) közötti különbségek okozzák a vándorlást. Megvalósult-e az – ezekre a feltevésekre alapozott – várt és vélt nagyságú migráció? A cikk ezekre a kérdésekre keresi a választ. A tanulmány első része a kilencvenes évek tényleges kelet-nyugati migrációjáról ad vázlatos képet, majd a második rész a várható migrációt magyarázó elméleteket és az ezek alapján készült becsléseket elemzi, megkülönböztetve a migráció okait, illetve a hatását és következményeit magyarázó elméleteket, kitér a migráció – becslésekben rendszerint figyelmen kívül hagyott – új közgazdaságtanának feltételezéseire, végül a migrációs potenciál szociológiai módszerekkel történő előrejelzésére. A harmadik rész a migráció becslésének lehetőségeivel és annak kritikájával foglalkozik, végül a szabályozás, a migrációs politikák befolyását vizsgálja a migráció terjedelmének alakulásában.**

A személyek szabad áramlása, az egységes európai munkaerőpiac megvalósulása körül régóta politikai felhangokkal terhes vita zajlik. A lakóhely szabad megválasztásának joga az európai integráció kezdetét mintegy 10 évvel követve, 1968 óta érvényesül. Már ekkor tekintélyes emigrációtól tartottak a fejlettebb tagországok – mindenekelőtt Németország és Franciaország – a már tag szegényebb Olaszországtól, aminek éles vitában hangot is adtak. A várakozásoktól eltérően azonban – nagyon rövid idő után – a munkaerő Európába áramlása megállt, s Dél-Olaszországból inkább Észak-Olaszországba irányult. Hasonló félelem kísérte a nyolcvanas években újonnan csatlakozó szegényebb mediterrán államok belépését is. Az új tagok jelentős gazdasági elmaradottsága miatt azt várták az Európai Közösségek régi tagjai, hogy az eltörölt korlátok ösztönző hatására nagymértékű mobilitás indul majd el az új tagállamokból Európa fejlettebb országai felé. Noha nem így történt, ezeknek az országoknak a polgárai mégis a csatlakozást követően csak néhány évnyi várakozás után vállalhattak szabadon munkát Európában. Igaz, az eredetileg tervezett várakozási időt – a tapasztalatok hatására –

* A cikk alapját képező tanulmány elkészítéséhez a Miniszterelnöki Hivatal támogatást nyújtott.

Hárs Ágnes, a KOPINT-DATORG főmunkatársa.

lerővidítették.¹ Az Európai Unió bővítésével napjainkban ismét napirendre került a munkaerő szabad áramlásának a kérdése. Az unió (egyres országainak) afeletti fokozott aggodalma következtében, hogy nagy tömegű bevándorlástól kell tartaniuk a csatlakozásra váró kelet-európai országokból, a munkaerő szabad mozgása az Európai Unió kibővítése folyamatának egyik érzékeny vitatémájává vált.

Mi okozza valójában a migrációt? Milyen mutatók magyarázzák a legmegfelelőbbben az Európa keleti és nyugati fele közötti tényleges és várható munkaerő-áramlást? A válasz általában a hagyományos közgazdasági elméletre épülő evidencia, miszerint a bérek (jövedelmek) közötti különbségek okozzák a vándorlást. Megvalósult-e az – ezekre a feltevésekre alapozott – várt és vélt nagyságú migráció? S ha igen, általános-e, a kibocsátó vagy a fogadó ország gazdaságában, társadalmában, hagyományában gyökerezik-e?

Az újkori migráció története során egymást követték a migrációs hullámok. A 19. század közepe óta Európából, az évszázad vége óta főképpen Közép- és Kelet-Európából jelentős volt az elvándorlás, különösen a hagyományos tengerentúli befogadó országokba, mindenekelőtt az USA-ba (*Morawska*, 1995; *Nugent*, 1995). A huszadik század közepének politikai változásait követően az Európában addig hagyományos migrációs tendenciák megváltoztak. Míg a nyitott társadalmaknak természetes eleme a polgárok szabad területi mobilitása, a második világháborút követően Kelet-Európában létrejött totalitárius rezsimek nem engedték polgáraikat szabadon külföldre utazni, ami az 1940-es évek végétől egészen az 1980-as évek végén bekövetkezett rendszerváltásig meghatározta az európai kelet-nyugat irányú mobilitás trendjét. Ez az időszak a vándorlás szempontjából (s egyéb, itt nem tárgyalandó gazdasági, társadalmi és politikai szempontból is) jól elkülöníthető korszakokra osztható.²

– 1945–1950 között a tekintélyes vándorlást mindenekelőtt a háborút követő népeségmozgások, kitelepítések, a lassan konszolidálódó helyzet és a Közép- és Kelet-Európában hatalomra került kommunista pártok hatalmának erősödése határozta meg.

– 1950-től az 1980-as évekig a szocialista rendszer országaiban – változó szigorral és eszközökkel, de egységesen és erőteljesen – kontrollálták és korlátozták a polgárok kiutazását.³

– Az 1980-as években az elvándorlás feletti szigorú kontroll fokozatosan lazulni kezdett, az évtized végére – a rendszerváltás időszakában – pedig a rendszerváltó országok mindegyikében alapvetően megszűnt.

Ezzel (véltetően) a migráció egy új korszaka kezdődött el, amelynek természetéről és trendjéről keveset tudunk. Tanulmányunk célja, hogy számba vegye, a politikai változásokat követően, a kilencvenes években milyen, az Európai Unióba irányuló migrációs várakozások fogalmazódtak meg, ezeknek mi volt az alapjuk, s mennyiben valósultak meg. Azt vizsgáljuk, a túlfűtött várakozások, s az ehhez képest jóval mérsékeltebb migráció mögött milyen gazdasági magyarázatok húzódnak.

A tanulmány első része a kilencvenes évek tényleges kelet-nyugati migrációjáról ad vázlatos képet, majd a második, terjedelmesebb rész a várható migrációt magyarázó elméleteket és az ezek alapján készült becsléseket elemzi, megkülönböztetve a migráció okait, illetve a hatását és következményeit magyarázó elméleteket. Kitérünk a migráció – becslésekben rendszerint figyelmen kívül hagyott – új közgazdaságtanának feltételezéseire, végül a migrációs potenciál szociológiai módszerekkel történő előrejelzésére. A harmadik rész a migráció becslésének lehetőségeivel és annak kritikájával foglalkozik, végül az utolsó rész a szabályozás, a migrációs politikák befolyását hangsúlyozza a migráció terjedelmének alakulásában.

¹ Lásd erről részletesebben *Hárs* (1995) tanulmányát.

² *Fassmann–Münz* (1994) nyomán.

³ A korlátozás 1961-ben, a Kelet- és Nyugat-Berlint elválasztó fal felépítésével vált teljessé.

Módszertani megjegyzések

A migrációs adatok ellentmondásosak, pontatlanok, tartalmukat aggályosan kezelve lehet csak azokat használni. A legfontosabb gondokat az alábbiakban soroljuk fel:

– A migrációs statisztikák mindenekelőtt *csak legális* adatokat tartalmaznak, illetve csak a tartósabb (általában egy évnél hosszabb ideig tartó) migrációt mutatják, ezzel éppen a rövid és ismétlődő, illetve a természetéből fakadóan rejtőzködő migráció kimaradhat az elemzésből.

– A migrációs *áramlások* pillanatnyi folyamatokat mutatnak (*flow*), miközben a migráció nem egyszeri és nem egyirányú. Hosszabb távon ezért az oda- és visszaáramlások egyenlegét mutató *nettó migráció* nagyságát kell vizsgálnunk.

– A migrációs áramlásokat mutató adatok vonatkozhatnak a teljes migráns népeségre és szorítkozhatnak kizárólag a munkaerő-migránsokra.

– Léteznek adatok a migráció eredményeképpen a befogadó országban (a migráció célországában) élő *külföldi népesség* létszámáról, állományáról (*stock*), ez része a *munkaerőnek*, befolyásolja a munkaerőpiacot. Léteznek azonban adatok kizárólag a külföldi munkaerő adott pillanatban érvényes állományáról is.

– A számbavétel egyaránt *alulbecsli* a migráns népesség és a migráns munkaerő áramlását és nagyságát. (Például állandó lakhely szerint történik, a migráns pedig ideiglenesen vagy rövid ideig tartózkodik a másik országban.)

– A migrációs statisztikák gyakran megbízhatatlanok azért is, mert azokból hiányoznak a vizsgálat szempontjából fontos országok, vagy legalábbis érdeklődésünk szempontjából fontos bontásban nem szerezhetőek adatok, vagy a statisztikák nem hasonlíthatók össze.

Mindezek fényében áttekintésünk kizárólag a legális vándorlást mutatja be. A nem legális migrációról – természeténél fogva – még kevesebb információval rendelkezünk. Feltételezzük azonban, hogy az áramlások arányát, irányát így is kielégítően írhatjuk le. Az adatok értelmezésekor utalnunk kell arra is, hogy a javak és a tőke szabad áramlásával szemben a munkaerő áramlása az Európai Unió és Közép- és Kelet-Európa országai között csak igen korlátozottan valósult meg, a kezdeti nagy bevándorlásnövekedést követően 1993 óta a bevándorlásnak komoly akadályai, az el- és visszavándorlásnak pedig ósztönzői vannak.⁴ Ez természetesen a számokban is tükröződik.

A kilencvenes évek tényleges migrációja

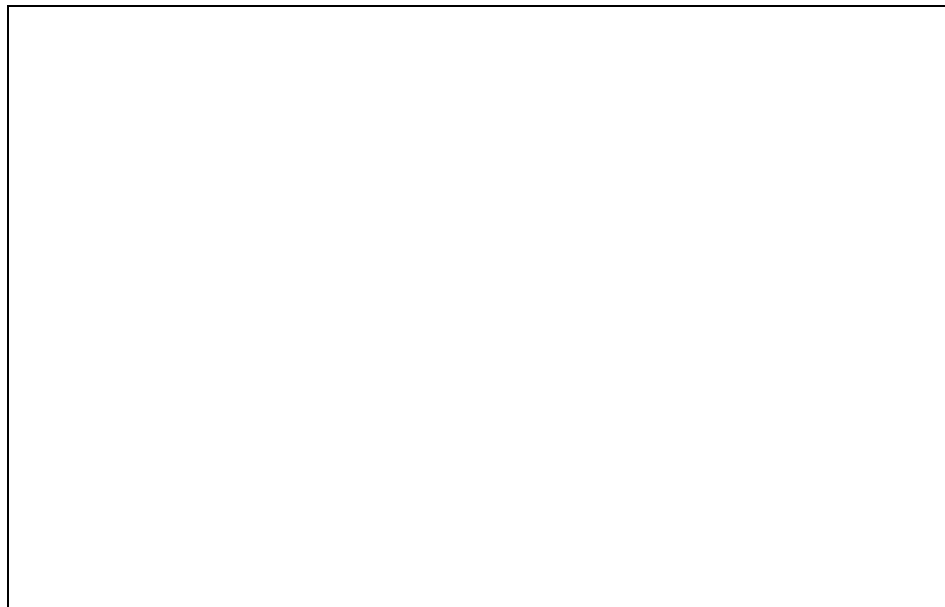
A vasfüggöny leomlását követően, a kilencvenes évek fordulóján, Európa országai nagyméretű migrációval szembesültek Közép- és Kelet-Európa felől. Hirtelen és nagy tömegben érkeztek a volt szocialista országok polgárai. Az áramlások azonban mérséklődtek, bizonyos nagyságú migráns kelet-európai népesség állandósult az EU országaiban.

⁴ Részletesebben foglalkozunk még ezzel a kérdéssel a 4. fejezetben.

1990-ben a nettó migráció (a be- és elvándorlók létszámának a különbsége) igen nagy volt Közép- és Kelet-Európa országaiból az Európai Unióba, miközben jelentős volt az unióba bevándorlás a világ más régióiból is. A kilencvenes évek folyamán azonban a nettó bevándorlás – a megszigorító intézkedések hatására – az Európai Unióban drasztikusan visszaesett (lásd 1. ábra).

1. ábra

Nettó migráció az Európai Unióban, 1990–1997
(főben)

Megjegyzés: Nem teljes Európai Unió: Ausztria, Franciaország, Írország, Olaszország, Portugália és Spanyolország nélkül, ezekre az országokra nincsen megfelelő adat. Közép- és Kelet-Európa 10 állama: Románia, Lengyelország, Csehország, Bulgária, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia, Lettország, Litvánia, Észtország.
Forrás: Hönekopp [1999], Eurostat, Council of Europe adatok és a szerző számításai.

Miközben a nem európai országokból radikálisan csökkent a bevándorlás az Európai Unió országaiba, 1990 óta fokozatosan lassult a közép- és kelet-európai bevándorlás intenzitása is. A 10 közép- és kelet-európai országban (európai rendszerváltó országok a Baltikummal) összességében 1993-ban a visszavándorlás meg is haladta a bevándorlók számát. Azóta alacsony szinten állandósult. A volt Szovjetunió területéről később indult el nagyobb bevándorlás az unió országaiba, ennek üteme azonban a kilencvenes évek közepe óta szintén fokozatosan csökken. Magyarországon – Csehországhoz vagy Szlovéniához hasonlóan – az elvándorlók létszámát a kilencvenes évek közepe óta meghaladja a bevándorlók száma, ami a visszavándorlással és az unióból bevándorlók számának növekedésével magyarázható.

A kelet–nyugati vándorlás sokat emlegetett veszélyéhez képest a számok valamegyest meglepő eredményt mutatnak: a kilencvenes években számottevően átalakult a

migráció trendje, az európai volt szocialista országokból bevándorló nemzetiségi német áttelepülők száma már a kilencvenes évek elejét követően jelentősen mérséklődött. 1993 után a külföldiek bevándorlását erőteljesen korlátozták, ezért az egyéb bevándorló külföldi csoportok nettó bevándorlása is radikálisan csökkent. A bevándorlók nettó létszáma jórészt a volt Szovjetunió utódállamaiból növekedett, akik főleg német nemzetiségűek (Aussiedler) voltak (lásd 2. ábra).

2. ábra

Nettó bevándorlás Közép- és Kelet-Európából Németországba, 1988–1998 (ezer fő)

Megjegyzés: Közép- és Kelet-Európa: Bulgária, volt Csehszlovákia, Magyarország, Lengyelország, Románia, Észtország, Lettország, Litvánia, Szlovénia (utóbbi négy 1992 után); a volt Szovjetunió Észtországot, Lettországot, Litvániát jelenti. Németország 1989-ig az NSZK-t, azt követően a keleti tartományokkal megnövekedett Németországot jelenti.

Forrás: Német Szövetségi Statisztikai Hivatal adatai alapján, közli Hönekopp [2000].

Migrációs állományok (stock)

Az eddigiekben a migrációs *áramlásokat* (flow) mutattuk be. Az állományokat vizsgálva (stock) az unióban élő közép- és kelet-európai állampolgárok számbavétele újabb nehézségekkel jár. Két fontos szempontot emelhetünk ki.

– A kelet-európai migránsok jelentős része – láttuk – speciális státusú, úgynevezett kisebbségi német (Volksdeutsch, ethnic German) volt, főképpen a volt Szovjetunió területéről, illetve Romániából. Ők a német alkotmány szerint automatikusan német állampolgárrá lettek, következésképpen nem jelennek meg *külföldi állampolgárként* – azaz migránsként – a statisztikában, noha a Közép- és Kelet-Európából az Európai Unióba vándorlás legjelentősebb célországában, Németországban a kelet-európai migránsok háromnegyede volt német nemzetiségű (vö. Hönekopp, 1999; Hárs, 1995).

– A kelet–nyugati migráció jelentős része valójában rövid idejű tartózkodást, ingázást jelent, ez a népességstatisztikában egyszerűen nem jelenik meg (a számbavétel

időpontjában a külföldi nincs jelen). Természetesen a munkaerő-vándorlás természetének, a munkaerőpiacnak a vizsgálatok – más szempontokat vizsgálva – erre a csoportra is utalnak adatok, becslések.

1. táblázat

Az Európai Unió teljes, valamint külföldi és kelet-európai népessége

	1993	1994	1995	1996	1997
	népesség létszáma (ezer fő)				
Teljes népesség	368 990	370 433	371 590	372 670	373 713
Külföldiek a népességben	16 684	17 236	17 577	17 495	17 983
Ebből: közép- és kelet-európaiak	1064	1042	984	1076	1174
	megoszlás (%)				
Teljes népesség	100	100	100	100	100
Teljes külföldi népesség aránya az össznépességben	4,5	4,7	4,7	4,7	4,8
Közép- és kelet-európai népesség aránya az össznépességben (%)	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
Közép- és kelet-európai idegen népesség aránya a teljes idegen népességben (%)	6,4	6,0	5,6	6,2	6,5

Európai Unió: a mai 15 tagállam; Közép- és Kelet-Európa: a volt Szovjetunióval együtt.

Forrás: *Hönekopp* (1999), Eurostat, Demographic Statistics adatok és a szerző számításai.

2. táblázat

Tartósan az Európai Unió egyes országaiban tartózkodó közép- és kelet-európai állampolgárok ezer fő; az utolsó év, amiről elérhető publikált adat van

	A	Be	FIN	F	G	I	NI	S	Összesen*	%
	1991	1997	1997	1990	1997	1997	1997	1997		
Bulgária	3,6	0,8		0,8	34,5		0,5		40,2	5,0
Cseho. és Szlovákia	11,3	0,8		2,0	27,0		0,5		41,6	5,1
Magyarország	10,6	1,0	0,5	2,9	52,0		1,3	2,9	71,2	8,8
Lengyelország	18,3	6,0	0,7	46,3	283,3	31,3	5,7	15,8	407,4	50,2
Románia	18,5	2,2		5,7	95,2	38,1	1,1	3,2	164,0	20,2
Volt Szovjetunió	2,1	2,9	19,0	4,3	50,4	3,7	5,2		87,6	10,8
KKEu. együtt	64,4	13,7	20,2	62,0	542,4	73,1	14,3	21,9	812	100,0
Összes külföldi	517,7	903,2	80,6	3596,6	7365,8	1240,7	678,1	522	14904,7	
KKEu.* az összes külföldi %-ában	12,4	1,5	25,1	1,7	7,4	5,9	2,1	4,2	5,4	
	A külföldiek megoszlása az egyes országok között (%)									
KKEu.*	7,9	1,7	2,5	7,6	66,8	9,0	1,8	2,7	100,0	
Összes külföldi	3,5	6,1	0,5	24,1	49,4	8,3	4,5	3,5	100,0	
Magyarország	14,9	1,4	0,7	4,1	73,0	0,0	1,8	4,1	100,0	

A=Ausztria, Be=Belgium, FIN=Finnország, F=Franciaország, G=Németország, I=Olaszország, NI=Hollandia, S=Svédország

* A 8 ország együtt

Forrás: OECD, SOPEMI. Trends in International Migration. Annual report 1999, OECD, Párizs 2000 alapján saját számítások.

Így csak a nemzetiségi német áttelepülők feletti bevándorlók létszámáról (stock) áll rendelkezésünkre adat. Eszerint 1993 és 1997 között a Közép- és Kelet-Európából érkező

népesség az unió országaiban mindössze 100 ezer fővel növekedett, míg a teljes külföldi népesség 1,3 millió fővel (lásd 1. táblázat). Ha a külföldiek arányát vizsgáljuk az EU népességében (stock), azt tapasztaljuk, hogy az arányok nem nagyon változnak. Valójában nem Közép-Kelet-Európából származik az Unió országaiban élő külföldiek meghatározó többsége. A teljes külföldi népesség nem éri el az Unió össznépességének az 5 százalékát, a közép-kelet-európai aránya pedig ennek töredéke, kevesebb, mint fél (0,3) százalék, ami az összes külföldieknek is mindössze 6-6,5 százaléka (1. táblázat).

Származási és befogadó országok szerint a kilencvenes évek tartós kelet–nyugati migrációja elég egyértelmű képet mutat (vö. 2. táblázat).

A 2. táblázat alapján a következő főbb megállapításokat tehetjük:

– Messze a legnagyobb kelet-európai népességet – az összes kelet-európaiak 2/3-át – Németországban találjuk. Itt a legnagyobb a külföldiek aránya összességében is.

– A tartósan külföldön tartózkodó (migráns) magyarok közel háromnegyede is Németországban él, további mindössze 15 százalék pedig Ausztriában (utóbbi alacsony arány természetesen magyarázható azzal is, hogy a szomszédos országban rövid ideig tartózkodnak, oda ingáznak a magyarok).

– A legjelentősebb kelet-európai migráns csoport az Európai Unióban a lengyel (50 százalék), ezt követi a román (20 százalék).

– A magyarok migrációja a számok alapján nem túl jelentős, bár nem elhanyagolható: a kelet-európai migránsok kevesebb mint 10 százaléka. Korábbi évekkel összehasonlítva az arány csökkenő.

Összegezve tehát: Németország a fő célország, 1990–1997 között ide irányult a teljes nettó kelet-európai migráció (bevándorlás mínusz el- és visszavándorlás) 90 százaléka. A migrációban kitüntetett fontossága van az etnikai természetű vándorlásnak.⁵ A kelet–nyugati nettó bevándorlás fő forrása folyamatosan a volt Szovjetunió volt, ezt a kilencvenes évek elején Románia és Lengyelország követte. A lengyel és a román migrációt később jelentős visszavándorlás követte, jórészt az unióbeli bevándorlási és tartózkodási szigorítások hatására. Így a nettó Nyugat-Európába vándorlás jelentősen lecsökkent, eltekintve a volt Szovjetunió utódállamaitól.

Végül azt is megvizsgáltuk, hogyan változott az Európai Unió egyes országaiban az *idegen munkaerő* aránya a kilencvenes években, amikor a keleti munkaerővel szemben folyamatosan nőtt az ellenállás. Miközben az Európai Unió országainak többségében a kilencvenes években nem volt érzékelhető a külföldi munkaerő részarányának növekedése, a két érintett, a rendszerváltó országokkal határos államban – Németországban s még nagyobb mértékben Ausztriában – számottevően emelkedett az arány.

Németországban az 1980-as évek közepétől az 1990-es évek közepére 2 százalékponttal nőtt a külföldi munkaerő aránya, Ausztriában néhány év alatt megduplázódott, s ezzel Ausztria átlépett a külföldieket nagy arányban foglalkoztató országok csoportjába. Ezt mutatja a 3. ábra. Ez a növekedés akkor is figyelemre méltó, ha *nem a kelet–nyugati migráció magyarázza*, de időben egybeesik azzal.⁶

⁵ Az etnikai természetű migráció természetéről, gazdasági és egyéb motivációiról Közép- és Kelet-Európában lásd *Brubaker* [1998].

⁶ Ausztriában a török és a volt Jugoszlávia területéről származó munkaerő aránya együttesen az összes külföldi munkaerő harmadnegyedét folyamatosan meghaladja, a közép- és kelet-európai államokból származó munkaerő aránya pedig 16 százalék körül állandósult. Németországban hasonlóképpen néhány országból érkezik a külföldi munkaerő zöme, ezen belül is a mediterrán országokból érkező létszám stabil (20 százalék körüli), a volt jugoszláv területekről a kilencvenes évek közepére jelentősen megnőtt, azóta a korábbi szintre szorult vissza a létszám (ezzel arányuk 17-18-ról 14 százalék alá csökkent). A török munkaerő aránya 30 százalék körül állandósult. A kelet-európai munkaerő létszámát a statisztika a kevésbé fontosnak tekintett egyéb országok között közli. *Forrás:* OECD [2001]

Idegen munkaerő az összes munkaerő arányában
Németország és Ausztria, 1986–1996

Forrás: OECD SOPEMI Trends in International Migration. Annual report 1997, OECD, Párizs, 1998.

A MIGRÁCIÓ KÖZGAZDASÁGTANA – ELMÉLETEK ÉS MAGYARÁZATOK

Melyek a kelet–nyugati migráció leggyakoribb elméleti magyarázatai? Meglepő, hogy – amint ezt a későbbiekben még igazoljuk – explicit vagy implicit módon mindmáig a legegyszerűbb, legáltalánosabb, a közgazdaságtan tankönyvekben megtalálható migrációt magyarázó elméletek húzódnak meg a nagy volumenű munkaerő bevándorlását előrevetítő félelmek mögött.

A migrációt vizsgáló irodalmak két fő problémakör köré csoportosíthatóak: az egyik fontos kérdés az, hogy *mi határozza meg a migrációt*, a másik pedig az, melyek a *migráció hatásai és következményei*. A kilencvenes évek kelet–nyugati migrációval foglalkozó vitáiban mindkét kérdés felbukkant. Kezdetben mindenekelőtt az vetődött fel, mekkora migrációra számíthatnak Nyugat-Európa országai Kelet-Európából, mi mozgatja és mi tartja fenn az áramlást. A várt nagy tömegű migráció elmaradt, s mindinkább az a kérdés vetődött fel, hogy milyen terhet jelent a keleti munkaerő az Európai Unió szociális piacgazdaságaira, társadalombiztosítási rendszereire, munkaerőpiacára. Az Európai Unió kibővítésének közeledtével ismét a várható vándorlás nagysága került napirendre, immár a személyek és a munkaerő szabad áramlását feltételezve.

Mi okozza a migrációt? A migrációt magyarázó hagyományos (egyensúlyi) migrációs modellek

Az elmélet első megfogalmazójának, *Ravensteinnek* (1885, 1889) a nevéhez kötődik a migrációt meghatározó taszító és vonzó (push and pull) erőkről szóló fogalom pár

leírása, az elemzés módszerének első megfogalmazása. Statisztikai vizsgálódását két, azonos című cikkben publikálta, s kevés különbséget tett az Anglián belüli migráció, majd az Európa és Észak-Amerika országaira is kiterjesztett vizsgálódás között. Értelmezése szerint az emberek országhatárokon belüli és nemzetközi vándorlása között nincsen alapvető különbség. Az *országon belüli (belső)* migrációról szóló, korábban íródott cikkében fogalmazza meg azt a később alapvetésnek tekintett állítását, hogy két pont közötti migráció fordítottan arányos a két pont távolságával. Ravenstein ugyan nem specifikálta a migráció terjedésének szabályát, azonban nyilvánvalóan rövid távolságokra tekintette érvényesnek, feltételezve, hogy a migrálók egyértelműen a nagy kereskedelmi vagy ipari centrumokat preferálják; a migráció lépcsőzetes, kezdetben a közeli városokba, majd ezután esetleg a leggyorsabban fejlődő városokba irányul. A kiürült területekre pedig a még fejletlenebb területekről érkeznek bevándorlók.

Ravenstein egyértelművé tette a migráció gazdasági meghatározottságát, azaz azt a feltevését, hogy a migrációt alapvetően a jobb foglalkoztatás és a kedvezőbb bérkilátások határozzák meg: „A legtöbb esetben kimutatható, hogy azért [hagyták el lakhelyüket], mert jobban fizető vagy vonzóbb munkát kerestek, mint amit a szülőhelyük kínált számukra.” (Ravenstein, 1885, 181. o.) A *nemzetközi migrációról* szóló második értekezésében a migrációs folyamatok növekedését a közlekedés, az ipar és a kereskedelem fejlődése szükségzerű következményének tartja, és megerősíti a taszító és vonzó erők egymásra hatásában a *gazdasági motiváció* fontosságát. A leendő migrálót a fogadó ország felé *taszítják* (push) az otthoni gazdasági feltételek, és oda *vonzza* (pull) az ígéretebb környezet csábítása, ily módon végül is egyensúlyi helyzet valósulhat meg.⁷

Ravenstein elmélete máig nagy befolyással bír a migrációkutatásban. Okfejtését továbbfejlesztve a regionális, illetve a nemzetközi migrációt magyarázó *makroelméletek* fogalmazódtak meg, eszerint a vándorlást a munkaerő iránti kereslet és kínálat különbségei magyarázzák. Azokban a régiókban/országokban, ahol a tőkéhez képest jelentős a munkaerő kínálata, alacsonyak az egyensúlyi (piaci) bérek, ahol viszont a tőkéhez képest szűkösebb a munkaerő kínálata, magasak a piaci bérek. A bérkülönbségek hatására a munkások az alacsony bérű régióból/országból a magasabb bérűbe mennek, ahol nagyobbak a fizetések. A munkaerő mozgása következtében a bérek kiegyenlítődnek. Ahol a bérek alacsonyak voltak, és ahonnan ezért az emberek elmentek, a munkaerő kínálata csökken, a bérek pedig emelkednek. Ahol viszont a munkaerő a tőkéhez képest szűkös volt, a megnövekedett munkaerő-kínálat hatására a bérek csökkenni kezdenek. Végül egyensúlyi állapot következik be.

A migráció fentebb megfogalmazott neoklasszikus egyensúlyelméleti megközelítésében a vándorlás szereplői a *gazdasági pozíciójuk javítására törekvő egyének*, az ő önkéntes és racionális kalkulációjuk eredményeként indul el és marad fenn a migráció. A migrációs folyamat ezeknek az *egyéni* döntéseknek az összességéből adódik.⁸

A migráció neoklasszikus modellje szigorú megszorítások mellett érvényes. Ezeknek a feltételeknek a lazítása olyan *makromodellek*hez vezetett, melyek a migrációt magyarázó további szempontokat is bevezettek. Így Harris – Todero (1970) klasszikus munkája a bérkülönbségek mellett a munkanélküliségi rátával bővítette a migrációt magyarázó változókat. *Mikrogazdasági* megközelítésből mindenekelőtt a tökéletes átláthatóság feltételét kellett elvetni, ami annak elfogadásával járt, hogy a haszonmaximáló, racionálisan kalkuláló egyén számára a migráció bizonytalan és költségeket is jelent. A bérek különbsége pedig a mobilitás költségeit tükrözi (melyek lehetnek anyagiak, pszichésé, kulturálisak stb.).

Ebben az értelemben a migrációra vonatkozó döntés úgy értelmezhető, mint egy beruházás, bizonytalanság mellett. Az irányzat egyik fontos reprezentánsa, *George Borjas*

⁷ Ravenstein munkásságának elemzéséről lásd Passaris (1989).

⁸ A migráció határoktól független magyarázatairól jó áttekintést ad például Greenwood (1997).

(1989) bevezette az „immigrációs piac” kategóriáját, ahol az egyének a költségek és hasznok mérlegelésével döntenek a helyzetük változtatásáról. Az egyének országok közötti allokációja ebben a leírásban az állások közötti allokáció problémájához hasonlít. Ez a megközelítés szerinte „azoknak a migrációs áramlási típusoknak a nagyon jól átlátható – és empirikusan ellenőrizhető – kategorizálásához vezet, melyek abban a világban vetődnek fel, ahol az egyének a ‘legjobb’ országot keresik.” (Borjas, 1989, 461. o.)

Erre a hagyományra épülve az 1960-as évektől szofisztikált ökonometriai módszereket alkalmazó, úgynevezett *gravitációs (gravity) modellek*⁹ fogalmazódtak meg, amelyek továbbra is azzal a feltételezéssel éltek, hogy a migráció egyenesen arányos a kibocsátó és a befogadó népességgel, és fordítottan a két terület közötti távolsággal. A modell továbbfejlesztett változatai – *módosított gravitációs (gravity) modellek* – pedig a változókat a migrációs döntésekkel kapcsolatos magatartási szempontokkal bővítették. Ilyen szempont lehet például a munkanélküliség, az életkor, az iskolázottság, a közkiadásokhoz hozzáférés, a kormányzati beavatkozás stb.

*A migráció nagyságának a becslése
az egyensúlyi tradíció alapján – korábbi tapasztalatok analógiája*

Könyvtárnyi publikáció szól a fenti megfontolások alapján a Közép- és Kelet-Európából potenciálisan várható elvándorlásról. A migráció nagyságát előrevetítő tanulmányok számottevő része ugyan egyszerű találgatáson¹⁰ alapult, jelentős részüket mégis körültekintőbb, módszertanilag alaposabb becslés. Ezek a tanulmányok a migráció kezdeti hirtelen növekedését extrapolálták, nemzetközi összehasonlításokkal éltek, valamint más régiók, illetve Európán belüli korábbi vándorlások tapasztalatait használták fel, főleg Dél-Európa országaiból Nyugat-Európa felé.

Layard és szerzőtársainak (1992) munkája az elsők között kísérte meg a keletnyugati migráció számszerűsítését. Elméleti közgazdasági megfontolásokra építő könyvük jól mutatja, a rendszerváltás kezdetén a migrációra vonatkozó becsléseket milyen feltételezések határozták meg.¹¹ Abból a fentebb vázolt neoklasszikus makrogazdasági alapvetésből indulnak ki, miszerint *nagy jövedelemkülönbségek* és a mozgás szabadsága esetén a migrációra irányuló nyomás jelentős. S a *munkanélküliség* emelkedésével ez még növekedik is. Mindaddig pedig, amíg a jövedelemkülönbségek nem csökkennek, a migrációs nyomás megmarad. A migrációt egyszerű mechanikus fizikai törvényszerűségként írják le: „Azt, hogy a tényleges migráció mekkora, Ohm törvénye szabályozza, mint az elektromos áram esetén. Az áramlás a jövedelemkülönbséggel egyenesen arányos, az ellenállással pedig fordítottan.” (*Layard és szerzőtársai*, 1992, 1. o.)¹²

Layard és szerzőtársai a kilencvenes évek elején a várható migrációs nyomás nagyságára készítettek becslést. Eltekintettek a német nemzetiségűek Németországba be- és

⁹ Greenwood (1997) utal a modellek elnevezésének az eredetére is. Eszerint Stewart princetoni csillagász professzor figyelte meg az 1940-es években, hogy diákjai lakhelyének a távolsága a newtoni gravitáció törvényének felel meg, és ennek alapján fogalmazta meg a térbeli hatások gravitációs törvényét. Eszerint a gravitációs vagy népesedési erő (nyomás) egyenesen arányos a kibocsátó és a fogadó népességgel, fordítottan a távolságok négyzetével. Ugyanez a modell értelmezhető a migrációra is: ekkor a gravitáció a kibocsátó és a fogadó régió/ország közötti migrációra fogalmazható meg.

¹⁰ Az angol nyelvű irodalom szóhasználatával „estimates”, illetve „guesstimates”.

¹¹ A tanulmányhoz Richard Layard, Olivier Blanchard, Rudiger Dornbusch és Paul Krugman adta szaktekintélyét.

¹² Érdemes itt utalni arra, hogy *Layard és szerzőtársaihoz* hasonlóan a gravitációs modell már említett megfogalmazása is a fizikai törvényszerűségek analógiájára született. Mintha a migrációt valamiféle egyértelmű, determinisztikus szabályszerűség mozgatója, nagysága pedig ennek megfelelően jól kalkulálható és meghatározható lenne.

áttelepülésétől, melyet sajátos német szabályok határoznak meg, s az e feletti kivándorlást az 1950-es és az 1960-as évek dél-európai, illetve az 1970-es és az 1980-as évek mexikói emigrációjával vetették egybe. Feltételezték, hogy az összehasonlításul választott migrációs folyamatok jelentős részben legálisak, ezáltal jórészt kontrolláltak voltak. Úgy vélték azonban, hogy az analógia a keletről nyugatra vándorlásra csak minimum-becsléssel szolgálhat, tekintettel arra, hogy időközben a migráció szempontjából fontos információ és közlekedés költségei csökkentek. Emellett a kilencvenes évek elején lehetségesnek tartották azt is, hogy a migrációt számottevően növelő politikai összeomlás következzen be Kelet-Európában.

Becslésük ezek után a következő volt: 1950 és 1970 között Dél-Európa népességének közel 3 százaléka (5 millió fő) ment Észak- és Nyugat-Európába, és közel ugyanennyi Amerikába. Mexikó népességének pedig 1970 és 1990 között 4 százaléka ment az USA-ba. Ezek alapján fenyegetően nagy számot kapnak, s ezt szembe is az olvasóval: „Kész-e arra Európa és Amerika együttesen, hogy Kelet-Európa népességének mondjuk 3 százalékat befogadja? Ez a feltehetően 3 millió német mellett további 4 millió kelet-európaikat jelent a szovjet utódállamokból és 6 milliót a volt Szovjetunió európai területeiről – talán évi 1 millió főnyi lehetséges bevándorlót.” (*Layard és szerzőtársai*, 1992, 6. o.). Sok vagy kevés az évi 1 millió fő elvándorlása? A történelemben nem ismeretlen nagyságrend, megegyezik az első világháború előtti időszakban évente az USA-ba ténylegesen beáramlók számával.

A mechanikus extrapolálás mellett egy további becslést is adnak a kelet-nyugati migráció várható nagyságára, ehhez az USA államai közötti migrációs tapasztalatokat veszik alapul. *Barro és Sala-i-Martin* számításai alapján¹³: belföldi migráció esetén – tehát amikor a vándorlást nem befolyásolják a határok átlépésével járó különféle korlátok és költségek, pusztán a természetes migrációs szabályszerűségek érvényesülnek – az átlagtól 10 százalékkal elmaradó jövedelem 0,25 százalékos nettó migrációt eredményezett az USA államai között. Ennek a koefficiensnek a felhasználásával, s tízszeres jövedelemkülönbséggel számolva a népesség közel 6 százalékanak éves elvándorlásával számolnak.

Walterkirchen – Dietz (1998) későbbi időszakban született tanulmánya jó példája azoknak a várható migráció nagyságáról szóló becsléseknek, amelyek a kilencvenes évek során felhalmozott ismeretek és szokásossá vált érvelések alapján készültek. A munkaerő szabad áramlásának megvalósulását követően nagy volumenű migrációt jeleztek előre Ausztriába. A becslés a közép-kelet-európai (cseh, szlovák, lengyel, magyar és szlovén) munkaerő nagyságára vonatkozott (családtagjaikkal együtt), kiindulópontjuk szerint a kelet-nyugati migráció a tartós és az ingázásos migráció együttes becslésével lehetséges, a kelet-európai országok *népessége* alapján (ami a vizsgált öt országban együttesen 66 millió fő). A becslést arra a feltételezésre építik, hogy a munkaerő-vándorlást egyéb tényezők (így az etnikai alapú migráció) mellett alapvetően gazdasági szempontok motiválják, azaz az országok közötti jólét különbsége. A jövedelemkülönbségeket tekintik a migrációt meghatározó tényezőnek, a becslést *Barro és Sala-i-Martin* (1995) USA-ban megfigyelt eredményeire építik: 10 százalékos jövedelemkülönbség 0,05-0,15 százalékos vándorlást eredményez évente.

A becslés ezek után a következő volt. A kelet-nyugati tartós vándorlásra a *Barro – Sala-i-Martin* féle migrációs együttható minimum-becsléséből (0,05 százalék) indulnak ki, tekintettel arra, hogy a migráció egy másik formája, az ingázó migráció egészíti ki a fentiek alapján becsült potenciális migrációt. Emellett figyelembe veszik, hogy Európá-

¹³ A később publikált – és gyakran hivatkozott – becslés korábbi, kéziratot változatáról van itt szó: *Barro – Sala-i-Martin* (1991a), hivatkozva *Layard és szerzőtársai* (1992).

ban a migrációs hajlam szerényebb, mint az USA-ban, ugyanis erősebb a lakóhelyhez, valamint a családi és baráti kapcsolatokhoz való kötöttség. A jövedelmkülönbséget Kelet- és Nyugat-Európa között 65 százalékának véve eszerint az elvándorlás Kelet-Európából – szabad munkaerő-áramlás esetén – évente a népesség mintegy 0,3 százaléka lenne, azaz évi 220 ezer fő (a ráta természetesen idővel érezhetően csökken). Amennyiben a munkaerő szabad áramlásának időpontja kitolódna mondjuk 2015-ig, akkor a jövedelmkülönbségek csökkenése miatt a tanulmány évi 129 ezer fő tartós migrációjával számol. Becslésüket három korábbi időszak migrációs tapasztalatával vetik össze: az Európai Közösségek déli kibővítésével, valamint a török munkások Nyugat-Európába és a mexikóiak USA-ba áramlásával.

A tanulmány elveti a dél-európai országok csatlakozásával való összevetés lehetőségét annak alapján, hogy az akkor csatlakozott országok és az Európai Közösségek többi országa között viszonylag kicsi volt a jóléti különbség, ezért a migrációs hajlandósága is meglehetősen szerénynek bizonyult.¹⁴ A vásárlóerő-paritáson számított egy főre eső GDP az Európai Közösségek országai átlagának 77 százaléka volt Spanyolországban, 68 százaléka Portugáliában és 66 százaléka Görögországban, míg Írországból a gyors felzárkózás hatására (a direkt beruházások és a közösségi források eredményeképpen) a különbség nagyon csekély maradt. Az összehasonlítást továbbá korlátozza, hogy az ingázásos migráció a dél-európai országok esetében – földrajzi okokból – kisebb szerepet játszott, mint Kelet-Európa esetében. Végül a tanulmány a fenti „puha megfontolások” alapján arra következtetésre jut, hogy: „A korábban csatlakozott országok népességének csekély migrációs hajlandósága egybeesik azzal a hipotézissel, hogy a migrációs áramlások jelentősen csökkennek, hogyha a jóléti különbségek már csak 30 százalék körüliek, és emellett a fiatal korosztályoknak jók a jövedelmkilátásai.”

3. táblázat

Egy főre eső GDP néhány európai országban
vásárlóerő-paritáson számítva, folyó áron

Ország	Egy főre eső GDP (1996-ban, US \$)
Írország	18 988
Spanyolország	14 954
Portugália	13 100
Görögország	12 743
Szlovénia	11 143
Csehország	10 460
Szlovákia	7 997
Magyarország	6 827
Lengyelország	5 933
Mexikó	7 776
Törökország	6 114

Forrás: OECD, WIIW, közli Walterkirchen – Dietz (1998), 48. o.

A tanulmány hangsúlyos állítása, hogy a közép- és kelet-európai országok várható migrációja nem Dél-Európával, hanem a török, illetve a mexikói elvándorlással vethető össze, ugyanis az életszínvonal is ennek a szintnek felel meg. Kizárólag a GDP-mutatót

¹⁴ Emlékeztessünk itt a bevezetőben említett éles vitákra, ami a csatlakozásukat kísérte.

vizsgálva megállapítják, hogy az egy főre eső (vásárlóerő-paritáson számított) GDP (1996-ban) Lengyelországban, Magyarországon vagy Szlovákiában a spanyol, portugál vagy a görög szint fele volt, és nagyjából megegyezett az említett török, illetve mexikói szinttel (vö. 3. táblázat). Következésképpen, állítják, a török és a mexikói példa inkább szolgálhat a kelet–nyugati vándorlásra vonatkozó tanulsággal, mint a dél-európai. Amennyiben az analógia fennáll, Törökországhoz és Mexikóhoz hasonlóan a népesség évi 0,3 százaléka az elvándorlása várható, ez 200 ezer fő évente, ami a fentebb bemutatott, jövedelemkülönbségen alapuló becsléssel egybecseng. További „puha érvekkel” egészítik ki becslésüket, alátámasztandó, hogy eredményeik a várható migráció alsó becslését jelenthetik: Mexikóból, illetve Törökországból már hosszú ideje tartós volt az elvándorlás, míg Kelet- és Közép Európában felhalmozódott a migrációs vágy, ami növeli a potenciális migránsok létszámát. Ugyanakkor, teszik hozzá, a külföldi munkaerő iránti kereslet jelenleg szerényebb, mint a hatvanas–hetvenes években a mexikói, illetve a török munkások iránt volt.

A tartós elvándorlásra vonatkozó számításait végül kiegészíti az ingázó munkaerő-migráció várható nagyságára vonatkozó becslés. Feltételezésük az, hogy az ingázás még a tartós migrációnál is várhatóan jelentősebb lesz, ezt ugyanis a valutaárfolyamon számított jövedelemkülönbség határozza meg, ami 85-90 százalék (szemben a tartós vándorlást meghatározó, vásárlóerő-paritáson számított GDP 65 százalékos elmaradásával). Ugyanazzal a *Barro és Sala-i-Martin* munkájából származó koefficienssel élnek a tanulmány szerzői az ingázás esetén is, mint a tartós migráció ösztönzését vizsgálva, s feltételezik, hogy 10 százaléknyi jövedelemkülönbség 0,05 százalék pótlólagos ingázót eredményez. Mindezt az Ausztriától meghatározott távolságon belül élő népességre vetítik (de a különösen közeli Pozsony esetében a koefficiens például kétszeresnek tekintik, ami azt jelenti, hogy ugyanaz a jövedelemkülönbség a Pozsonyban élők kétszer nagyobb ingázását váltja ki).

A fentiek alapján összesen a mintegy 5,2 millió határ közelében élő kelet-európaiból közel 24 ezer fő évi Ausztriába ingázására számítanak, amit 18 ezer főnyi tartósan Ausztriába vándorló tenne teljessé, azaz összesen közel 42 ezer főnyi migrációval számoltak (2005-ben megvalósuló csatlakozás és egyidejűleg szabad munkaerő-áramlás feltételezése mellett). Amennyiben csak 2015-ben lenne szabad a munkaerő szabad áramlása, a jövedelemkülönbségek csökkenése alapján évi mindössze kevesebb mint 32 ezer fővel számolnak (12 ezer tartós és 20 ezer ingázó migránst véve számításba).

A *Boeri és Böcker* (2000) által összefogott körülmekintő és nagylélegzetű vállalkozás a csatlakozási tárgyalások finisében volt hivatott alaposabb elméleti közgazdasági magyarázatokkal támogatni a bővülési folyamatot. Ez a tanulmány is, a korábbiakhoz hasonlóan, az országok közötti bérkülönbségekre építi emigrációs becslését. 335 ezer főnyi éves emigrációt jósolnak a munkaerő szabad áramlásának kezdetekor Kelet-Európából, ami a folyamatosan növekvő migráns népesség és az egy főre jutó jövedelem konvergenciájának hatására kevesebb mint egy évtized alatt várhatóan megfeleződik. Az egy főre eső jövedelmek konvergenciáját évtizedekig tartó folyamatnak tekintik.

A szerzők egyértelművé teszik, hogy becslésük a kereskedelem, a migráció és a tőkeáramlás egymásra hatását nem veszi figyelembe.¹⁵ Eredményeik alapján ugyanis úgy vélik, a *technológiák különbözősége* miatt kevéssé befolyásolja a tényezőárak kiegyenlítődsét, azaz a béreket – s ily módon a migrációt mérséklő hatást – a kereskedelem és a tőkeáramlás. Előrejelzéseik nyitott gazdaságok korábbi tapasztalataira épültek, és így feltételezik, hogy az analógiák és a használt koefficiensok implicit módon tartalmazzák a kereskedelem

¹⁵ A bérek és a termelési tényezők árának egymásra hatásával a következő alfejezet foglalkozik részletebben.

és a termelési tényezők hatását is. A kérdést ebben az értelemben tehát nem tekintik relevánsnak: „Az eredmények interpretálásakor szem előtt kell tartanunk azt a torzítást, ami abból fakad, hogy a kereskedelemre és a migrációra vonatkozó előrejelzés külön-külön történt, nem várjuk azonban, hogy ez különösebben befolyásolná az előrejelzés irányát vagy nagyságát.” (Boeri – Böcker, 2000, Part A. 7. fejezet 92–93. o.)

A bérkonvergenca kérdése

A migrációs döntések leírásakor a kibocsátó és a befogadó országok béreit adottnak tekintettük. A potenciális migráns ezeket figyelembe véve dönt – s nem befolyásolja a béreket. A klasszikus egyensúlyelmélet szerint azonban hosszabb távon elmozdulnak a bérek, ha az egyik országban megváltozik a munkaerő kínálata a másik javára vagy rovására.

A munkaerő-áramlás a tőkeáramlással ellentétes irányú folyamat. A tőkében gazdag országokból a tőkeszegény országok felé áramló beruházások nagyobb megtérülésre számíthatnak a tőkében szegény országokban, ami oda vonzza a beruházásokat. Ebben a megközelítésben a migráció része a nemzetközi kereskedelem egyik legismertebb mechanizmusának: a tényezőárak kiegyenlítődének, amit a Heckscher – Ohlin – Samuelson-tétel ír le. Eszerint két egymással kereskedő, a termelési tényezőkkel különbözően ellátott gazdaságban, megfelelő feltételek esetén a külkereskedelem hatására nem csupán a kereskedelem tárgyát képező két jószág ára egyenlítődik ki, hanem a tényezőárak – a reálbérek és a tőke hozadéka – is. Ennek megfelelően a korábban munkaerőben gazdag, de tőkében szegény gazdaságban a munkaerő ára növekedni, a tőkée pedig csökkenni fog, s előbb-utóbb hasonló szintre emelkedik vagy süllyed, mint amekkorák e tényezőárak a munkaerőben szegény, de tőkében gazdagabb országban voltak.¹⁶

A kelet–nyugati vándorlás természetét és kilátásait vizsgálva fontos kérdés tehát, hogy a bérkülönbségek mennyire tartósak és állandóak, elmozdulnak-e, s ha igen, milyen mechanizmusok hatására. A migráció legfontosabb, az eddigiekben vizsgáltak szerint kitüntetett fontosságú mozgatója a bérkülönbség. Borjas (1999) hangsúlyozza, hogy az Európai Unió esetében, ahol az áruk, a tőke és a szolgáltatások szabadsága lényegében korlátlanul érvényesül az országok között, ezek hosszabb távon a migrációt motiváló jövedelemkülönbségek csökkentését is segítik.

Layard és szerzőtársai (1992) az átmenet korai időszakában készült tanulmányukban utalnak a kereskedelemnek mint a migráció alternatívájának a szerepére. „A nagyon nagy kelet–nyugati migrációs kilátások veszélye, s annak a kockázata, hogy egy ilyen nagy méretű emigrációt követően a kibocsátó országokban maradtak helyzete romlik keleten, felveti azt a kérdést, milyen alternatíva létezik. Az ideális az lenne, ha a gazdaságpolitika jó munkahelyeket hozna keletre ahelyett, hogy a keleti munkások menjenek nyugatra. A nemzetközi kereskedelem képes helyettesíteni [...] a migrációt.” Példaként a háború utáni segélyprogramokhoz hasonló támogatást javasoltak, szabad kereskedelmi szerződést biztosítva az érintett országoknak. Tapinos (1997) a migrációs döntések, illetve a beruházások, támogatási programok eltérő időhorizontjára hívja fel a figyelmet. Azt hangsúlyozza: hogy míg az előbbi rövid távú, az utóbbiaknak a hatása lényegesen hosszabb időszak alatt érzékelhető, ezért a migrációnak csak igen korlátozott ellenszere lehet a kibocsátó országoknak nyújtott segély vagy támogatás.

Razin – Sadka (1997) a kilencvenes évek elején felvetődő segélyprogramok népszerű elképzeléseivel kapcsolatban azt hangsúlyozta, hogy az ilyen esetekben a kereskede-

¹⁶ A bérkonvergenca kérdéséről lásd Gács és szerzőtársai (2001) tanulmányát.

lem a munkaerő-mobilitást kiegészítő mechanizmus lehet. Nem szükségképpen egyenlítődnék ugyanis ki a bérek egy ilyen program hatására, a bérkülönbségek még erősödhetnek is, ezzel tovább ösztönözve a munkaerő-vándorlást, amennyiben az egyik ország technikai fölénye változatlan marad a másikkal szemben. A migráció ellenében a fejletlenebb országokban jelentős fejlesztésekre van szükség (mindenekelőtt az infrastruktúrában), valamint a közvetlen külföldi tőkebefektetések (foreign direct investment, FDI) segíthetik a technológia elterjedését, a termelékenység emelkedését.

Rappaport (2000) hosszú idősorokat felhasználva igazolja, hogy a jövedelmek kiegyenlítésében a *tőkeáramlás* hatása a meghatározó. Arra a következtetésre jut, hogy integrálódó világ gazdaságban, mobil munkaerő mellett sem valószínű, hogy a mobilitás lenne a szegényebb országok felzárkózásának az útja. Másként fogalmazva ez azt jelenti, hogy nem valószínű, hogy a munkaerő migrációja a béreket lefelé nyomná, és ily módon hatna a munkabérek kiegyenlítődéseire.

A bérkülönbségek tehát sokkal inkább kiváltói, mint következményei a migrációnak. A potenciális migráció nagyságára vonatkozó becslésekhez egyébként gyakran használt vizsgálatok szerint (*Barro – Sala-i-Martin*, 1991, 1995), melyek az USA államai, Európa régiói és Japán tartományai közötti jövedelemkülönbségek hatását vizsgálták, a munkaerő-mobilitás csak minimálisan hatott a bérkonvergencia ütemére. Úgy vélték, hogy ez azért van így, mert a bérkülönbségekre csak nagyon kicsit érzékeny a munkaerő. Lényegében egyszerűen azért nem befolyásolja tehát a munkaerő a bérek konvergenciáját, mert nem nagyon mobil. *Barro – Sala-i-Martin* becslési eredményei szerint 25 százalék bérkülönbség legfeljebb a nettó migráció 1 százalékos növekedéséhez vezet. Más becslések ennél is szerényebb hatást mutatnak (*Hatton – Williamson*, 1998), vagy egyáltalán nem találnak kapcsolatot a bérszintek és a migráció között (*Blanchard – Katz*, 1992).

Rappaport (2000) azzal magyarázza, hogy a munkaerő mérsékelten érzékeny a bérkülönbségekre, hogy azt valójában nem is önmagában a bérkülönbségek, inkább az életminőség vagy a relatív gazdagság befolyásolja. A kereskedelmi forgalomba kerülő javak (tradable output) alapján számított bérkülönbségek – megítélése szerint – eltúlozzák a gazdagságbeli (jóléti) különbségeket. Egyrészt a helyi gazdaság kereskedelmi forgalomba nem kerülő javai (non-tradables), így például a háztartási szolgáltatások is részei az egyének fogyasztásának, ezeknek az árai viszont a hazai bérekkel arányosak. Másrészt az országok közötti bérszínvonal a migrációtól függetlenül is közeledik egymáshoz. Végül a relatív reálgazdagság nemcsak a munka ellenértékét, hanem vagyontárgyakat is magában foglal: minél nagyobb tehát az egyén vagyontárgyban mért gazdagsága, annál kisebb a relatív reálgazdagság különbsége a munka ellenértékeként kapható adott bérkülönbségek mellett.¹⁷

A MIGRÁCIÓ MUNKAERŐ-PIACI HATÁSÁT ÉS KÖVETKEZMÉNYEIT VIZSGÁLÓ MODELLEK

Tanulmányunk célja a kelet–nyugati migráció projekciójának a vizsgálata, a várakozások és a tapasztalatok összevetése. Szorosan kapcsolódik azonban a migráció hatásának vizsgálata a várakozásokban megfogalmazódó félelmekhez. Ezért az alábbi részben néhány ilyen eredményre is kitérünk.

A bérkonvergenciáról szólva már láttuk, hogy empirikus vizsgálatok igazolták: nyitott gazdaságokban a migráció alig (vagy nem) hat a bérekre. Annak veszélye tehát, hogy migráns munkaerő nagy tömege öntené el az unió országainak munkaerőpiacait, makroszinten lenyomva a bérek színvonalát, egyszerűen nem reális. Elképzelhető azon-

¹⁷ A magyar nyelvű szakirodalomban erre a kérdésre *Ferenczi* (2000) hívja fel a figyelmet.

ban, hogy a migráns munkaerő befolyásolja az ágazatok közötti bérstruktúrát, egyes ágazatokban helyettesítheti a hazai munkaerőt, növelheti az elbocsátásokat, munkanélküliséget.

Empirikus vizsgálatok sora foglalkozott azzal, volt-e a kelet-európai bevándorlónak hatása az EU országaira, mindenekelőtt a leginkább érintett osztrák és német munkaerőpiacon kimutatható-e befolyásuk a bérekre, illetve a munkanélküliségre. Van-e hatásuk azon szegmensekben, ahol nagyobb arányban foglalkoztattak külföldieket a kilencvenes években? A vizsgálatok szerint alig volt szignifikáns negatív hatás.

Boeri – Böcker (2000) tanulmánya összegzi a német és az osztrák munkaerőpiacon a kilencvenes években végzett kutatásokat: a külföldiek munkaerő-piaci hatását vizsgálva arról számol be, hogy ha egy ágazatban a külföldiek aránya 1 százalékkal növekedett, akkor a bérek a vizsgált osztrák mintában 0,25 százalékkal, a németben 0,6 százalékkal csökkentek. Főként fizikai foglalkozásúakat érintett a külföldi munkaerő arányának a növekedése, a nem fizikaiak esetében alig érzékelhető a hatás. Figyelemre méltó eredménye továbbá a vizsgálatoknak az, miszerint a külföldiek a prosperáló ágazatokba igyekeznek, és igazolták, hogy azokban az ágazatokban, ahol a külföldiek aránya nőtt, nem volt kimutatható sem a bérek csökkenése, sem az elbocsátások növekedése.

Winter-Ebmer és Zweimüller (1996) a hirtelen meginduló kelet–nyugati munkaerő-vándorlás hatását vizsgálták a legérintettebb helyszínek egyikén, Bécs egyes rész-munkaerőpiacain a kilencvenes évek fordulóján. Ekkor lökészerűen, nagyon rövid idő alatt és viszonylag nagy tömegben érkeztek ide kelet-európaiak, lényegében számottevő adminisztratív korlátozás nélkül. Azt tapasztalták, hogy csak egészen kis mértékben, nem egyértelműen kedvezőtlenül és nem minden csoport és nem minden gazdasági terület érzi meg a külföldiek foglalkoztatását még ott sem, ahol pedig *hirtelen* növekedett meg a közép-kelet-európaiak aránya, és koncentráltan és viszonylag nagy arányban vannak jelen. A munkanélküliség kockázata és a külföldiek részaránya között nem mutattak ki lényeges összefüggést. Ez a kutatás is azt találta, hogy a migránsok inkább a prosperáló ágazatokba áramlottak. Általában nem volt jellemző az elbocsátás és a bérek visszafogása azokban az ágazatokban, ahol növekedett a külföldiek aránya. A kérdés inkább az, mi történt volna a bérekkel és a foglalkoztatással, ha nem növekedett volna ezekben az ágazatokban a külföldiek aránya.

Az eredményeket szükségképpen ellentmondásossá teszi, hogy a migráns munkaerő szerkezetétől függően a külföldi munkaerő helyettesítheti a hazai munkaerőt, ezzel rontva annak munkaerő-piaci helyzetét, de javíthatja is a béreket és a foglalkoztatottságot. Az előny alapvetően a bevándorló munkaerő és egyéb termelési tényezők komplementaritásából származik, és pedig annál jelentősebb, minél nagyobb a hazai és a migráns munkaerő szerkezeti eltérése. Így tehát viszonylag kvalifikáltabb hazai munkaerő esetén a kvalifikálatlan migráns munkaerő az előnyösebb a befogadó ország számára.¹⁸

Hönekopp (1999) számításai szerint a Közép- és Kelet-Európából érkező munkaerő formális iskolázottsága ugyan messze meghaladja a többi migráns csoportokét, s nem tér el lényegesen az Európai Unió országaiétól, de az innen érkezettek mégis hasonló ágazatokban keresnek munkát, mint más külföldiek, így a munkaigényes, jelentős részben segédmunkásokat foglalkoztató ágazatokban. *Kreyenfeld* (1999) az 1988 és 1995 között Németországba érkezett német nemzetiségű kelet-európaiak (Aussiedler) mintáján vizsgálta, hogyan illeszkednek be a Kelet-Európából érkező migránsok a német munkaerőpiacra. A nyelvtudás ebben a csoportban mérsékeltbb korlátot jelent, mint egyéb kelet-európaiak esetén, és beilleszkedésüket speciális programok is támogatták. Mindkettő a jobb munkaerő-piaci teljesítmény irányába hat. Ennek ellenére, bár a vizsgált kelet-

¹⁸ Lásd például *Borjas* (1995), *Biffl és szerzőtársai* (1997).

európai nemzetiségi németek iskolázottsága a Németországban születettek és a külföldiek között nagyjából félúton volt, béreik jóval elmaradtak a német bérektől, s alig haladták meg a többi migráns csoportét. Foglalkoztatottságuk valószínűségét sem növelte a képzettség szintje, csupán a nyelvtudás. Munkanélküliségi rátájuk pedig alig maradt el a többi migránsokétól (s nagyjából kétszerese volt a németországinak). A formális szak-képzettség, gyakorlati idő és egyéb, a humán tőkét mérő mutatók hatása alig érzékelhető a befogadó ország munkaerőpiacán: azt állíthatjuk tehát, hogy a bevándorló kelet-európaiak számára a felhalmozott emberi tőkéjük nem térül meg az EU munkaerőpiacán.

Az eredmények arra világítanak rá, hogy nem valószínű, hogy a Kelet-Európából az EU-ba érkezők felhalmozott munkaerő-piaci tudása és gyakorlata könnyen konvertálható lenne az unió munkaerőpiacára. Következésképpen az ott elérhető bérek és keresetek szintje is korlátozott számukra. Stark (1987, 1995) tanulmányai hívják fel a figyelmet az aszimmetrikus információ jelentőségére a migráns munkaerő allokációjában. A migráció folyamán – ami nem egy pillanatot, hanem egy időszakot jelent – mind az emberi tőke, mind a rájuk vonatkozó információ változik. A migránsok vélt (*ex ante*) és valóságos (*ex post*) munkaerő-piaci teljesítményértékelése között számottevő lehet a különbség. A migránsok munkaerő-piaci allokációját jelentősen befolyásolja, milyen béreket kapnak kezdetben, amikor egy migráns csoport *tagjaként* jelennek meg a befogadó munkaerőpiacra, s milyen tényleges béreket hajlandó a migráns elfogadni, milyen béreket kínál számára a befogadó munkaerőpiac. S azt a migráns vagy elfogadja, vagy visszatér hazájába, ha a piaci bér számára nem elfogadható. Az információ aszimmetrikus: kezdetben a migránsok *vélt* képzettségét fizetik meg, idővel azonban a migránsok képességeire vonatkozó bizonytalanság megszűnik, a korábban a migráns csoportra egységesen érvényes bérek szétválnak, és kialakul a maradók és hazaköltözők mezőnye. Előre megjósolhatatlan, hogy e folyamat végeredményeképp a kvalifikált vagy kvalifikálatlan csoport jut-e túlsúlyra. Meglehet, hogy magasabb bérért a kvalifikáltabb munkaerő már nem lesz elég kívánatos, míg a kvalifikálatlan csoport korábbi béreinél kevesebbet is elfogad.

A projekciókban általában figyelembe nem vett tényezők – a migráció új közgazdaságtanáról

A migrációt magyarázó tényezőket a legkülönbözőbb irányokban pontosították. Figyelembe vették az infrastruktúra, avagy a szociális szolgáltatások színvonalát, a hozzáférés lehetőségét, a kereskedelmi forgalomba nem kerülő javak eltérő életszínvonalat biztosító árkülönbségeit a kibocsátó és a fogadó ország között stb.

Stark és Bloom (1985) a migráció vizsgálatának korlátait látva új elméleti keret megfogalmazására vállalkozott, megkérdőjelezte a migráció „mainstream” közgazdaságtanának számos feltevését és eredményének létjogosultságát.¹⁹ A migrációkutatás számos, a matematikai közgazdaságtan eszközeivel vizsgált új eredményének a fontossága mellett arra hívják fel a figyelmet, hogy ezeknek a gyorsan fejlődő technikákkal végzett számításoknak a tesztelése, a megfelelő specifikációk pontosítása elmaradt. Ily módon olyan eredményeket igazolnak a modellek felhasználásával, melyek alapvetően nem felelnek meg a migráció valóságos természetének.

Relatív depriváció

A klasszikus elmélet a profit és haszonmaximálás posztulátumával él. Az emberek azonban gyakran hasonlítják jövedelmeiket saját referenciacsoportjuk tagjaiéhoz.

¹⁹ Lásd erről Massey és szerzőtársai (1993).

Az ilyen összehasonlításnak az eredménye vagy előnye a relatív depriváció vagy relatív elégedettség érzése lehet.²⁰ Következésképp valaki útra kelhet csupán azért, hogy a referenciacsoportjához mért helyzetét javítsa. Lehet alacsony jövedelem esetén is elégedett valaki a referenciacsoporthoz mért viszonylagos helyzetével, míg magasabb jövedelem is okozhat viszonylagos elégedetlenséget. A migrációnak pedig a relatív depriváció az ösztönzője, nagyobb elégedetlenség esetén nagyobb a migráció valószínűsége, mint mérsékeltbb elégedettség vagy elégedettség esetén. Ráadásul ezzel megváltozik a nem migránsok számára a referenciacsoport, ezzel a relatív elégedettség mértéke is.

Aszimmetrikus információ

A neoklasszikus magyarázatok a bérkülönbségek migrációt ösztönző hatását vizsgálják, és pedig ha elvetették is a tökéletes átláthatóság posztulátumát és elfogadták a migráció költségét, az információ szimmetriájának a feltételezése megmaradt. Az előző alpontban szóltunk már az aszimmetrikus információ jelentőségéről a kelet-európai munkaerő allokációjában. Amennyiben a befogadó munkaerőpiacon valamely kibocsátó ország különböző kvalifikáltságú munkásai jelennek meg, s a munkaadó nem tudja pontosan az egyes egyének tényleges képzettségét, úgy a migránsok egy átlagos bért kapnak, ami alatta maradhat a magasán kvalifikáltak várakozásainak. Így ők kimaradnak a folyamatból, ami a csoport átlagos kvalifikáltságát lefelé tolja, s további kvalifikált migráns csoportok számára teszi előnytelemné a vándorlást. Következésképpen, ennek a folyamatnak az eredményeként, a migránsok átlagos képzettségi szintje csökken.

A migráció egysége a család (vagy más kisebb szerződéses közösség)

A hagyományos elmélet az egyént tekinti a migrációs döntés egységének. Valójában a migrációra vonatkozó döntés a migráns és további otthonmaradók közös döntésének eredménye. A legkézenfekvőbb ilyen egység pedig a család. A migráció költségei és nyeresége valamilyen szerződéses viszony alapján közös e csoport számára. Ilyen szabályok mozgathatják például a migránsok hazautalásait, de a kockázatot csökkentő vagy egyéb célok követését is.

A kockázat csökkentése

Bizonyos esetekben egy kisebb közösség kockázatának a csökkentése határozza meg az egyén migrációját. A közösség (család) egy vagy több tagja vállal külföldön munkát. Az új állás kínálta keresetek függetlenek lehetnek a korábbi keresetekről, lehet negatív vagy erősen pozitív korreláció közöttük. A jövedelem résztvevők közti elosztása jelenti a kockázat csökkentését. Abban az esetben, ha helyben romlik a gazdasági helyzet, és csökken a tevékenységek jövedelmezősége, akkor számíthatnak a külföldön munkát vállalók anyagi támogatására. Itt tehát a keresett állás nem a felkínált bérek miatt lesz vonzó. Ugyanezen összefüggés másik oldala, hogy az otthon maradtak kiválasztódását is a kockázatsökkentés mechanizmusa – s nem a bérkülönbségek elégtelensége – magyarázza.²¹

²⁰ A fogalom klasszikus leírásáról lásd *Runciman* (1966).

²¹ *Massey és szerzőtársainak* (1993) cikke a legkülönbözőbb biztosítási formák hiányát, illetve nem elégitő voltát sorolja fel, ami a kockázat egyéb technikákkal történő csökkentését teszi szükségessé: a terménybiztosítási piacokat, a határidős piacokat, a munkanélküli-biztosítást. Hasonlóképpen a tökéletlen tőkepiacok, a hitelforrások és fajták elégtelensége és drágasága is lehet a vándorlással kiegyensúlyozható.

A migránsok teljesítményét jelentősen befolyásolják belső csoportkapcsolataik is. Gyakran tapasztalható, hogy a migránsok teljesítménye meghaladja a hazaiakét. Kiténtett fontossága van ebben a rokoni-baráti kötelekeknek, a kapcsolati hálóknak. A társadalmi háló nem új keletű kategória a nemzetközi migrációs áramlások magyarázatában. A láncmigráció szerepe, a rokoni és baráti kötelekek az információ szállításában és a migráció elősegítésében már régóta ismert területek.²² Az újabb irodalmak a háztartások alapvető szerepét hangsúlyozzák a társadalmi hálók kiépülésében, ami szokásosan a családoknak felel meg. A migráns vállalkozások hatékonysága magyarázható a toborzás és a működtetés befogadó gazdaságétól eltérő rendjében.

A migráció terjedése

A migráció valójában egy innovációs, adaptációs és terjedési folyamatra hasonlít. Kérdés, hogy bizonyos idő alatt egy adott potenciális migráns csoportnak mekkora része változtatja meg lakhelyét ténylegesen. Tételezzünk fel néhány lehetséges célsországot, és azt, hogy van előzetes feltételezésünk arról, melyik cél lehet kedvezőbb a másiknál. Ilyen feltételek mellett az aktuális vándorló értékes információkat ad át a későbbi potenciális migránsoknak. Kérdés mármost, milyen gyors a migrálók adaptációja ehhez, és mi okozza a késlekedést. Másképpen fogalmazva: miért vándorolnak egyesek gyorsabban, míg mások egyáltalán nem. A már elvándoroltak demonstrációs hatása (különösen azokról a helyekről, ahol nagy migránsállomány található) felértékeli azt a vélekedést a potenciális vándorlókban, hogy az adott migráció jó befektetés. Ráadásul a migráció hatása a kibocsátó gazdaságra és társadalomra attól függ, milyen fázisában tart egy migrációs folyamat. Következésképpen mindazok a számítások, melyek a migráció következményeit (például a jövedelemeloszlásra) vizsgálják, attól függenek, milyen fázisában tart a vándorlás adott terjedési folyamata.

A MIGRÁCIÓS POTENCIÁL BECSLÉSE SZOCIOLÓGIAI MÓDSZEREKKEL

A vándorlások nagyságának becslésére a korábbi időszak tapasztalatai, ebből származó trendek és koefficiensek ökonometriai módszerei mellett gyakran a potenciális vándorlók vélekedésének megkérdezése szolgál. A migrációs potenciál vizsgálata különféle módszerrel történő kikérdezésen alapul – survey-típusú – szociológiai technikákkal lehetséges, így egyszeri, keresztmetszeti vagy panelszerű longitudinális elemzés is lehetővé teszi a várható migrációs szándékok felmérését. A módszer – értelemszerűen – erősen függ a minta kiválasztásától, a feltett kérdések megfogalmazásától, sorrendjétől, a kérdezési technikától stb.

A migrációs potenciál kérdőíves vizsgálata korlátozott módon képes a migráció előrejelzésére. Egyrészt a vizsgálatok reprezentativitása okoz gondot, másrészt a kérdésekre adott válaszok olyan szubjektív szempontokat tükrözhetnek, melyeket a tényleges tervektől külön kell választani. Emellett a migrációs potenciál becslésekor a jövőben várható változásokat is figyelembe véve kellene a tényleges terveket számba venni. Számos bizonytalanság – sőt bizalmatlanság – ellenére ez a módszer sok olyan adalékkal szolgálhat a várható migrációról, amire más módszerek kevésbé képesek. Mindenekelőtt

²² Vö. *Boyd* (1989), *Wood* (1982), *Bach – Schraml* (1982).

a bérkülönbségek mellett további, a migrációt motiváló tényező szerepének árnyaltabb képe lehet jelentős adalék a migráció várható nagyságának vizsgálatában.

A migráció nagyságának kérdőíves vizsgálata során kapott adatokkal nagyon óvatosan kell eljárni. Wallace (1998) pontosan összegzi a veszélyeket: „Bár a vizsgálat a standard módszertani elveknek megfelelően történt, nem gondolhatjuk, hogy bárki, aki migrációs elképzeléseit megfogalmazza, valóban migrál is. Nem szorozhatjuk egyszerűen fel a kapott válaszokat a népességszámmal, hogy ily módon a várható migránsokra egy konkrét értéket kapjunk. A kérdőívre adott válaszok csak a migrációs hajlam közelítésére szolgálnak. A legmegfelelőbb az adatok összehasonlító olvasata: az egyes országokat összehasonlítva láthatjuk, melyik országokból és milyen okból indulna el a legtöbb migráns. Az adatok ilyenfajta összehasonlítása és viszonyítása jelzést ad a migrációs potenciálról, de nem nyújt pontos abszolút számot. A válaszadók demográfiai elemzése képet adhat a lehetséges migránsokról, de nem írhatja le egyértelműen a tényleges migrációt.” (Wallace, 1998, 15–16. o.) A fentieket szem előtt tartva a fontosabb migrációs potenciált felmérő tanulmányokat vesszük az alábbiakban sorra.

A migrációs potenciál előrejelzése reprezentatív kérdőíves kikérdezéssel

Az IOM számára készített felmérés (Wallace, 1998) 11 közép- és kelet-európai ország migrációs potenciáljáról egységes kérdések alapján ad információt, országoként 1000 fő megkérdezésével.²³ A talán legátfogóbb ilyen jellegű vizsgálat rávilágított az ideiglenes és a tartós vándorlás közötti különbségekre, ami a munkaerő szabad áramlása körüli viták során fontos szerepet is kapott. A válaszok a migránsok különböző csoportjairól szolgáltak adalékkal. Így országoként eltérő, 7–26 százalék a véglegesen elvándorolni szándékozók aránya, különösen a tengerentúlra. Számottevő a hosszú távon munkát vállalni szándékozók aránya (18–57 százalék), és emellett jelentős a rövid idejű (szezónális, határ menti ingázásos, alkalmi) munkavállalási szándék is (13–68 százalék). A tanulmány fontos tanulsága, hogy a vizsgált országokban a migrációt nem magyarázza egyetlen egyértelmű kiváltó ok, országoként határozottan eltérnek a migrációt motiváló tényezők. Bizonyos esetekben az Európai Unióhoz közeledésnek a vonzó hatása érzékelhető a munkát keresők körében (így Csehország és Szlovákia esetében), másutt a viszonylagos szegénység magyarázza a vándorlási hajlamot. (Ukrajna vagy Románia esetében). A korábbi kapcsolatok (network) vonzó ereje is fontosnak bizonyult. Végül a tanulmány fontos eredménye az etnikai feszültségek kitüntetett migrációt ösztönző hatása, ezt minden olyan ország esetében kimutatták, ahol jelentősnek bizonyult a migrációs potenciál.

Hasonló eredményre vezettek a magyar migrációs potenciál-vizsgálatok is (Sik, 1999), eszerint a külföldön munkát vállalni kívánó magyarok számára zömében a rövid időtartamú munkavállalás tűnik vonzóknak. A Magyar Háztartási Panel migrációs potenciálra vonatkozó eredményei árnyalt kikérdezéssel alapulnak, megkülönböztetve egymástól azokat, akik a migrációról elgondolkoznak, és azokat, akik nemcsak elgondolkoznak a külföldi munka lehetőségén, hanem valóban hajlandóak és képesek is rá. Eszerint az utóbbiak tekinthetők a magyar migráció potenciális forrásának, s így a magyarok migrációs hajlandósága igen korlátozott, összességében alig éri el a 6 százalékot azok aránya, akik valóban a migrációt elképzelhető stratégiának tekintik. A háztartási panel longitudinális eredményei az általában egy időpontra vonatkozó keresztmetszeti vizsgálá-

²³ A vizsgálatban részt vevő országok: Szlovákia, Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovénia, Horvátország, Románia, Bulgária, Jugoszlávia, Ukrajna és Belorusszia.

latokhoz képest jelentenek módszertanilag többletet. A migrációra vonatkozó elképzelések eszerint meglehetősen állandónak bizonyultak, döntő részben két országba – első-sorban Németországba, ettől lényegesen elmaradó mértékben Ausztriába – irányulnak (lásd 4. táblázat).

4. táblázat

A magyar migrációs potenciál 1993-ban, 1994-ben és 1997-ben, típusonként a teljes minta százalékában

	Rövid idejű külföldi munkavállalás	Hosszú idejű külföldi munkavállalás	Kivándorlás	Teljes migrációs potenciál
1993 (n=3978)	4,3	2,7	1,4	6,0
1994 (n=3760)	3,8	2,7	1,3	5,3
1997 (n=2848)	3,7	2,8	1,5	5,9

Forrás: Magyar Háztartási Panel, 1993, 1994, 1997 (lásd Sik, 1999)

Négy közép-kelet-európai ország (Csehország, Szlovákia, Lengyelország és Magyarország) migrációs potenciálját vizsgálva további figyelemre méltó, a migrációt motiváló szempontokról számol be *Fassmann – Hintermann* (1997). Eredményeik szerint (1996. június–júliusban) a vizsgált országok 14 év feletti lakosságának egyötöde (mintegy 10 millió fő) dolgozott volna rövidebb-hosszabb ideig külföldön – amennyiben a kérdést ilyen általános módon vetik fel. A konkrét lépéseket (legalább az információ-szerzés erőfeszítését) is figyelembe véve a munkavállalási hajlandóság 4 millió főre csökkent. A tényleges migrációs potenciál vizsgálatukban azokat jelenti, akik utazási és munkavállalási engedélyekért is tettek lépéseket. Ez a vizsgált országok 14 év feletti népességének 1 százaléka, mintegy 700 ezer fő volt. A migráció legfontosabb ösztönzőjének mind a négy országban – érthetően – az elérhető magasabb jövedelem bizonyult. Figyelemre méltó azonban, hogy például a magyarok esetében ennek jelentősége valamelyest szerényebb, számukra ugyanakkor a karrierkilátások és a szakmai ismeretek továbbfejlesztése, a többi országok válaszáéhoz képest, kiemelkedő fontosságúnak bizonyult. A munkanélküliség viszont lényegesen szerényebb jelentőséggel bír a magyarok elvándorlási szándékában, mint a többi országéban. A vizsgálat további érdekes eredménye a külföldi tartózkodásra vonatkozó várakozásokról szól. Így a válaszolók 1/3-a szerint nagyon nehéz megfelelő munkát találni. Több mint háromnegyedük tisztában van azzal, hogy jóval a tényleges kvalifikációjuk alatti munkákra számíthatnak, s erre készek is. Ennek megfelelően a célország átlagbéreitől jóval elmaradó bérezést várnak.²⁴ A migráció révén elért jövedelmek jelentős részét a mindennapi megélhetésre, valamint drágább fogyasztási cikkekre fordítják (utóbbi aránya a többé országéhoz képest a magyarok esetében feltűnően alacsony). A hosszabb távú célok között a „gyerekekbe beruházás” (iskoláztatásuk és képzésük költsége) bizonyult a legfontosabbnak. Feltűnően csekély ugyanakkor az önálló vállalkozás megteremtésére fordított energia, ami a hosszabb távú külföldi tartózkodás alapját jelenthetné.

²⁴ Ez a várakozás egybeesik *Hönekopp* (1999) és *Kreyenfeld* (1999) fentebb idézett számításaival arról, hogy a kelet-európai munkaerő kvalifikáltságát az unió országainak munkaerőpiacai nem ismerik el.

MIÉRT BECSÜLHETŐ NEHEZEN ELŐRE A KELET–NYUGATI MIGRÁCIÓ?

A nagy volumenű elvándorlás extrapolálására válaszul született egy sor irodalom az illetén várakozások és a migrációs hatások eltúlzott voltáról, a gyors és lökészerű elvándorlás terheivel kapcsolatos eltúlzott félelmekről. Tanulmányunkban azért nem foglalkoztunk ezekkel az elemzésekkel, mert célunk annak vizsgálata és magyarázata volt, milyen feltételezések, közgazdasági feltevések fűtik a nagymértékű migrációs várakozásokat.

A várható migráció becslése – eredmények és kritika

Azok a tanulmányok, melyek ökonometriai módszerekkel becsülték a vándorlást, alapvetően a jövedelemkülönbségeket tekintették a migráció ösztönzőjének. Ehhez a modellek mindegyike szinte kizárólag az egy főre eső GDP-eltérést vizsgálta, s nem vettek figyelembe további szempontokat. Majdnem minden vizsgálat kiindulópontja ugyanaz a becslés volt: a *Barro és Sala-i-Martin* által végzett, az USA államai közötti mobilitást vizsgáló tanulmány eredménye.²⁵

Alecke és szerzőtársainak (2001) tanulmánya azoknak a becsléseknek a kritikai vizsgálatát adja, melyek a nemzetközi migráció motorjának kizárólag az egy főre eső GDP-különbségeket tekintve becsülték előre a migráció nagyságát. Az ún. „gravitációs modelleket” elemezve egyrészt azt a kérdést tesztelik, mennyire jók a potenciális migrációra vonatkozó becslések, másrészt azt, lehetséges-e egyáltalán a potenciális migráció előrejelzése?

Figyelemre méltó eredményre jutnak, amikor a német újraegyesítés, illetve az Európai Unió belső vándorlásának tényleges nagyságát szembesítik az előrebecsléshez szokásosan használt modell alapján nyert nagyságokkal. A szokásos modellek alapján született becslések a potenciális migrációt kizárólag a jövedelem- (bér-)különbségekre alapozzák, a migráció nagyságát meghatározó – időben független – további fontos mikrogazdasági tényezőket ezek a modellek specifikációikban nem vesznek figyelembe, azok egyszerűen *elvesznek*, mint a migrációt magyarázó hatások. Éspedig, eredményeik szerint, nem a migráció *dinamikáját*, hanem a *nagyságát, szintjét* befolyásoló tényezők maradnak figyelmen kívül. Ilyen megfontolások alapján állítják, hogy a migráció nagysága mind a német példa, mind az Európai Unió belüli vándorlás esetében számottevően túl volt becsülve.

A létező migrációs becslések kritikája mellett felvetik az előrebecslés szokásosnál alaposabb lehetőségének kérdését is. A migráció újabb közgazdaságtanának kritikai szellemét követve összekapcsolják a modellek szofisztikált ökonometriai módszereit a szociológiai vizsgálatok kikérdezésen alapuló eredményeivel. Ez a módszer a migráció várható *színvonaláról* adhat ugyanis – megítélésük szerint – becslést. Igaz, ekkor a reprezentativitás hiánya okozhat gondot, torzítást – vetődik fel a következő probléma. Végül egy szellemes, ám nehezen megvalósítható eljárással javasolják az előrejelzések módszerét pontosítani. A migrációt befolyásoló, számba veendő tényezők mindegyikéről (lásd 5. táblázat) gyűjtött adatok matematikai módszerekkel történő elemzését és tesztelését javasolják. A módszer elvi leírását követően megállapítják, hogy egy ilyen eljárás ugyan valós eredményeket adna a migráció várható nagyságáról, de csak elméletben lehetséges, tekintettel a teljesülendő feltételek sokaságára és a módszer adatigényességére. Tanulmányuk következtetése ezek után roppant szigorú: „Politikai szempontból eredményeink azt jelentik, hogy minden migrációs potenciálra vonatkozó becslés na-

²⁵ Több tanulmányra hivatkoznak ugyan a szerzők, így *Barro – Sala-i-Martin* (1991a, 1991b, 1995).

gyon megbízhatatlan és a migráció várható áramára vonatkozó bizonytalanság változatlanul fennáll. Így a csatlakozási folyamatba egyértelműen kockázati elem vegyül, ami nem kívánatos sem a csatlakozásra váró, sem a már tag országok számára.” (Alecke és szerzőtársai, 2001, 72. o.)

5. táblázat

A migrációt meghatározó tényezők

Makrogazdasági tényezők	Változók
Reáljövedelem-különbségek	Bérkülönbségek vásárlóerő-paritáson; az egy főre jutó GDP eltérése vásárlóerő-paritáson
Foglalkoztatási lehetőségek	Munkanélküli ráta; bérezés; be nem töltött munkahelyek száma; népesség számának alakulása
Helyi, kereskedelmi forgalomba nem kerülő (non-tradable) javak áreltérései – az összehasonlítandó régiók közötti életszínvonal-különbség	Megélhetési költségek mutatója (különösen a lakberek); lakástulajdonosok aránya; urbanizáció foka, közoktatási kiadások; társadalmi juttatások; hőmérséklet (klíma)
Mikrogazdasági tényezők	
Életkor	Korstruktúra
Szakképzettség	Szakképzettségi struktúra
Háztartások szerkezete, családi állapot	A háztartások átlagos nagysága
Kockázatsökkentés	Jövedelemszerzési lehetőségek korrelációjának koefficiense
Relatív depriváció	Jövedelemeloszlás varianciája
A migráció közvetlen költsége	Távolság km-ben
Információszerzés és -keresés költsége	A célországban tartózkodó migránsok száma (migrációs hálózat szerepe); korábbi időszakok bevándorlási rátái; egy főre eső GDP-növekedés négyzete (várakozási idő)
További társadalmi, pszichológiai és politikai költségek	Társadalmi és politikai stabilitás indexe, idegenellenesség a befogadó országban

Forrás: Alecke és szerzőtársai (2001)

A várható migráció becslése a munkaerő szabad mozgását feltételezve

Egy sor relevánsnak tekintett, az unió keleti kibővítése esetén és a munkaerő szabad áramlása mellett várható migrációra vonatkozó becslést vesz sorra *Hönekopp* (2000b). Ezeknek a tanulmányoknak a fő kérdése az volt, hogy *milyen nagyságú és szerkezetű kelet–nyugati vándorlás várható a jövőben*. A gomba módra szaporodó becslések módszerintézetében három csoportba tartoznak: *egyrészt* a korábbi migráció történeti tapasztalataiból kiinduló következtetéseket fogalmaznak meg, *másrészt* nagyszámú *empirikus* (ökonometriaival módszerekkel végzett) becslés készült a várható migráció nagyságáról, *végül harmadrészt* kérdőíves vizsgálatok segítségével kutatják az egyének migrációra vonatkozó elképzeléseit (a migrációs potenciált). Az ilyen tanulmányokból mutatunk be néhányat a 6. táblázatban. A becslések feltételezései sok tekintetben hasonlóak, a leegyszerűsítések is a tanulmányok nagy részében közösek:

– A tanulmányok jórészt arra az elméleti feltételezésre épültek, hogy minden további tényezőtől eltekintve a jövedelmekülönbségek határozzák meg a migrációt. Ennek a

feltevésnek az elméleti háttere a migráció – tanulmányunkban áttekintett – korábbi elméleti magyarázataiban gyökerezik.

– A becslések rendszerint nem választják élesen szét a *munkaerő-vándorlást* és a *teljes migráció* nagyságát. Míg a munkaerőpiac szereplőiről esik szó, a migrációra vonatkozó becslések gyakran a teljes migrációra (teljes népességre, 14 év feletti népességre stb.) vonatkoznak.

– A munkaerő iránti kereslet nagyságát a becslések rendszerint nem vetik fel, a korlátozásokat általában politikai szempontok motiválják.²⁶ Kérdéses ugyanakkor, hogy van-e az Európai Unió országaiban akkora és olyan összetételű migráció iránti kereslet, amekkora az előrebecslések szerint ott megjelenik. A munkaerő szabad áramlását feltételezve a becsült potenciális migráns munkaerő munkahelyet keresve jelenhet majd meg a munkaerőpiacon, de nem szükségképpen pótlólagos munkaerőként.²⁷ Ezt – *Hönekopp* (2000b) megfogalmazásával – keresési migrációnak nevezhetjük.

– A kilencvenes évek tapasztalatait a későbbi időszakra megfogalmazott következtetések esetén nagyon aggályosan kell kezelnünk. Ezt a korábbi időszakot ugyanis, amint erről már esett szó, a munkaerő erőteljes korlátozása jellemezte, míg az előrejelzésekben a személyek szabad mozgásának feltételezésével kell becsülnünk a migráció várható nagyságát. Számos tanulmány erről a szempontról egyszerűen elfelejtkezik.

– A tanulmányok nem nagyon tesznek különbséget az egyes országok migrációs hajlandósága között, noha arra a migrációs potenciál reprezentatív kérdőíves kikérdezéses módszere számos adalékkal szolgált.²⁸

– Az ökonometriai becslések az Európai Unió és a csatlakozó országok bizonytalan jövedelem, illetve GDP konvergencia előrejelzéseire épülnek, amelyek a gazdasági fejlettség különbségének gyakran egy korábbi stádiumát tükrözik.

– A tanulmányok rendszerint nem veszik figyelembe a migráció időbeni eltéréseit, a rövid, illetve a tartós migráció és az ingázás közötti különbségek a projekciókban gyakran nem, vagy nem kielégítően jelennek meg.

A becslések nagyon nagy mértékben szóródnak, lényegében minden várakozást és igényt képesek ily módon igazolni. *Hönekopp* (2000b) következtetése sem lehet más, mint a várható migráció bizonytalan lehetőségének megállapítása. Kemény közgazdasági érvet nem talál a tényleges előrejelzések nagyságának és az ebből fakadó korlátozásoknak az igazolására: „A migrációs potenciálbecslések eredménye amellettt szól, hogy szabad munkavállalás esetén a munkaerő belépésének átmenetileg akadályt kell állítani. Ez megkönnyíti a keleti kibővítés társadalmi elfogadását.” (*Hönekopp*, 2000b, 21. o.). A bizonytalan eredmények hatását pedig folyamatos kontroll korrigálhatja: a szabad munkaerő-áramlás elé állítandó akadályok szükségességét, mértékét és érvényességi körét folyamatosan felül kell vizsgálni.

²⁶ Lásd erről részletesebben a tanulmány következő részét.

²⁷ Tanulmányunkban korábban elemeztük a migránsok munkahely-keresésének és a tényleges munkahely megtalálásának eltérő mechanizmusát.

²⁸ Lásd erről a tanulmány 2.4. fejezetét.

A migráció nagyságára vonatkozó becslések

Tanulmány	Becslés nagyságrendje	Kibocsátó országok	Becslés módszere
egyszerű becslés, extrapolálás			
Baldwin (1994)	népesség 5-10%-a a) 2-6,6 millió b) 3,2-10,6 millió fő	a) Lengyelország, Magyarország, Csehország, Szlovákia, Szlovénia b) Közép- és Kelet-Európából	Népességszám alapján <i>guesstimates</i>
Zimmermann (1996)	5-50 millió fő Ny.-Európába 10-15 év alatt	Közép- és Kelet-Európából	Népességszám alapján <i>guesstimates</i>
Salt – Hogarth (1999)	Maximum 41 ezer fő/év az EU-ba	Észtország, Lengyelország, Csehország, Magyarország, Szlovénia,	Egyes nyugat-európai országok ún. „normál migrációs indexe” (a megfelelő állampolgárok 1985–1996 közötti migrációs rátája) alapján számítva <i>Extrapolálás</i>
becslés ökonometriai modellekkel			
Birner – Huber – Winkler (1998)	a) 24 100 fő évente Ausztriába ingázó b) 21 700 fő évente Ausztriába ingázó	Lengyelország, Magyarország, Csehország, Szlovákia, Szlovénia	Walterskirchen–Dietz (1998) becslése alapján a) 2004-es szabad munkaerő-áramlás mellett b) 2010-es szabad munkaerő-áramlás mellett <i>Barro – Sala-I-Martin</i>
Bauer – Zimmermann (1999)	– 10-15 év alatt kb. 3 millió fő – 200 ezer fő/év az EU-ba	Lengyelország, Magyarország, Csehország, Szlovákia, Szlovénia, Románia, Bulgária	Layard et al (1992) módszeréhez hasonlóan, elvándorlási ráták alapján kalkulálva – két variáns: szabad és korlátozott mobilitás mellett <i>Barro – Sala-I-Martin</i>
Brücker – Franzmeyer (1997)	a) 340-680 ezer fő évente az EU-ba b) 590-1180 ezer fő évente az EU-ba	a) Lengyelország, Magyarország, Csehország, Szlovákia, Szlovénia b) az összes csatlakozásra váró országból	Gravitációs modellbecslés (különösen jövedelemkülönbségen alapuló gazdasági mutatók felhasználásával) <i>Barro – Sala-I-Martin</i>
Hofer (1998)	25-40 ezer fő évente Ausztriába	Lengyelország, Magyarország, Csehország, Szlovákia, Szlovénia, illetve az összes csatlakozásra váró országból (Brücker–Franzmeyer, 1997) tanulmányát követve	Brücker–Franzmeyer (1997) alapján átszámítása Ausztriára <i>Barro – Sala-I-Martin</i>
Layard et al (1992)	130 ezer fő évente Nyugatra általában	Lengyelország, Magyarország, Csehország, Szlovákia (eredetileg az összes közép- és kelet-európai országra készült a becslés)	A dél–észak vándorlás tapasztalatainak alkalmazása (1950–1970 között a vizsgált elvándorlás az érintett népesség 3%-a volt) <i>Barro – Sala-I-Martin</i>
Lundborg et al (1997, 1998)	628 ezer munkavállaló az EU-ba, avagy 1885 ezer fő (családtagokkal) 15 év alatt, azaz 126 ezer fő évente	Balti országok és Lengyelország	Layard et al (1992) módszere szerint <i>Barro – Sala-I-Martin</i>
Walterskirchen – Dietz (1998)	bevándorló + ingázó Ausztriába a) 42 ezer b) 31 ezer 5 év alatt: 150-200 ezer bevándorló munkaerő 150 ezer főnyi várhatóan tartósan ingázó	Lengyelország, Magyarország, Csehország, Szlovákia, Szlovénia	Brücker–Franzmeyer (1997) alapján a) 2005-től szabad munkavállalás esetén b) 2015-től szabad munkavállalás esetén <i>Barro – Sala-I-Martin</i>

Tanulmány	Becslés nagyságrendje	Kibocsátó országok	Becslés módszere
representatív kérdőíves vizsgálat szociológiai módszere			
Sik (1999)	– kb. 4% rövid idejű munkavállalás – 6% teljes migrációs potenciál	Magyarország (1993–1997)	Reprezentatív felmérés, longitudinális (1993, 1994, 1997, minta: 4-3000 fő) <i>survey</i>
Fassmann – Hintermann (1997)	a) 721 ezer fő az EU-ba b) 320 ezer fő Németországba c) 150 ezer fő Ausztriába	Lengyelország, Magyarország, Csehország, Szlovákia	Tényleges migrációs potenciál reprezentatív felmérés (Gallup, 1996, 14 évnél idősebb népességre) <i>survey</i>
Wallace (1998)	Nincsenek egzakt migrációs potenciál adatok, csak a tartós és időszakos (munkaerő) migrációra vonatkozó kijelentések.	Lengyelország, Bulgária Magyarország, Csehország, Szlovákia, Szlovénia, Románia, (emellett Horvátország, Jugoszlávia, Ukrajna, Belorusszia)	Reprezentatív felmérés (minta: kb. 1000 fő/ország) <i>survey</i>

Forrás: Hönekopp (2000b), Alecke és szerzőtársai (2001) alapján.

A MIGRÁCIÓS POLITIKA SZEREPE A MIGRÁCIÓ NAGYSÁGÁBAN

Az eddigiekben valójában a migrációt úgy tekintettük, mint a befogadó gazdaság (munkaadók, munkaerőpiac) és a migrációs döntések alanya (egyén, család) közötti interakció eredményét, éspedig úgy, hogy valójában nem tettünk különbséget országok, illetve régiók közötti vándorlás között. Az előbbi esetében a migráció költségeit egyszerűen magasabbnak értékeltük (ebben fejezve ki a nemzetközi migrációval járó nyelvtudás költségét és hiányának árát, a kulturális különbségek pszichés és egyéb terheit, a kockázatot, a közlekedési költségeket stb.).

A migráció nem gazdasági korlátja

Zolberg (1989) hívja fel a figyelmet arra, hogy a hetvenes és a nyolcvanas évek fontos elméleti fejleménye volt a migrációval kapcsolatban, hogy az államok kontrollt gyakorolnak a határok felett, ami a migrációt megkülönböztetett társadalmi folyamattá tette. Ily módon a *Ravenstein* elméletéig visszanyúló tradíció érvényessége megszűnt: „Bármilyen legyen is az oka *Ravenstein* elnagyolásának, ily módon tévesen jutott arra, hogy a nemzetközi migrációt ugyanolyan törvények irányítják, mint az országon belüli migrációt. Az eredmény olyan elméleti tradíció volt, amely csak szerényen kapcsolódott a valósághoz. Az utolsó negyedszázad fontos elméleti fejleménye annak figyelembevételére, hogy az államok határok feletti kontrollja határozza meg a nemzetközi migrációt, mint külön társadalmi folyamatot.” (Zolberg, 1989, 405. o.) Ennek következtében a nyugati demokráciák bevándorlási politikája fontos önálló tényezővé növekedett, amennyiben védőfalat állíthat a sajátos törvényeinek megfelelően gyorsuló migrációval szemben. Ily módon a megmaradó kiskapuk (pl. a menekültpolitika, bevándorlási politika) maradnak nyitva a migráció számára. Már a rendszerváltás pillanatában hangsúlyozza azt a paradox helyzetet, miszerint a szocialista országok kilépés feletti kontrollja ugyan enyhül, ami a kilépés valószínűségét növeli, ám ezzel csökken is az ezen országokból érkezők iránti szolidaritás, s így a volt szocialista országok azon polgárait, akik Nyugat-Európa országaiba kívánnak bevándorolni, „rendes bevándorlóként” kezelik, akik szigorú korlátozásokkal találják magukat szembe. Ily módon „hacsak valami nem történik, azok az emberek, akiket ez érinthet, a kilépési korlátok megszűnését követően ugyanúgy mozgásképtelenek lesznek, mint azt megelőzően voltak” (Zolberg, 1989, 414. o.).

Nyugat-Európát tehát már a volt szocialista országokból történő nagy volumenű elvándorlás megindulása előtt korlátok védték, akadályozva a tényleges elvándorlás megvalósulását annak megbízható becslése nélkül, hogy korlátok nélkül lenne-e elvándorlás. A korlátokat pedig nem a keletről érkező nyomás formálta. *Walterkirchen – Dietz* (1998) megállapítja, hogy: „A kommunista időszakot követően hatalmas migrációs áramlás lehetősége lebegett az emberek szeme előtt, különösen a volt Szovjetunióból. Kétségtelen, hogy a nagy jövedelemkülönbségek ellenére a migránsok száma elmaradt a várakozásoktól. Ennek egyik fontos oka a nyugat-európai bevándorlási korlátozás volt (eltekintve a német származásúak Németországba vándorlásától).” (*Walterkirchen – Dietz*, 1998, 58. o.) *Layard és szerzőtársai* (1992) tanulmánya is tekintélyes migrációt jósol, felvetve, hogy a Nyugat ellenállására van-e szükség a migráció korlátozása érdekében.²⁹

A migrációs politikák mögöttes feltételezéseit mindmáig a neoklasszikus tradíció határozza meg. Az alábbiakban *Massey és szerzőtársai* (1993) nyomán vesszük számba azokat a mögöttes megfontolásokat, melyeket a migrációs politikák hallgatólagosan általában elfogadnak:

– A munkavállalók nemzetközi migrációját az országok közötti béraránytalanságok okozzák.

– A keresetkülönbségek megszűnésével együtt a migráció is megszűnik. Keresetkülönbségek nélkül nincsen migráció sem.

– A nemzetközi munkaerő-áramlás elsődlegesen a munkaerőpiacokra hat, más piacokra nincsen jelentősebb hatása.

– A kormányok a származási, illetve a befogadó országok munkaerőpiacainak szabályozásán vagy befolyásolásán keresztül tudják ellenőrizni a migrációs folyamatokat.

Borjas (1999) közgazdasági szemléletű modellje magába építi a politikai megfontolásokat. A migrációt befolyásoló döntések három szereplőjét különbözteti meg: (1) a migrációt fontolgató egyént, (2) a kibocsátó ország kormányát és (3) a potenciális befogadó ország kormányát, ők vannak jelen a bevándorlási piacon (immigrant market). Ezeknek a szereplőknek a célja nyilvánvalóan eltérő, s a közöttük kialakuló alku eredményeképpen jön létre a személyek valamiféle kiválasztódása az országok között. A potenciális migráns pedig a nyerhető előnyök alapján dönt, figyelembe véve a lehetséges célországok „kínálatát” és a nemzetközi migráció szabályozásából fakadó pénzügyi és jogi korlátokat. Az országok „kínálata” nyilvánvalóan tartalmaz gazdasági megfontolásokat – például a jövedelemkilitálás vagy a tartós munkanélküliség nagysága lehet ilyen. Országonként eltér a gazdasági lehetőségek kínálata, ágazatonként, szakmánként, képzettségenként stb. eltérő lehet az egyes országok vonzereje a különböző csoportok számára, ami egyes migránsok számára vonzó lehet, míg mások számára nem. Emellett nem gazdasági szempontok – egy adott ország politikai feltételei, kulturális és társadalmi hálózatok – is összeköthetnek egyes országokat, befolyásolhatják a migrációt, ebben a szélesebb értelemben jobban leírható Borjas immigrációs piaca.

Szelekció, screening

Layard és szerzőtársai (1992) a kontroll nélküli migráció ördögi veszélyére hívják fel a figyelmet. A vándorlás valamiféle szabályozása lényegében evidencia. Az amerikai bevándorlási politika bizonyos számú migráns számára lehetővé teszi a bevándorlást, míg Európa lényegében egyáltalán nem, állapítják meg, hangsúlyozva ennek tarthatatlanságát.

²⁹ Emlékeztessünk itt a szerzők már idézett szellemes hasonlatára, miszerint a migrációt az elektromos áram terjedéséhez hasonlítják, amit Ohm törvénye szabályoz oly módon, hogy az áramlás (a migráció) a jövedelemkülönbséggel egyenesen arányos, az ellenállással (azaz a politikai korlátozásokkal) pedig fordítottan. Tehát az implicit állítás: jövedelemkülönbségek esetén a korlátozás a migráció egyetlen érdemi akadálya

Valójában máig nincsen olyan szelekció, ami a migráció legális kanalizálását lehetővé tenné. A legtöbb országban a kvalifikált bevándorlót tekintik vonzóbbnak, abban az emberitöke-elméleten nyugvó hitben, hogy a befogadó gazdaság átlagos termelékenységét a szakképzett munkaerő jobban emeli, mint a szakképzetlen.³⁰ A korábbiakban láttuk, hogy a hazai munkaerőt helyettesítheti és szerepét kiegészítheti a migráns munkaerő, ami meghatározza, hogyan hat a migráns munkaerő a hazai munkaerőpiacra. Eltérő módon érvelnek a *screening* hipotézis képviselői.³¹ Eszerint az elvégzett osztályok száma alapján mért kvalifikáltság csupán *rostálási eszköznek* tekinthető a jelentkező várható teljesítményének megítélésében, az új munkások vélhető képességeiről, teljesítménymotivációiról, családi háttéréről szolgálhat információval. A szakmai tudást a munkás jórészt munkahelyi képzés során sajátítja majd el, ezért a munkáltató alapvetően a *képezhetőség* alapján történő kiválasztásban érdekelt. Az iskolázottabb és képzetesebb fiatal produktív bevándorló vélhetően kevesebb gondot okoz, jobban teljesít, jobban alkalmazkodik – bár egy ilyen összetételű migráns népesség beengedése nem szükségképpen maximalizálja a befogadó gazdaság egészének jólétét.

Szuboptimális és a szándékolttól eltérő következményekkel járhat, ha a befogadó ország csak az adminisztratív eszközökkel kiválogatott, kvalifikált munkaerő migrálását engedi meg. A kívánatosnak vélt migránsok bevándorlásának az ösztönzése túlzott beáramlást indíthat el. Emellett ráadásul minden tilalom és terelés ellenére útra kelnek kevéssé kvalifikált vándorok is, akik nem csak keresnek, találnak is kvalifikálatlan munkát kínáló munkahelyeket. A tiltás hatására a nemkívánatos munkaerő kiszorulhat a *legális* munkavállalás lehetőségéből.

A tömeges vándorlás keletről nyugatra általában úgy fogalmazódik meg, mint a befogadó gazdaságot és munkaerőpiacot, valamint a jóléti rendszert fenyegető jelenség. *A kérdések tehát közgazdaságiak.* Mégis gyakran nem gazdasági ellenérvekkel találkozunk. A migráció gazdaságtanával foglalkozó amerikai közgazdászt, *Julian Simont* (1994) idézve: „Az a tény, hogy a migráció ezen (értsd: kedvező – H. Á.) hatásait nem értjük, abból a hajlamunkból fakad, hogy csak a nyilvánvaló és direkt hatásokat vesszük figyelembe, a diffúz és indirekt hatásokat nem.” Ebből egyenesen adódik *Simon* következtetése is: „A bevándorlással szembeni közgazdasági érv gyakran egyszerűen a rasszizmus vagy a nacionalizmus kódósítása.” Állítása nem légből kapott, egész kötetet szentelt annak a kérdésnek, milyen gazdasági következményei vannak a migrációnak az USA-ban (*Simon*, 1989). A kötet függelékében egy vizsgálat eredményét is közli arról, mennyiben tér el a közgazdászok és a többi társadalomtudós vélekedése a bevándorlás gazdasági hatásairól (*Simon – Stephan*, 1989). A szerzők arra a meglepő következtetésre jutnak, hogy még a társadalomtudósok körében is nagyon eltér a bevándorlás megítélése, a kedvezőtlen gazdasági érveket általában könnyen elfogadják. *A nem közgazdászok* (szociológusok, politikatudósok, antropológusok, pszichológusok, történészek) lényegesen *kedvezőtlenebbnek* tartják a bevándorlás gazdasági hatásait, a *közgazdászok* között lényegesen többen vannak olyanok, akik egy ilyenfajta kérdésre adott válaszban korántsem értékelik olyan határozottan az előnyöket és a hátrányokat, *hezítálnak*, nem tudnak egyértelműen válaszolni.

BEFEJEZŐ MEGJEGYZÉSEK

Tanulmányunkban kizárólag a gazdasági szempontok által motivált migrációval foglalkoztunk, nem vizsgáltunk olyan fontos kérdéseket, hogy mennyiben tekinthető egy

³⁰ Vö. *Borjas* (1995).

³¹ Például *Blaug* (1976).

migrációs döntés gazdaságának vagy kényszer által motiváltak, a befogadó ország munkaerőpiacára belépés nehézsége milyen egyéb belépési módokat nyit ki, erősít fel. Célszerű mégis azzal a feltételezéssel élnünk a migrációt ösztönző tényezőket vizsgálva, hogy a gazdasági motiváltság meghatározó a vándorlásban. Akkor is jelen van ugyanis a gazdasági motívum, amikor valójában kényszerű lakóhely-változtatásról van szó.

Láttuk, a bevándorlási politikákat szigorú neoklasszikus előfeltételezésekre építik. Mind keményebb korlátozásokat, szigorú szelekciót alkalmaznak a szegényebb államok vagy régiók polgáraival szemben, feltételezve a gazdagabb ország szinte automatikus vonzerejét. Ugyanakkor a bevándorlási politikák mögött fontos a nem gazdasági megfontolások tisztázása és elemzése is. Nem hagyhatjuk tehát befejezőképpen említés nélkül, hogy a munkaerő szabad áramlását a vizsgált gazdasági megfontolások mellett további, jórészt etikai szempontok is motiválják. Éspedig olyan elvek, melyek a munkaerő szabad áramlásának gazdasági érdekeken nyugvó korlátozását könnyen keresztelhetik is. *Bauböck* (1995) nyomán soroljuk fel a legalapvetőbb nem gazdasági szempontokat, melyek a munkaerő szabad áramlása körüli disputában nem kerülhetők meg:

– Azok az egyének, akik egy állam közösségének tagjai, az elkergetés mindennemű fenyegetése nélkül élvezik a belépés és a tartózkodás jogát. Amennyiben a társadalomhoz tartozás és a formális állampolgárság nem esik egybe, ezeket a jogokat az idegenekre is ki kell terjeszteni. Ez a családegyesítés és az állandó tartózkodás engedélyezésének alapja.

– Az emigrálás általános joga magában foglalja azt a jogot is, hogy befogadják azokat, akik elvesztették saját államuk védelmét. Különösen azok az államok felelősek a menekültek befogadásáért, amelyek okozói a menekülésnek, vagy ahol a menekülteknek már van valamilyen személyes vagy kollektív kötődése, vagy amelyek a legjobb helyzetben vannak ahhoz, hogy védelmet biztosítsanak. A kilépés általános joga végső soron az államok közösségének közös kötelezettségét jelenti a menekültekkel kapcsolatban, azaz minden állam konkrét kötelezettségét a nemzetközi menekültválság megoldására.³²

– A bevándorlás korlátozását elsősorban az indokolja, hogy ily módon fenntarthatóak maradjanak az állampolgárok civil, demokratikus és a szociális jogai. A nemzetállami keretek között védett ilyenfajta politikáknak együtt kell járniuk azok transznacionális szintű kibővítésével, ily módon megszüntetve a bevándorlási kontroll fő morális alapját.

– Azok esetében, akik nem mentesülnek az ellenőrzés alól, vagy nem kérhetnek elsőbbséget az elbírálásban, igazságos és diszkriminációtól mentes módon kell a helyeket elosztani. A különös jogokkal nem rendelkező bevándorlók egyenlő elbírálása azt jelenti, hogy ilyen eljárás során a kvantitatív korlátok fontosabbak, mint a kvalitatív szelekció.³³

A beengedhető létszámot meghaladó számú külföldi beengedésének költségét azzal a költséggel kell szembeállítanunk, amit a bevándorolni szándékozók elrettentése és elutasítása, valamint az illegálisan érkezettek felkutatása és kiutasítása jelent. Amikor nagy bevándorlási nyomás jelentkezik, a liberális demokráciák azzal a dilemmával ke-

³² *Zolberg* (1987) hangsúlyozza, hogy az elvándorlás jogával megfelelő bevándorlási jogoknak is együtt kell járniuk. Mindegy ugyanis, írja, hogy egy állam lezárja határait az elvándorlók elől, vagy minden szomszédos ország bezárja határait a belépők előtt. Ahhoz, hogy az elvándorlás jogát értelmesen gyakorolni lehessen, szükség van olyan országra, ahová el lehet menni.

³³ *Bauböck* (1991) frappáns okfejtése során annak lehetetlenségét elemzi, hogy egy ország a már létező migrációs mozgások előtt lezárja a határát és ugyanakkor bizonyos szempontok alapján megválogatja a „megfelelő” bevándorlókat, majd arra a következtetésre jut, hogy ez a próbálkozás önmagában is csak növelné a migrációt. „Teljesen téves politika lenne a valóságos migrációs áramlatok mellett újakat is indukálni, amelyeket a befogadó ország politikai követelményei szerint szabtak mérték után. Ezzel egy létező népmozgási áramlatot elvágnának a legális eljárás lehetőségeitől, miközben egy új migrációs láncolatot váltanának ki, tulajdonképpen toborzás útján.” (109. o.)

rülnek szembe, hogy melyik költséget minimalizálják. A szegénység, munkanélküliség, környezeti katasztrófa, járvány, háború és elnyomás gyökereit célba vevő politika és a befogadó ország fokozatosan bővülő felvevő kapacitásának koordinálására irányuló politika szükséges, hogy ez a dilemma elkerülhető legyen.

Irodalomjegyzék

- Alecke, Björn –Huber, Peter – Untiedt, Gerhard [2001]: What a difference a constant makes? How predictable are international migration flows? In: Migration Policies and EU Enlargement, OECD, Párizs, 63–78. o.
- Bach, R. L. – Schraml, L. A. [1982]: Migration, Crisis and Theoretical Conflict, *International Migration Review* vol. 16. évf. 2. szám, 320–341. o.
- Baldwin, R. E. (1994): Towards an integrated Europe. Centre for Economic Policy Research, XXV évf. No. 234.
- Barro, R. – Sala-I-Martin, X. [1991a]: Convergence across States and Regions. Publikálatlan kézirat, Harvard University.
- Barro, R. – Sala-I-Martin, X. [1991b]: Convergence across states and regions. In: *Brookings Papers on Economic Activity*, 1. szám, 107–182. o.
- Barro, R. – Sala-I-Martin, X. [1995]: *Economic Growth*. New York: McGraw-Hill, Inc.
- Bauböck, Rainer [1991]: Bevándorlási politika – védőbeszéd új alapelvekért, *Mozgó világ*, 11. szám, 103–109. o.
- Bauböck, Rainer [1995]: Ethical Problems of Immigration Control and Citizenship. In: R. Cohen (szerk.) *The Cambridge Survey of World Migration*. Cambridge University Press, London, New York, Melbourne.
- Bauer – Zimmermann [1999]: Assessment of Possible Migration Pressure and its Labour Market Impact Following EU Enlargement to Central and Eastern Europe. Kézirat, Bonn-London.
- Biffel, G. – Deutsch, E. – Lutz, H. – Marterbauer, M. [1997]: Ökonomische und strukturelle Aspekte der Ausländerbeschäftigung in Österreich. WIFO, Bécs.
- Birner, A. – Huber, P. – Winkler, P. [1998]: Schätzung des Potentials an Einpendlern und Arbeitsemigranten aus den MOEL und regionale Arbeitsmarktauswirkungen. in *Regionale Auswirkungen der EU-Integration der MOEL*. Österreichisches Institute für Wirtschaftsforschung und Österreichisches Institut für Raumplanung, Bécs, 163–213.o.
- Blanchard, Olivier J. – Katz, Lawrence F. [1992]: Regional Evolutions. *Brookings Paper on Economic Activity*, No. 1.
- Blaug, M. [1976]: The empirical status of human capital theory: A slightly jaunted survey, *Journal of Economic Literature*, 14. évf. 3. szám, 827–855. o.
- Boeri, Tito – Bröcker, Herbert [2000]: The Impact of Eastern Enlargement on Employment and Labour Markets in the EU Member States. Final report. European Integration Consortium: DIW, CEPR, FIEF, IAS, IGIER, Berlin–Milano
- Borjas, G. J. [1989]: Economic Theory and International Migration. *International Migration Review* 23 évf. 3. szám, 457–485. o.
- Borjas, G. J. [1995]: The Economic Benefits from Immigration. *Journal of Economic Perspectives*, 9. évf. 2. szám, 3–22. o.
- Borjas, G. J. [1999]: Economic Research on the Determinants of Immigration: Lessons for the European Union. *World Bank Technical Papers*, 438. sz.
- Boyd, Monica [1989]: Family And Personal Networks In: International Migration: Recent Developments And New Agendas. *International Migration Review*, 23. évf. 3. szám, 638–670. o.
- Brubaker, Rogers [1998]: Migrations of Ethnic Unmixing in the „New Europe”. *International Migration Review*, 32. évf. 4. szám.
- Brücker-Franzmeier [1997]: Europäische Union: Ostererweiterung und Arbeitskräftemigration. *DIW-Wochenbericht*, 5. szám, 89–96. o. Berlin.
- Fassmann, Heinz – Hintermann, Christiane [1997]: Migrationspotential Ostmitteleuropa. *ISR-Forschungsberichte* Heft 15, Institute für Stadt und Regionalforschung, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Bécs.
- Fassmann, Heinz – Münz, Rainer szerk. [1994]: *European Migration in the Late Twentieth Century: Historical Patterns, Actual Trends, and Social Implications*. Edward Elgar és IIASA, Aldershot.
- Ferenczi Barnabás [2000]: Felzárkóznak-e a bérek is Európához? In: Fazekas Károly (szerk.) *Munkaerőpiaci tükrök 2000*, MTA Közgazdasági Kutatóközpont, Budapest, 131–138. o.
- Gács János – Hárs Ágnes – Hüttl Antónia [2001]: Az EU-tagországok bérszintjéhez való konvergencia

- közgazdasági összefüggései, feltételei és várható időigénye. *Külgazdaság*, 2001. 7–8. szám.
- Grenwood, Michael J. [1997]: International Migration in Developed Countries. In: Rosenzweig, M. R. – Stark, O.: *Handbook of Population and Family Economics*, Elsevier Science B. V., 647–720. o.
- Harris, J. – Todero, M. [1970]: Migration, Unemployment and Development: A two-Sector Analysis. *American Economic Review*, 60. évf. 1. szám. 126–142. o.
- Hárs Ágnes [1995]: A munkaerő szabad áramlásának korlátai. Magyarország és az Európai Unió — a társulási szerződés és a majdani tagság várható hatása munkaerő áramlására. ILO Japan Project, Budapest.
- Hatton, Timothy J. – Williamson, Jeffrey G. [1998]: *The Age of Mass Migration*. Oxford University Press, New York.
- Hofer [1998]: The Impact of Immigraton on Host Countries Wages and Unemployment. in: Pichelmann (szerk.): *The Economic Censequences of Eastern Enlargement of the European Union*. Institut für höhere Studien (IHS), Bécs.
- Hönekopp, Elmar [1999]: Central and Eastern Europeans in the Member Countries of the European Union since 1990: Development and Structure of Migration, Population and Employment. Háttér tanulmány a Boeri-Bröcker (2000) tanulmányban összegezett kutatási programhoz, Institut für Arbeitsmarkt und Berufsforschung (IAB), Nürnberg.
- Hönekopp, Elmar [2000a]: Central and Eastern Europeans in the Member Countries of the European Union since 1990: Development and Structure of Migration, Population and Employment. Előadás a „Recent Developments in Migration and the Labour Market in Central and Eastern Europe in the Context of the EU Enlargement”. c. szemináriumon, OECD, Pozsony, március 2–3.
- Hönekopp, Elmar [2000b]: Auswirkungen der EU-Osterweiterung auf die Arbeitsmärkte der Mitgliedsländer der Europäischen Union. Kézirat, Friedrich-Ebert-Stiftung, Nürnberg.
- Kreyenfeld, M. [1999]: Labour Market Performance of Ethnic Germans in Western Germany, Háttér tanulmány a Boeri-Bröcker-tanulmányban (2000) összegezett kutatási programhoz, Rostock.
- Layard, Richard – Blanchard, Olivier – Dornbush, Rudiger – Krugman, Paul [1992] *East–West Migration: The Alternatives*. MIT Press, Cambridge–London.
- Lundborg [1998]: The Free Movement of Labour between Sweden and the New EU members. In: *A Bigger and Better Europe? Final Report from the Committee on the Economic Effects of the EU Enlargement*, Stockholm.
- Massey, Douglas S. – Arango, Joaquín – Hugo, Graeme – Kouaouci, Ali – Pellegrino, Adela – Taylor, J. Edward [1993]: Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, szeptember (Magyarul megjelent: Sik Endre (szerk.) *A migráció szociológiája*. SZCSM-AduPrint, Budapest, 2001).
- Morawska, Ewa [1995]: East Europeans on the move. In: R. Cohen (szerk.) *The Cambridge Survey of World Migration*. Cambridge University Press, London, New York, Melbourne.
- Nugent, W. [1995]: Migration from the German and Austro-Hungarian empires to north America, In: R. Cohen (szerk.) *The Cambridge Survey of World Migration*. Cambridge University Press, London, New York, Melbourne.
- OECD [2001]: Trends in International Migration. SOPEMI Report 2000. kiadás. OECD, Párizs.
- Passaris, C. [1989]: Immigration and the Evolution of Economic Theory. *International Migration*, 27. évf. 4. szám, 525–540. o.
- Rappaport, Jordan [2000]: How Does Labour Mobility Affect Income Convergence? Federal Reserve Bank of Kansas City, *Research Working Papers*, 99-12.
- Ravenstein, E. G. [1885]: The Laws of Migration. *Journal of the Royal Statistical Society*, London, június, 167–227. o.
- Ravenstein, E. G. [1889]: The Laws of Migration. *Journal of the Royal Statistical Society*, London, június, 241–301. o.
- Razin, Assaf – Sadka, Efraim [1997]: International Migration and International Trade. In: Rosenzweig, M. R. – Stark, O.: *Handbook of Population and Family Economics*, Elsevier Science B. V., 851–897. o.
- Runciman, W. G. [1966]: Relative deprivation and social justice. Routledge & Kegan Paul, London.
- Salt, J. – Hogarth, J. [1999]: Assessment of Possible Migration Preddure and its Labour Market Impact Following EU Enlargement to Central and Eastern Europe. Part 1. UK Department of Education and Employment, Research Report 138.
- Sik Endre [1999]: A migrációs potenciál a mai Magyarországon. In: Laky T. – Diósi P. – Frechet T. – Hárs Á. – Horváth L. – Juhász J. – Sik E. – Tóth J.: *A munkaerő migrációja és az Európa Unió. Európai tükör, Műhelytanulmányok*, 61. sz., ISM Budapest, 93–118. o.
- Simon, Julian [1989]: *The Economic Consequences of Immigration*. Basic, Oxford–Cambridge
- Simon, Julian – Moore, Stephan [1989]: Views of Economists and other Social Scientists toward

- Immigration. In: Simon (1989), Appendix C.
- Simon, Julian [1994]: European Immigration: Problems and Opportunities. *Swiss Review of World Affairs*, február.
- Stark, Oded [1991]: *The Migration of Labor*. Blackwell, Oxford.
- Stark, Oded [1995]: Frontier Issues in International Migration. Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economics, 1994. The International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank.
- Stark, Oded – Bloom, David E. [1985]: The New Economics of Labour Migration. *The American Economic Review*, 75. évf., megjelent *Stark* (1991) 21–31. o.
- Stark, Oded – Katz, Eliakim [1987]: International Migration under Asymmetric Information, *The Economic Journal* 97. évf., megjelent *Stark* (1991), 194–204. o.
- Tapinos, G. [1997]: The Need to Better Identify the Links Between Migration, Free Trade and Regional Integration and the Pursue New Thinking on These Issues. In: Biffi, G. (szerk.): *Migration, Free Trade and Regional Integration in Central and Eastern Europe*, WIFO & OECD, Bécs, 373–377. o.
- Wallace [1998]: Migration Potential in Central and Eastern Europe. IOM Technical Cooperation Centre for Europe and Central Asia.
- Walterkirchen, E. – Dietz, R. [1998]: Auswirkungen der EU-Ost-Erweiterung auf den österreichischen Arbeitsmarkt. WIFO, április.
- Winter-Ebmer, Rudolf – Zweimüller, Josef [1996]: Die Auswirkungen der Ausländerbeschäftigung auf den österreichischen Arbeitsmarkt 1988 bis 1991. In: Holzmann, Robert – Neck, Reinhard (szerk.): *Ostöffnung, Wirtschaftliche Folgen für Österreich*, Manz–Wien, 55–104. o.
- Wood, C. H. [1982]: Equilibrium and Historical-Structural Perspectives on Migration. *International Migration Review*, 16. évf. 2. szám, 298–319. o.
- Zimmermann, K. F. [1996]: European migration: push and pull. *International Regional Science Review* 19. évf. 1–2. szám, 95–128. o.
- Zolberg, Aristide [1987]: Keeping them out: Ethical Dilemmas of Immigration Policy'. In: Robert J. Myers (szerk.): *International Ethics in a Nuclear Age*. University Press of America, Boston.
- Zolberg, Aristide [1989]: The Next Waves: Migration Theory for a Changing World. *International Migration Review*, 23. évf. 3. szám, 403–430. o.

Brief Summary of the Articles

About the performance of the Hungarian economy in 2001
and it's prospects for the year 2002

In springtime every year economic research institutes regularly publish analysis on the performance of the previous year as well as forecasts. The press informs usually only about the most important economic data and about the analysis' in a few words, the detailed studies prepared by the institutions do not generally reach those who show interest. This is the reason why for the first time in 2001 we have published a short summary of the reports and prognosis prepared by the research institutions. This year we present another viewpoint: what are the prospects and business relations of the private sector, the major exporters defining the position of the Hungarian economy to a great extent.

Even in the possession of the same or similar data, the individual institutes attach importance to different facts or processes, they rather lay emphasis on different issues. This way the reader can get acquainted with the institutes' special points of view, as well.

The Prospects and Business Relations of big Exporting Firms

ISTVÁN JÁNOS TÓTH

In this short paper we analyse the structure of business environment and short term business expectations of Hungarian largest exporting manufacturing firms. We find that this group of firms operates in an extremely concentrated market structure at purchaser side. The average share of most important three purchasers is 73% in the total sales of the largest exporters. The second part of the paper we deal with the short-term business expectations of these firms based on January 2002 survey. We find that these expectations have become worse at every observed business indicators compared to the previous half year, and to the same period of previous year.

Labour migration and enlargement of the European Union

ÁGNES HÁRS

Free movement of labour (persons) goes back to 1968, that is, 10 years after the beginning of the European integration. There was a fear of emigration from the less developed Italy into the more developed member countries. A similar protest guided the enlargement of the European Communities in the 1980s when the Mediterranean countries entered into the Communities. Free movement of persons (labour) became an issue in the 1990s again, with the enlargement of the European Union towards East.

What makes people move? Which are the proper economic indicators to explain migration between Eastern and Western part of Europe? The answer is mostly a sort of mainstream economic commonplace concerning wage/income differences. Income difference is possibly the strongest indicator. It has, however, some limits. Does the projected migration pressure, in fact, exist? Does it root in the sending or in the receiving country's economy, society and tradition?

First an outlined overview of the emigration in the last decades from Central and Eastern Europe will be given followed by a detailed critical discussion on the sequences of explanations of recent East-West migration. The rarely discussed elements of the so-called new economics of migration and the basic source forecasting migration, namely the migration potential surveys, will also be mentioned. Then the possibility to estimate future migration will be discussed. Finally the question will be raised how far the migration policies influence the actual migration tendencies.

Jogi melléklet

A módosított versenytörvény alapján lefolytatott összefonódás-engedélyezési eljárások első tapasztalatai

BODÓCSI ANDRÁS*

A 2000. évi CXXXVIII. törvény 2001. február 1-jei hatállyal több lényeges ponton is változtatott a magyar versenyjogi szabályozáson (1996. évi LXVII. törvény, a továbbiakban: versenytörvény). Az anyagi jogi rendelkezések közül a leglényegesebb változások a vállalkozások összefonódására vonatkozó szabályok tekintetében történtek, és változtak az összefonódások engedélyezésének eljárási szabályai is.

A változások egy része érdemben nem érintette az addigi versenyfelügyeleti gyakorlatot, csupán – egyértelműsítve a korábbi rendelkezéseket – a törvény rangjára emelte a Gazdasági Versenyhivatal által korábban kialakított és több éven át következetesen alkalmazott jogértelmezést (pl. a közvetett irányítás figyelembevétele, a vállalkozás rész értelmezése, a forgalmi küszöbszámok meghatározásának egyértelműsítése).

Az új szabályok másik része viszont érdemi változást jelentett a korábbiakhoz képest. E változások egyaránt érintették:

- az összefonódásnak minősülő akciók körét,
- az elbírálás szempontrendszerét,
- a feltételek és kötelezettségek előírását, valamint
- az eljárás szabályait.

A 2001. február 1-je után indult és befejezett több mint ötven összefonódás-engedélyezési eljárás alapján már lehet bizonyos képet alkotni a szabályváltozások hatásairól. A következőkben a fentiek pontok szerinti tagolásban a Gazdasági Versenyhivatalnak az új szabályok tekintetében kialakuló gyakorlatának főbb elemeit mutatjuk be.

Az összefonódásnak minősülő akciók köre

A magyar versenyjogba elsőként az 1991. évben hatályba lépő versenytörvény vezetett be ún. szerkezet-ellenőrzési szabályokat, a „vállalkozások szervezeti egyesüléseinek ellenőrzése” címmel, amely az összeolvadásra, a beolvadásra és a másik vállalkozás feletti egyedüli irányítás (meghatározó befolyás) szerzésére terjedt ki.

A 1997. év elején hatályba lépett versenytörvény által a szervezeti egyesülés helyett bevezetett új gyűjtőfogalom – az összefonódás – nemcsak formai szempontból jelentett változást, hanem tartalmilag is. A versenytörvény ugyanis a korábbi szabályokat úgy

* A szerző a Gazdasági Versenyhivatal munkatársa. A leírtak a szerző véleményét tükrözik, és nem feltétlenül azonosak a Gazdasági Versenyhivatal hivatalos álláspontjával.

fejlesztette tovább, hogy azok a szervezeti egyesüléseknél lényegesen tágabb kört fogtak át, akkortól már vállalkozások összefonódásának minősül az is, ha:

- egy vállalkozás része egy másik vállalkozás részévé válik,
- több vállalkozás közösen szerez irányítást egy másik vállalkozás felett, továbbá
- a vállalkozások azonos vagy egymást kiegészítő tevékenységeiket közös vállalkozás alapításával egyesítik.

A tényleges irányítás

A versenytörvénynek a 2001. február 1-jén hatályba léptetett módosítása tovább bővítette az összefonódásnak minősülő akciók körét, a másik vállalkozás feletti irányítást kiterjesztette arra az esetre is, amikor a vállalkozás ténylegesen (de facto) képessé válik a másik vállalkozás döntéseinek meghatározó befolyásolására. Ezzel a változással a magyar szabályozás gyakorlatilag teljes körűen átvette az Európai Közösségek versenyjogában (a Tanács 4064/89/EGK rendelete a vállalatok koncentrációjának ellenőrzéséről, illetve a Bizottság által ahhoz kiadott iránymutatások) foglalt előírásokat.

A tényleges irányítás jogi szabályozása azért is fontos volt, mert várható, hogy – hasonlóan a nemzetközi gyakorlathoz – Magyarországon is egyre gyakoribb lesz, hogy egy vállalkozás annak ellenére képes irányítani a másik vállalkozást, hogy nem rendelkezik a szavazati jogok többségével. Ennek vannak jogilag rendezett esetei (jogosultság a vezető tisztségviselők többségének kijelölésre; szerződésen alapuló irányítás). A kisebbségi szavazati jogok tulajdonosa azonban nemcsak ilyen, jogilag egyértelmű esetben irányíthatja a vállalkozást, hanem minden olyan esetben is, ha valamilyen oknál fogva tartósan számíthat arra, hogy a közgyűlésen (taggyűlésen) többségi szavazatot szerez. Ez utóbbi helyzet minősül tényleges irányításnak.

A MOL-TVK összefonódás

A tényleges irányítás jogi szabályozásának jelentőségét jól érzékelteti a Magyar Olaj- és Gázipari Rt. (MOL) és a Tiszai Vegyi Kombinát Rt. (TVK) közötti részvényesi kapcsolat versenyjogi megítélésének megváltozása a versenytörvény 2001. február 1-jei módosítását követően

2000. év második felében a MOL mellett, hogy a TVK legnagyobb – 33 százalék körüli – részvény tulajdonosa volt, opciós szerződéssel rendelkezett két pénzügyi csoporttal, az azok tulajdonában lévő – együttesen 20 százalék körüli – TVK-részvények megvásárlására. A szerződések nemcsak vételi (call), hanem eladási (put) opciót is tartalmaztak.

A TVK 2000. november 3-án megtartott közgyűlésén a korábbi hét igazgatósági tag közül négy visszahívásra került, öt új tagot pedig beválasztottak az igazgatóságba. Az így kialakult nyolctagú igazgatóságban négy tag a MOL vezető beosztású munkavállalója vagy a MOL igazgatóságának tagja (a továbbiakban együtt: MOL munkavállaló) volt, mely személyek mindegyikét a MOL javasolta a közgyűlés számára. 2000. november 29-én az egyik igazgatósági tag lemondásával a tagok száma hétre csökkent, és mivel a lemondott tag nem a MOL munkavállalója volt, így a TVK igazgatóságában többségbe kerültek a MOL munkavállalói.

A MOL 2001. januárjában benyújtott kérelmére a Gazdasági Versenyhivatal megállapította,¹ hogy a kérelem benyújtásának időpontjában hatályos versenytörvény rendelkezései alapján a MOL nem rendelkezett irányítási joggal a TVK felett azáltal, hogy

¹ Vj-29/2001. (*Versenyfelügyeleti Értesítő*, 2001. évi 6. szám.)

munkavállalói többségbe kerültek a TVK igazgatóságában, a versenytörvény ugyanis kizárólag a vezető tisztségviselők (részvénytársaság esetén: az igazgatósági tagok) többségének kijelölésére, megválasztására vagy visszahívására való *jogosultságot* minősíti irányításnak.

2001 márciusában ugyan megszűnt a MOL munkavállalóinak többsége a TVK igazgatóságában, azonban a TVK 2001. április 20-i rendes közgyűlése – egyéb változások mellett – a MOL javaslatára további két vezető beosztású MOL munkavállalót igazgatósági taggá választott, miáltal a nyolc igazgatósági tagból öt egyben MOL munkavállaló volt. Ezért a MOL ismételten kérelmet nyújtott be a Gazdasági Versenyhivatalhoz. Az új kérelem elbírálása most már értelemszerűen a 2001. február 1-jén hatályba lépett módosítások alapján történt.²

Az új eljárásban ismételten megállapításra került, hogy a MOL-nak a TVK esetében nincs jogosultsága az igazgatóság tagjai többségének megválasztására (visszahívására), vagyis ebben az összefüggésben továbbra sem rendelkezik irányítási joggal. Az a körülmény azonban, hogy ténylegesen többségben vannak a TVK igazgatóságában a MOL munkavállalói (akiket a MOL javasolt a közgyűlésnek kinevezésre), azt eredményezi, hogy – ameddig e helyzet fennáll – a MOL ténylegesen képes a TVK döntéseinek meghatározó befolyásolására, mert a vállalkozás piaci magatartását meghatározó minden lényeges kérdésben általában – miként a TVK esetében is – az igazgatóság határoz.

Mindez a versenytörvény 2001. február 1-jétől hatályos rendelkezései alapján akkor alapoza meg a MOL-nak a TVK feletti – tényleges – irányítását, ha valószínűsíthető, hogy tartósan fennmarad. Ez nem következik be automatikusan, mert a közgyűlés az igazgatósági tagot egyszerű többséggel bármikor visszahívhatja, amit a MOL 33 százalék körüli részvénytulajdonával sem tudna megakadályozni. Az adott esetben azonban valószínűsíthető volt, hogy a MOL képes fenntartani az általa javasolt MOL munkavállalók többségét a TVK igazgatóságában, mert nem valószínű, hogy az együttesen 20 százalék körüli részvénnyel rendelkező két pénzintézet – az opciós szerződésekre tekintettel – az igazgatósági tagok visszahívására vonatkozó esetleges javaslatkor a MOL ellen szavaznának (márpedig velük együtt a MOL többségben van a közgyűlésen). Mindezt alátámasztotta az a tény is, hogy a 2001. április 20-i közgyűlésen – a szavazati arányokból egyértelműen megállapíthatóan – az igazgatósági tagok megválasztásakor a két pénzintézet (és kizárólag ők) együtt szavazott a MOL-lal, mégpedig nemcsak a MOL által javasolt igazgatósági tagok megválasztásakor, hanem a más által javasolt igazgatósági tag elutasításakor is. Sőt: a 2001. április 20-i közgyűlésen a MOL-lal, a számára fontos egyéb kérdésekben is együtt szavaztak az opciós eladók, ami azt jelzi, hogy a MOL nemcsak az igazgatóságban, hanem a közgyűlésen is tartós többségre számíthat.

Mindezek alapján a Gazdasági Versenyhivatal megállapította, hogy a MOL 2001. április 20-án tényleges irányítást szerzett a TVK felett.

Az elbírálás szempontrendszere

A szempontrendszer változásának irányai

Az összefonódások elbírálása során – az engedélykerési eljárások jellegéből adódóan – bizonyos mértékig mindig tere van a konkrét körülményektől függő mérlegelésnek. Alapvető jelentőségű azonban, hogy hol húzódnak meg e mérlegelés határai. Különösen fontos kérdés, hogy a mérlegelés körébe a versenypolitikai megfontolásokon túlmenően bevonhatók-e (be kell-e vonni) más nemzetgazdasági érdekeket tükröző szempontokat is.

² Vj-100/2001. (*Versenylügyeleti Értesítő*, 2001. évi 14–15. szám.)

Ebben a tekintetben a magyar versenyjog – összhangban a nemzetközi gyakorlattal – fokozatosan közeledett a tisztán versenypolitikai jellegű megközelítéshez. Az 1991 és 1996 között hatályos versenytörvény ugyan a versenyre gyakorolt hatást tekintette elsődleges kritériumnak, kivételként azonban lehetővé tette a versenyre hátrányos összefonódások engedélyezését, mégpedig úgy, hogy a figyelembe veendő előnyök körében a versenypolitikához legfeljebb több áttételen keresztül kapcsolódó szempontokat is nevesített (pl. környezetvédelmi helyzet javulása).

Az 1997. év elejétől hatályos versenytörvény a korábbihoz képest lényegesen egyértelműbbé tette az elbírálás szempontjait, beépítve abba az ún. „erőfölényteszt”-et. A konkrét megfogalmazás (nem tagadható meg az engedély, ha az összefonódás nem hoz létre, vagy nem erősít meg gazdasági erőfölényt, nem akadályozza meg a hatékony verseny kialakulását, fennmaradását vagy fejlődését, illetve az összefonódással járó előnyök meghaladják az abból származó hátrányokat) azonban az „előny-hátrány” mérlegelést még az „erőfölényteszt”-tel egyenrangú kritériumként említette. Ez alapot adhatott volna a versenypolitikán túli szempontok figyelembevételére, mégpedig két irányban: a verseny szempontból hátrányos összefonódások engedélyezésével, illetve a verseny szempontjából nem hátrányos összefonódások megtiltásával.

A Gazdasági Versenyhivatalnak a versenytörvény alkalmazása során lényegében mindkét csapdát sikerült elkerülnie. Csak egészen kivételesen került sor összefonódás engedélyezésére „előny-hátrány” alapon, és a mérlegelt előnyök ezekben az esetekben is alapvetően versenypolitikai jellegűek voltak, illetve következetesen kizárólag olyan körülményeket vett figyelembe az összefonódás előnyeként, amelyek más módon nem lennének elérhetők, továbbá azok nem „puszta ígéretek”, hanem megvalósulásukra az engedélyezés esetén kialakuló piaci helyzet objektíve kínál nagyobb esélyt. Más oldalról következetesen ellenállt azoknak a – később sajnálatos módon gyakran megalapozottnak bizonyuló – például foglalkozáspolitikai aggályoknak, melyek egyes versenypolitikai szempontból engedélyezhető összefonódások esetén felmerültek.

A jelenlegi szempontrendszer

Mindezek ellenére szükséges volt a figyelembe vehető szempontok további egyértelműsítése. E célt szolgálja a versenytörvény 2001. február 1-jétől hatályos 30. § (2) bekezdése, mely

– egyrészt egyértelművé tette – mégpedig a vállalatok koncentrációinak ellenőrzéséről kiadott 4064/89. (EGK) rendelet 2. cikk (2) bekezdésével tartalmilag azonos megfogalmazásban –, hogy az összefonódás nem tiltható meg, ha „nem hoz létre vagy nem erősít meg *olyan* gazdasági erőfölényt, amely akadályozza a hatékony verseny kialakulását, fennmaradását vagy fejlődését”,

– másrészt azáltal, hogy elhagyta a korábbi „az előnyök meghaladják... a hátrányokat” szövegrészt, kifejezésre juttatta, hogy az nem minősül az erőfölényteszttel egyenrangú kritériumnak.

Az előzőekre tekintettel a Gazdasági Versenyhivatal az összefonódásokat minden esetben két lépésben vizsgálja.

– *Az első lépésben* azt kell megállapítani, hogy gazdasági erőfölényben van(nak)-e az érintett vállalkozás(ok) az összefonódással érintett piaco(ko)n, illetőleg ha igen, akkor vajon az összefonódás következtében erősödhet-e az erőfölény.³ Ha az kerül megállapításra, hogy az összefonódás következtében egyetlen érintett piacon sem jön létre

³ Ennek megállapítása is két különálló szakaszban történik (részletesen lásd: Az egyszerűsített eljárás alatt).

vagy erősödik meg gazdasági erőfölényes helyzet, akkor a Gazdasági Versenyhivatal az összefonódást engedélyezi.

– *A második lépésben* az összefonódással együtt járó előnyöket és hátrányokat kell értékelni, amire azonban kizárólag akkor kerül sor, ha az első lépésben megállapítható volt a gazdasági erőfölényes helyzet létrejötte vagy megerősödése. Önmagában az a körülmény, hogy az összefonódás valamely résztvevője gazdasági erőfölényes helyzetben van, nem teszi szükségessé a második lépését, ha az összefonódás révén ez a helyzet nem erősödik.

A vizsgálandó versenyhatások

Az előzőekből ugyanakkor az is következik, hogy az erőfölény kialakulásának és/vagy erősödésének elemzésekor valamennyi várható versenyhatást értékelni kell. A Gazdasági Versenyhivatal ennek megfelelően minden esetben vizsgálja az alábbi lehetséges versenyhatásokat.

– *A horizontális hatást*, mely akkor következik be, ha van olyan érintett piac (áru- és földrajzi piac kombináció), amelynek azonos – akár eladói, akár vevői – oldalán mindkét, az összefonódásban részt vevő vállalkozáscsoport jelen van. Ekkor az összefonódás miatt csökken az egymással versenyben álló vállalkozások száma, növekszik az összefonódás révén bővülő vállalkozáscsoport piaci részesedése, miáltal egyedül vagy más vállalkozásokkal közösen gazdasági erőfölényes helyzetbe kerülhet vagy a meglévő gazdasági erőfölény erősödhet. A magas piaci részesedésen alapuló gazdasági erőfölényes helyzet lehetőséget teremt a vállalkozáscsoport számára kizsákmányoló (például túlzottan magas eladási ár megállapítása) és versenykorlátozó (például piacra lépés akadályozása) magatartásokra egyaránt. A közös erőfölény pedig növeli a versenyt korlátozó megállapodások létrejöttének esélyét az érintett piacon.

– *A vertikális hatást*, melyről akkor beszélünk, ha van olyan érintett piac, amelyen az egyik vállalkozáscsoport eladóként, a másik vállalkozáscsoport pedig vevőként van (lehet) jelen, azaz a két vállalkozáscsoport a termelési-értékesítési lánc egymást követő fázisaiban tevékenykedik. Ebben az esetben a közöttük meglévő piaci kapcsolat vállalkozáscsoporton belülivé válik. Ez megteremti az érdekeltséget arra, hogy ha a vállalkozáscsoport az egyik érintett piacon erőfölényben van, akkor ezzel a másik piacon visszaéljen, és lehetősége is nyílik versenyt korlátozó magatartások megvalósítására (például szerződéskötéstől való indokolatlan elzárkózás, diszkrimináció).

– *A portfólió hatást*, mely az összefonódás révén létrejövő vállalkozás-csoport által gyártott (forgalmazott) áruk körének bővüléséből adódik. Ez különösen akkor járhat káros versenyhatásokkal, ha egymást kiegészítő (azonos vevők által vásárolt) áruk gyártói (forgalmazói) kerülnek egy vállalkozáscsoportba. Ebben az esetben ugyanis, ha az egyik vállalkozás-csoport valamely áru(k) piacán magas piaci részesedéssel rendelkezik, akkor az összefonódás következtében bővülő vállalkozáscsoport más áru(k) piacán képes lehet versenykorlátozó magatartás (pl. árukapcsolás) érvényesítésére.

– *A konglomerátum hatást*, melyről akkor beszélhetünk, ha – jóllehet külön-külön vizsgálva egyetlen érintett piacon sem jön létre vagy erősödik meg gazdasági erőfölényes helyzet – összességében számottevően javul a vállalkozáscsoport vagyoni, pénzügyi, illetve jövedelmi helyzete, melyek a gazdasági erőfölény meghatározó tényezői, és állapot adhatnak versenyt korlátozó stratégiák (pl. piacrabló ár) alkalmazására.

Az előny-hátrány mérlegelés szempontjait a versenytörvény 30. § (1) bekezdésének a–c) pontjai rögzítik. Ezek közül az a) és a b) pont lényegében a gazdasági erőfölény versenytörvény szerinti ismérvei közül emeli ki az összefonódások elbírálása szempontjából fontosakat. Ilyen összefüggésben az összefonódás hátránya a gazdasági erőfölény tekintetében beálló esetleges kedvezőtlen változás. Előnyként a c) pont – a szállítókra és a fogyasztókra gyakorolt (értelemszerűen) kedvező hatás mellett – csupán a b) pontban említett versenyképességnek a javulása fogható fel.

Vizsgálva a 30. § (1) bekezdése szerinti előnyöket megállapítható, hogy a versenyképesség javulása az ún. méretgazdaságosságból (leegyszerűsítve: a nagyobb termelésre fajlagosan kedvezőbb állandó költség jut) adódóan minden ésszerűen végrehajtott összefonódásnak sajátja. A költségsökkentés lehetőséget ad az árak relatív mérséklésére, ami értelemszerűen előnyös a fogyasztók számára. Arra azonban, hogy az előny ténylegesen és tartósan is jelentkezzen, kizárólag a gazdasági versenyből fakadó kényszer nyújthat garanciát, amire viszont a pozitív erőfölénytesztből adódóan általában kevés az esély. Keskeny tehát az a tartomány, ahol az erőfölény erősödése (ami önmagában nézve megtiltást eredményez) ellenére fennmarad olyan mértékű verseny, amely biztosítja, hogy a versenyképesség (más kifejezéssel: a hatékonyság) javulásából a fogyasztók is részesedjenek.

Az előzőeket jelzi az is, hogy a 2001. február 1-jét követően indult és lezárt mintegy ötven eljárás közül csupán egy – a következőkben ismertetett – esetben alapult az engedélyezés az előnyök-hátrányok mérlegelésén.

MATÁV – Szegedi Kábeltelevízió

A MATÁV-csoporthoz tartozó MATÁVkábelTV Kft. (MkTV) és a Szegedi Kábeltelevízió Rt. összefonódásának vizsgálatakor⁴ megállapítást nyert, hogy a Szegedi Kábeltelevízió Rt. működési körzetében gazdasági erőfölényes helyzetben van. Kábeltelevíziós szolgáltatókénti gazdasági erőfölényes helyzetét azonban nem az összefonódás hozta létre. Az összefonódás következménye csupán az, hogy más vállalkozás (az MkTV) kerül az érintett földrajzi piacon (Szegeden) gazdasági erőfölényes helyzetbe. Az a körülmény ugyanakkor, hogy az MkTV egy jelentős tőkeerejű vállalkozáscsoport tagja, elvileg tovább erősítheti a gazdasági erőfölényes helyzetet az érintett piacon (konglomerátum hatás). Erősödött továbbá a MATÁV-csoport gazdasági erőfölényes helyzete a távközlési piac 2001. év végi liberalizációja következtében áruvá váló hívásvégződtetési (összekapcsolási) piacon is. Az összekapcsolási szolgáltatás országos piacon a MATÁV-csoport a közcélú vezetékes távbeszélő előfizetők mintegy 80 százalékaival rendelkezik, ami nem vitathatóan gazdasági erőfölényes helyzetet jelent. A közcélú távbeszélő-szolgáltatás és a kábeltelevíziós szolgáltatás liberalizációból fakadó elkülönültségének megszűnése ezt a gazdasági erőfölényt önmagában is erősíti annak következtében, hogy az MkTV-n keresztül a MATÁV-csoport kábeltelevízió-előfizetőkkel is rendelkezik, ami az összefonódással hozzákérülő további (szegedi) kábeltelevízió-előfizetők révén tovább erősödik.

A liberalizáció következtében szintén áruvá váló ún. hálózati hozzáférés földrajzi szempontból – jellegéből adódóan – helyi piac. E helyi piacok közül a jelen összefonódás a Szegedi Kábeltelevízió Rt. működési körzetében lehet hatással a gazdasági versenyre. Az adott területen elhelyezkedő előfizetők és az ezen előfizetőket elérni kívánó,

⁴ Vj-141/2001. (*Versenyfelügyeleti Értesítő*, 2002. évi 1–2. szám.)

hálózattal nem rendelkező vállalkozások számára egyaránt jelentőséggel bír az, hogy a körzetben egy vagy két hálózat van, illetve ha két hálózat van, akkor azok azonos vállalkozáscsoport kezében vannak-e vagy sem. A hozzáférési szolgáltatásnak az összefonódással érintett helyi földrajzi piacán (Szegeden) a MATÁV-csoport nem rendelkezik közcélú távbeszélő-hálózattal. Így az összefonódás ezen a piacon nem erősít meg gazdasági erőfölényt, sőt: a gazdasági verseny szempontjából kifejezetten előnyösnek tekinthető, hogy az MktV a helyi hozzáférési piacon – a jelenleginél erősebb – alternatívát biztosít majd a helyi közcélú távbeszélő-szolgáltató (a V-Fon Rt.) mellett.

Mindezek alapján a Gazdasági Versenyhivatal – összevetve a MATÁV-csoport gazdasági erőfölényes helyzetének az összekapcsolási szolgáltatás országos piacán bekövetkező csekély mértékű erősödését (mint hátrányt), a helyi hozzáférés piacán mutatkozó kedvező versenyhatással (mint előnnyel) – arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kérelem szerinti összefonódás által létrehozott helyzet összességében nem káros a gazdasági verseny szempontjából.

A fenti döntéssel kapcsolatosan kiemelendő, hogy az előnyök és hátrány mérlegelés során a Gazdasági Versenyhivatal nem lépett túl a közvetlenül versenypolitikai szempontokon. Sőt: az egyik piacon jelentkező erőfölény-erősödés ellensúlyaként nem is az adott piacon bekövetkező hatékonysági előnyt vette figyelembe, hanem a versenyhelyzetnek egy másik piacon bekövetkező javulását.

Kapcsolat az európai gyakorlattal

Az erőfölényteszt és az előny-hátrány mérlegelés előzőekben bemutatott alkalmazási módja alapvetően összhangban van az Európai Bizottság jelenlegi gyakorlatával, melynek nem szempontja a hatékonysági tényezők értékelése. Az Európai Bizottság által 2001. évben kiadott – és jelenleg vita alatt álló – ún. Zöld Könyv azonban megfontolandónak ítéli a jogszabályi lehetőség megteremtését arra, hogy a hatékonyságvizsgálatnak a jövőben nagyobb szerepe lehessen az összefonódások elbírása során.⁵ Egy esetleges ilyen irányú változás önmagában nem tenné szükségessé a magyar versenytörvény módosítását, hiszen az jelenleg is lehetőséget ad a hatékonysági tényezők figyelembevételére, függetlenül attól, hogy az eddigi gyakorlat ezzel a lehetőséggel csak igen korlátozottan élt.

Feltétel és kötelezettség előírása

A nemzetközi gyakorlatban a versenyhatóságok a vállalkozások közötti összefonódások engedélyezése körében meglehetősen gyakran feltételeket és kötelezettségeket írnak elő, amikor adott összefonódást nem indokolt megtiltani, viszont a hatékony verseny biztosítása, esetlegesen a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés megakadályozása érdekében a versenyhatóság bizonyos magatartást vagy magatartástól való tartózkodást vár el a vállalkozásoktól.

A 2001. február 1-jéig hatályos szabályozás szerint az engedély feltételhez volt köthető, ami azonban csupán vállalkozásrészek (vagyontárgyak) elidegenítésére, illetve az irányítás megszüntetésére terjedt ki. A hatályos szabályozás szerint a Gazdasági Versenyhivatal döntési lehetőségei jelentősen kibővültek:

- egyrészt előzetes és utólagos feltételt, valamint kötelezettséget is előírhat,
- másrészt ezek nem csak a vállalkozásrészek (vagyontárgyak) elidegenítésére és az irányítás megszüntetésére terjedhetnek ki.

⁵ A kérdéskörrel részletesen foglalkozik *Dr. Löwenberg Viktória – Dr. Remetei-Filep Ádám: Változási irányok a közösségi fúzióellenőrzés szabályozásában. Külgazdaság* 2002. évi 3. szám, Jogi melléklete 45-46. oldal.

Az előzetes feltétel felfüggesztő jellegű, vagyis az engedély a feltétel teljesülésével válik hatályossá; amivel szemben az utólagos feltételt előíró határozat azonnal hatályossá válik, annak nem teljesítése esetén azonban az engedély hatályát veszti. A kötelezettség nem teljesítése esetén a Gazdasági Versenyhivatal határozatát visszavonja.

A nemzetközi gyakorlatban a kötelezettség és az utólagos feltétel előírása a jellemző. Azok ugyanis nem akasztják meg a piaci folyamatokat, az összefonódás teljesülésbe mehet, szemben az előzetes feltétellel, amely az összefonódással egyébként is együtt járó függő jogi helyzet időtartamát tovább növeli.

A 2000. február 1-je óta érvényes szabályok szerint eddig egy esetben kötelezettség, egy esetben pedig utólagos feltétel előírására került sor.

Kötelezettség előírása (MATÁV–Group 4)

A MATÁV-csoport és a vagyonvédelemmel foglalkozó Group 4 Securitas-csoport összefonódása⁶ oly módon valósult meg, hogy a MATÁV Rt. és a Group 4 Securitas Kft. közös irányítást szerzett az azonos, illetve egymást kiegészítő tevékenységei egyesítése céljából alapított Group 4 Matávör Rt. felett, amely átvette a MATÁV-csoporthoz tartozó Matávör Kft. rendszertelepítési és távfelügyeleti üzletágát.

A közös vállalat alapítása annak ellenére növelheti a koncentrációt, hogy a piaci szereplők száma nő. A Gazdasági Versenyhivatal az összefonódás hatásait két piacon vizsgálta. Megállapította, hogy a komplex vagyonvédelmi szolgáltatásokon belül a távfelügyeleti szolgáltatások piacán nem változik a koncentráció, mivel a Group 4 csoport eddig nem foglalkozott ezzel az üzletággal. Az elektronikus rendszerek telepítése és az élőerős kivonuló szolgáltatás piacán kialakuló 20% körüli együttes részesedés sem veszélyeztette a hatékony verseny fennmaradását. Az összefonódásnak tehát káros horizontális versenyhatásai nem voltak. Mivel azonban a távfelügyeleti szolgáltatáshoz nélkülözhetetlen jelzésátvitel piacán belül a kapcsolt vonalas átviteli piacon a MATÁV-csoport részesedése 80%, és a piacra való belépés nehéz, a Gazdasági Versenyhivatal gazdasági erőfölényt állapított meg, ami várhatóan még néhány évig fennmarad. Az erős piaci pozíció révén a MATÁV-csoport képes lehet versenykorlátozó stratégiák alkalmazására: a Group 4 Matávör Rt. versenytársai számára hátrányos piaci helyzet teremtése (pl. belépés nehezítése), illetve tisztességtelen versenyelőnyök kialakítása révén (vertikális hatás).

Az erőfölénnyel történő potenciális visszaélés csökkentése érdekében a Gazdasági Versenyhivatal kötelezte a MATÁV Rt.-ot a távfelügyeleti piac szereplői között meglevő diszkrimináció megszüntetésére. Azaz, amennyiben elégséges fizetőképes kereslet mutatkozna az ún. sáv feletti szolgáltatás iránt, akkor azonos feltételekkel nyújtsa azt mindenkinek, ellenkező esetben pedig egyetlen résztvevőnek se tegye elérhetővé a szolgáltatást.

Utólagos feltétel (Friesland-Nutricia)

A hollandiai Friesland 2001 márciusában megvásárolta a szintén hollandiai Nutricia tejtermék és ital üzletágát, melyhez több magyarországi tejipari vállalkozás is tartozott. Miután az összefonódás így módon a magyar piacra is hatással lehetett, ahhoz a Gazdasági Versenyhivatal engedélye is szükséges volt.⁷

⁶ Vj-116/2001. (*Versenyfelügyeleti Értesítő*, 2001. évi 12. szám.)

⁷ Vj-62/2001. (*Versenyfelügyeleti Értesítő*, 2002. évi 1–2. szám.)

Magyarországon tejfeldolgozással több mint hatvan vállalkozás foglalkozik, a feldolgozás több mint 80 százalékát azonban hét vállalkozáscsoport adja, melyek közül a legnagyobb – 25 százalék körüli piaci részesedéssel – a Nutricia-csoport. A Friesland néhány importtermékkel (kávékrémpor, palackos tejszínhab, minőségi sajtok) van csupán jelen a magyar piacon, azonban 33 százalék mínusz egy szavazatnyi részvényvel rendelkezik a jelenleg felszámolás alatt álló a MiZo Rt.-ben. A MiZo Rt. a harmadik-negyedik legnagyobb tejipari vállalkozás, amely a felszámolási eljárás megkezdése előtt 15 százalékot megközelítő mértékben részesedett a magyarországi tejfeldolgozásból.

A Gazdasági Versenyhivatal a lehetséges versenyhatások eltérésére tekintettel külön-külön vizsgálta azt az esetet, ha a MiZo Rt.

- figyelmen kívül hagyható, mert felszámolása kerül, illetve
- egy esetleges sikeres hitelezői egyezséget követően a piacon marad.

A MiZo Rt. figyelmen kívül hagyása esetén az összefonódásnak nem voltak valószínűsíthető káros versenyhatásai, mert a Friesland kizárólag olyan termékekkel van jelen a magyar piacon, amelyeket a Nutricia-csoport nem termel. A MiZo Rt. piacon maradása esetén viszont a Nutricia-csoport és a MiZo Rt. együttesen 40 százalék körüli piaci részesedése a tejfeldolgozásból alapot adott versenyaggályokra (horizontális hatás).

Az előzőkből egyértelműen következett, hogy az összefonódásnak káros versenyhatásai kizárólag a Frieslandnak a MiZo Rt.-ben jelenleg betöltött szerepéből adódnak. Ezért a Gazdasági Versenyhivatal úgy ítélte meg, hogy az összefonódással kapcsolatos versenyproblémák elégséges mértékben mérsékelhetők annak előírásával, hogy a Friesland a felszámolási eljárás ideje alatt nem szerezhet további MiZo-részvényt. Ezáltal ugyanis korlátozva van abban, hogy tovább erősítse befolyását a – MiZo Rt. jövőbeni piaci magatartása szempontjából meghatározó jelentőséggel bíró – hitelező egyezség során.

Mindezek alapján a Gazdasági Versenyhivatal az összefonódást az előzőekben említett részvénytörvény szerinti korlátozás utólagos feltételkénti előírása mellett engedélyezte.

Az eljárási szabályok

A versenytörvény szerinti összefonódás-engedélyezési eljárásnak két – bizonyos szempontból egymással ellentétben álló – követelménynek kell eleget tenni:

- egyrészt az összefonódás engedélyezésének előzetes kontroll formáját kell öltenie annak érdekében, hogy ne is jöhessen létre – összefonódás eredményeként – olyan állapot, ami a gazdasági verseny szempontjából hátrányos,

- másrészt el kellett kerülni azt, hogy a feleket kötő szerződés hiányában, „ötletszintű” összefonódási elképzelésekről kelljen döntést hozni, ami – amellet, hogy felesleges munkaterhet jelentene a Gazdasági Versenyhivatal számára – azért is fontos, mert a valós piaci hatások gyakran csak a szerződés részletei alapján ítélték meg.

A fenti kettős követelménynek megfelelő, a versenytörvény által alkalmazott megoldás első megközelítésben ellentmondásnak tűnhet, mert a kérelmet a szerződés megkötése után kell benyújtani a Gazdasági Versenyhivatalhoz; ugyanakkor a szerződés létrejöttéhez a Gazdasági Versenyhivatal engedélye szükséges.

A látszólagos ellentmondást a Polgári Törvénykönyv (Ptk.) 215. §-ának a függő jogi helyzetre vonatkozó szabályai oldják fel, melyek szerint, ha a szerződés létrejöttéhez hatósági jóváhagyás szükséges, annak megtörténteig a szerződés nem jön létre, de a felek nyilatkozataikhoz kötve vannak.

A versenytörvénynek a Ptk. 215. § szerinti függő jogi helyzetre alapított megoldása a gyakorlatban működőképességnek bizonyult (az összefonódást eredményező szerződés megkötői általában külön is rögzítik a szerződésben, hogy annak érvényességi feltétele a Gazdasági Versenyhivatal engedélye). Mindez annak ellenére igaz, hogy a függő jogi helyzetnek – mint minden bizonytalan állapotnak – lehetnek hátrányos hatásai a piaci folyamatokra, miként az sem előnyös a gazdaság működése szempontjából, ha a piac szereplői által eldöntött akciók késedelmet szenvednek. E hátrányokat ugyan ellensúlyozza a versenyhez fűződő közérdek védelme, az azonban indokolt, hogy az engedélyezési eljárás – a megalapozott döntés követelményét nem szem elől tévesztve – a lehetséges legrövidebb időt vegye igénybe.

Az egyszerűsített eljárás

E követelményre is tekintettel változtak 2001. február 1-jétől az eljárási határidők. Az akkortól érvényes szabályok szerint a korábbi 90 nappal szemben 45 napon belül (ún. egyszerűsített eljárás keretében) kell meghozni a határozatot, ha:

- a kérelmezett akció nem minősül összefonódásnak, vagy
- nem éri el az engedélykérés feltételül meghatározott nettó árbevételi küszöbértéket, vagy
- nyilvánvalóan nem tagadható meg.

Minden más esetben az elintézési határidő 120 nap. Lényeges eltérés van az eljárási díjban is: az előbbi esetekben kétfélmillió, egyébként viszont tízmillió forint.

Az első két helyzet viszonylag egyértelműen azonosítható és viszonylag ritkán fordul elő (2001. február 1-je óta mindössze egy ilyen eset volt). Arra nézve viszont nem tartalmaz rendelkezést a versenytörvény, hogy egy összefonódás mely esetben minősül olyanoknak, amely nyilvánvalóan nem tagadható meg. Az engedélyezés törvényi szempontrendszeréből azonban az következik, hogy azok az összefonódások engedélyezhetők ilyen módon, amelyek nyilvánvalóan nem hoznak létre vagy nem erősítenek meg gazdasági erőfölényes helyzetet.

A versenytörvény szerinti gazdasági erőfölény komplex fogalom. Megállapítása adott vállalkozás piaci helyzetének és működési feltételeinek széles körű elemzését igényli. Ezzel szemben a gazdasági erőfölény létrejötte, illetve erősödése lehetőségének kizárása lényegesen egyszerűbb feladat. Bizonyos mértékű érintett piaci részesedés alatt ugyanis – egészen speciális eseteket leszámítva – nyilvánvalóan nem kell gazdasági erőfölény kialakulásával számolni, és az érintett piaci részesedés – szemben a gazdasági erőfölény más tényezőivel – számszerűsíthető. Mindezek alapján a Gazdasági Versenyhivatal azt a gyakorlatot alakította ki, hogy az összefonódás engedélyezésének nyilvánvalóságát az összefonódás megvalósulása esetén kialakuló piaci részesedésekhez, illetve azok változásához köti.

A magyar versenyfelügyeleti gyakorlat – figyelemmel a nemzetközi versenyjogi gyakorlatra és bizonyos mértékig arra is, hogy az 1996. év végéig hatályos versenytörvény 30 százalékban húzta meg az erőfölényt eredményező piaci részesedés mértékét – a 25-30 százalékot el nem érő piaci részesedést tekinti olyanoknak, amely alatt a vállalkozáscsoport egyedüli erőfölényes helyzete nem valószínűsíthető. A gazdasági erőfölény nyilvánvaló kizárását ugyanakkor – elsősorban a horizontális összefonódásoknál – a fenti mértéknél alacsonyabb piaci részesedéshez szükséges kötni, mert az összefonódás létrehozhat vagy megerősíthet olyan oligopol piaci struktúrát, amely az összefonódás révén létrejövő vállalkozáscsoport és más vállalkozások közös gazdasági erőfölényes helyzetéhez vezethet.

Horizontális összefüggésben nem valószínűsíthetők káros versenyhatások akkor sem, ha az összefonódásban részt vevő egyik vállalkozáscsoport részesedése magas ugyan valamelyik piacon, a másik vállalkozáscsoport azonban ennek a piacnak nem szereplője. Ebben az esetben ugyanis a piaci részesedés nem növekszik, így ilyen összefüggésben a gazdasági erőfölény erősödéséről sem lehet beszélni. Nem zárható ki ugyanakkor, hogy vertikális portfólió vagy konglomerátum hatások⁸ alapján kialakuljon vagy erősödjön a magas piaci részesedésű vállalkozáscsoport gazdasági erőfölényes helyzete.

Az egyszerűsített eljárás feltételei

Az előzőekben részletesen kifejtettek alapján a Gazdasági Versenyhivatal eddigi gyakorlatában az engedélyköteles összefonódásnak alábbi csoportjaira alkalmazott egyszerűsített eljárást.

- Az összefonódásnak horizontális, vertikális és portfólió hatásai sincsenek, vagyis:
 - nincs olyan érintett piac, amelyen az összefonódásban részt vevő mindkét vállalkozáscsoport jelen van, és
 - nincs olyan érintett piac, amelyen az összefonódásban részt vevő két vállalkozáscsoport vevő-eladó kapcsolatban van (lehet) egymással, valamint
 - az összefonódásban részt vevő két vállalkozáscsoport semmilyen formában (gyártás, forgalmazás stb.) nem érdekelt egymást kiegészítő áruk piacain.⁹
- Az összefonódásnak van horizontális és/vagy vertikális és/vagy portfólió hatása, de:
 - nincs olyan érintett piac, amelyen a két vállalkozáscsoport együttes részesedése meghaladja a 20 százalékot,
 - nincs olyan, a két vállalkozáscsoportot (mint vevőt és eladót) összekötő érintett piac, amelyen akár az eladó, akár a vevő vállalkozáscsoport egyedüli piaci részesedése meghaladja a 25 százalékot,
 - nincs olyan, a portfólió hatással érintett piac, amelyen valamelyik vállalkozáscsoport egyedüli piaci részesedése meghaladja a 25 százalékot.¹⁰

Az előzőek szerinti feltételek teljesülése esetén is kizárható ugyanakkor az összefonódás az egyszerűsített eljárásból, ha a konglomerátum hatás révén a korábban gyengébb vagyoni, pénzügyi, jövedelmi helyzettel rendelkező vállalkozáscsoport

- pénzügyi-vagyoni helyzete lényegesen erősödik,
- részesedése valamely érintett piacon meghaladja a 30 százalékot, és
- a piac szerkezete alapján reális veszély mutatkozik a jobb helyzetre alapozandó versenyt korlátozó stratégiák (pl. piacrabló ár) alkalmazhatóságára.¹¹

Az egyszerűsített eljárásnak az előzőek szerinti érintett piaci részesedési küszöbértékek teljesülése (túl nem lépése) csak szükséges, de nem elégséges feltétele. További szükséges feltétel az, hogy a piaci részesedés az elintézési határidőn belül rendelkezésre álló, egyértelmű, továbbá objektív vagy ellenőrizhető információkra és adatokra alapozódjon

⁸ A horizontális, a vertikális, a portfólió és a konglomerátum hatásról részletesen lásd: A vizsgálandó versenyhatások alcím alatt.

⁹ Ezen szempontok alapján döntött egyszerűsített eljárásban a Gazdasági Versenyhivatal a Vallis Rt.-nek a Hajdú-Bét Baromfitermelő és Értékesítő Rt. feletti irányításszerzéséről: Vj-102/2001. (*Versenyfelügyeleti Értesítő*, 2001. évi 8–9. szám.)

¹⁰ Ezen szempontok alapján döntött egyszerűsített eljárásban a Gazdasági Versenyhivatal a Láng Kiadó Rt.-nek a Geomédia Kiadó Rt. feletti irányításszerzéséről: Vj-38/2001. (*Versenyfelügyeleti Értesítő*, 2001. évi 6. szám.)

¹¹ Ez utóbbi feltétel hiányában döntött egyszerűsített eljárásban a Gazdasági Versenyhivatal a Wallis csoporthoz tartozó ABC Rt.-nek a Graboplast Rt. feletti irányításszerzéséről: Vj-158/2001. (*Versenyfelügyeleti Értesítő*, 2001. évi 14–15. szám.)

- az egyes érintett (áru- és földrajzi) piacok meghatározása és teljes forgalmára (mértéke) vonatkozó adatok, valamint
- az összefonódással érintett vállalkozások beazonosítása tekintetében egyaránt.

A rendelkezésre álló információk mérlegelésénél ugyanakkor tekintettel kell lenni arra is, hogy az érintett piac (illetve a piaci részesedések) meghatározása nem cél, hanem eszköz a versenyhatások felméréséhez. Ha az összefonódás résztvevőinek részesedése olyan feltételezett piacok egyike esetében sem éri el a fenti mértéket, amelyeknél a tényleges érintett piac csak tágabb lehet, akkor szükségtelen az esetleges tágabb érintett piac pontos meghatározása, mert az azon számított piaci részesedés szükségszerűen alacsonyabb, mint a szűkebb piacokon mért részesedések legnagyobbika.¹²

Az előzőekben azok az esetek kerültek rögzítésre, amikor az engedélyköteles összefonódás nagy valószínűséggel egyszerűsített eljárás keretében bírálható el. Természetesen nem zárhatók ki olyan további speciális esetek, amikor az összefonódás nyilvánvalóan engedélyezhető magasabb piaci részesedések mellett, illetve olyan eset is elképzelhető, amikor az érintett piaci részesedés meghatározása nélkül is kizárható a gazdasági erőfölény létrejötte vagy erősödése. E döntések azonban nem előlegezhetők meg, amíg a versenyfelügyeleti gyakorlat nem egyértelműsíti ezeket a helyzeteket. Az viszont egyértelmű, hogy nem alkalmazható az egyszerűsített eljárás, ha az engedély

- az előnyök és hátrányok mérlegelésén alapul,¹³
- ahhoz feltétel vagy kötelezettség előírása kapcsolódik,¹⁴ vagy
- megtagadásra kerül.

A Gazdasági Versenyhivatal az egyszerűsített eljárás alkalmazásakor nagymértékben figyelembe vette az Európai Bizottság azzal kapcsolatos közleményében foglaltakat.¹⁵ Ebből következőleg a magyar gyakorlat az egyszerűsített alkalmazása tekintetében alapvetően összhangban lévőnek tekinthető az európai gyakorlattal.

¹² Erre szolgált példát a Vj-40/2001. számú határozat (*Versenyfelügyeleti Értesítő*, 2001. évi 5. szám).

¹³ Hivatkozás a 4. lábjegyzet szerint.

¹⁴ Hivatkozás a 6. és 7. lábjegyzet szerint.

¹⁵ Dr. Lövenberg Viktória – Dr. Remetei-Filép Ádám, im.: 42-43. oldal.

ÚJ KÖNYVEK

Versenyjog*

A sorozat szerkesztője, Dr. Sárközy Tamás a könyvet azzal ajánlja az olvasónak, hogy a gazdasági törvények kommentársorozatának ez a második kötete. A magyar versenyjog mintegy százéves múltra tekint vissza. Első nagy törvényei német mintára készültek. A szocialista gazdaságban a versenyjog Csipkerózsika-álomba merült.

Az 1990-ben bekövetkezett rendszerváltozás első jelentős gazdasági törvényei közé tartozik a tisztességtelen piaci magatartás tilalmáról szóló 1990. évi LXXXVI. törvény, illetve az árakról szóló ma is hatályos 1990. évi LXXXVII. törvény. Ezek a törvények alapozták meg az egységes magyar anyagi versenyjogot, amelynek fejlődése azóta is folyamatos. E kodifikációs folyamatban készült jogszabályokat dolgozza fel az itt ismertetett kommentár.

A kommentároknál megszokott szerkezettől eltérően a mű két tanulmánnyal kezdődik.

Az első tanulmány szerzője *Dr. Vörös Imre*, a versenyjog elméletének egyik legrégebbi és következetes művelője, aki az Európai Unió versenyjogát mutatja be, valamint a fejlett európai államok versenyjogi gyakorlatát, dióhéjban összefoglalva és korszerűsítve e tárgyban írott korábbi monográfiáját (Az európai versenyjogok kézikönyve, Budapest, 1996). Mint volt alkotmánybíró az Alkotmány versenyjogi vonatkozású rendelkezéseiből indul ki, majd elemzi a modern versenyjogok szabályozási koncepcióját. Helytállóan mutat rá, hogy a tisztességtelen verseny tilalmát a *Napoleon* által kezdeményezett Code civilnek a deliktualis felelősséget megfogalmazó rendelkezése alapján kialakult bírói gyakorlat hozza létre: a francia bírói gyakorlat a deliktualis felelősségi szabály vétkességi feltételét a „tisztességtelenség” kritériumával helyettesítette. Ehhez a magam részéről csupán annyit kívánok hozzáfűzni, hogy a tisztességtelen verseny elleni 1909. évi német törvény (UWG) a német (és a francia) bírói gyakorlat tapasztalatait absztrahálta és rögzítette elvont tényállásokban, s ezen az úton haladt a tisztességtelen verseny tilalmáról rendelkező 1923. évi magyar törvény is. – A versenyjog másik pillérének, a kartelljognak alapjait az 1890. évi amerikai Sherman Act rakta le, ezt vette át a német, valamint az 1931. évi magyar kartelljog.

A másik bevezető tanulmány szerzője *Dr. Nagy Zoltán*, a Gazdasági Versenyhivatal (a továbbiakban: GVH) elnöke, aki a versenytörvény 2000. évi korszerűsítését elemzi. A törvénymódosításnak két fő célkitűzése volt: az egyik a fogyasztók érdekeinek hatékonyabb védelme, a másik a versenyhivatali eljárás szabályainak továbbfejlesztése. A törvénymódosítás három fő gyökeréről azt mondja, hogy az egyik a GVH Versenytanács gyakorlatából leszűrt tapasztalatok „törvényi szintre emelése” volt, a másik az

* Sorozatszerkesztő: *Dr. Sárközy Tamás*, szerzők: *Dr. Bodócsi András*, *Dr. Kaszainé dr. Mezey Katalin*, *Dr. Nagy Zoltán*, *Dr. Pázmándi Kinga*, *Dr. Vörös Imre*. HVG.-Orac, Budapest 2001, 605 oldal.

Európai Unió versenyjogi tapasztalatainak felhasználása, a harmadik pedig az OECD versenyjogi, ill. néhány iparilag vezető ország tapasztalatainak felhasználása. Végül külön-külön is megemlékezik a törvénymódosítás által a jogszabályba behozott új elemekről, ilyenek: a kartellügyek kezelése, a fúziókontroll-, valamint a GVH előtti eljárás szabályainak továbbfejlesztéséről.

Ezeket a bevezető tanulmányokat a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény (2000. évi módosítással) szövegének közlése és magyarázata követi, ami három szerző munkája.

A tisztességtelen piaci magatartás tilalmáról szóló, hagyományosnak tekinthető rendelkezések (beleértve a fogyasztói döntések tisztességtelen befolyásolásának a tilalmát is) kommentátora *Dr. Kaszainé dr. Mezey Katalin*, a Legfelsőbb Bíróság bírója, aki többek között e tárgy körbe vágó újabb jogeseteket is részletesen bemutat. Ezek között kiemelendően tartom a Legfelsőbb Bíróságnak a krém-vaj-zöld szinkombinációjú gyógyszerkapszulák utánzása ügyében hozott – és a szakirodalomban nagy port felvert – , valamint az Orvosi Hetilap által is közölt határozatát. – Hasonlóképpen említést érdemel a GVH Versenytanácsa több határozatának bemutatása, amely a „leg” jelzők használata („legjobb” minőségű, „legolcsóbb”, „legnagyobb” stb.) miatt marasztalt el több olyan vállalatot, s amelyről egynémely külföldi kommentátor úgy vélekedik, hogy ez a gyakorlat európai viszonylatban a legszigorúbbak közé tartozik. – E külföldi bírálat fényében örülni és reménykedni lehet, amikor a kommentátor példaként állítja az olvasó elé az Európai Bíróság koncepcióját, amely ítéleteiben az öntudatos, érdeklődő fogyasztó modelljéből indul ki. Ehhez magam részéről csak annyit jegyzek meg, hogy ez utóbbi hatására az utóbbi években lényegesen enyhült a korábban ugyancsak szigorú német bírói gyakorlat is.

A versenytörvénynek a kartelljogról, a gazdasági erőfölénnyel való visszaélésről, valamint a fúziókontrollról szóló rendelkezéseit *Dr. Bodócsi András*, a GVH Versenytanácsának tagja kommentálja, támaszkodva szinte egyedülálló gyakorlati tapasztalataira és elméleti felkészültségére. Ez utóbbira példa a közvetett irányítás vagy az összefonódás módozatait szemléltető elvont modellek bemutatása, amivel jobban érthetővé teszi ezt a kevesek által ismert norma- és fogalomrendszert.

A Gazdasági Versenyhivatalról szóló eljárásjogi rész kommentátora *Dr. Boytha Gyögné*, aki 10 esztendőn keresztül volt a GVH Versenytanácsának elnöke, s akinek „Versenyjogi ismeretek” (Budapest, 1998) tankönyve sok fiatal számára jelentett már eddig is jó „belépőt” a speciális joganyag megismeréséhez. Az általa feldolgozott anyag azért is különösen figyelemre méltó, mivel a versenytörvény 2000. évi novellája éppen az eljárási jogban hozta a legtöbb változást.

Ezt követően a kommentár a versenyjoghoz többé-kevésbé kapcsolódó másik három törvényt mutat be és magyaráz. Az első az árak megállapításáról szóló 1990. évi LXXXVII tv., amelyet *Dr. Bodócsi András* kommentál. Amikor az olvasó idáig ér, felmerülhet benne a kérdés, vajon a piacgazdálkodás viszonyai között ennek a jogszabálynak mi a jelentősége? A választ a kommentátornak az ártörvény 3. §-ához fűzött megjegyzése (is) szolgáltatja? A kormány előzetes árbejelentési kötelezettséget írhat elő azzal szemben, aki a tisztességtelen piaci magatartás tilalmáról szóló törvényben foglalt kritériumok alapján gazdasági erőfölényben van. Ez esetben ugyanis megakadályozható, hogy a vállalkozó gazdasági erőfölényével visszaélve, indokolatlanul magas árat alkalmazzon.

A fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény kommentátora *Dr. Kaszainé dr. Mezey Katalin*, akinek magyarázatából többek között az is megállapítható, hogy a versenyjoggal való kapcsolat még eljárásjogi síkon is jelentkezik (megjegyzendő, hogy a Versenytörvény III. fejezete is kifejezetten fogyasztóvédelmi tárgyú), nevezetesen a

Versenytvörvény 2000. évi novellája a fogyasztók érdekvédelmét ellátó szervezetek, valamint az illetékes gazdasági kamarák mellett a Gazdasági Versenyhivatalt is feljogosítja, hogy pert indíthasson a fogyasztók széles körét érintő vagy jelentős nagyságú hátrány okozása esetén még abban az esetben is, ha a sérelmet szenvedett fogyasztók személye nem állapítható meg.

A gazdasági reklámtevékenységről szóló 1997. évi LVIII. tv. (a 2001. évi novella szövegével módosítva) kommentátora *Dr. Pázmándi Kinga*, akinek persze már nem kell arról írnia, hogy a reklámjog és a versenyjog szinte ikertestvérek, amit – igaz, csak telefonkönyvszerűen említett – számos, a GVH Versenytanácsa által hozott határozattal szemléltet. Amint az egy kommentátortól elvárható, megőrzi a tárgyilagos hangnemet, még a reklámszakma által oly hevesen vitatott kérdésekben is, mint a dohányreklám tilalma, ahol megint csak a magyar jogszabályalkotó tartozik a legszigorúbbak közé.

A „Versenyjog” c. kommentár tehát másik három fontos törvény magyarázatát is tartalmazza. Kár, hogy erre a címlapon nem történik utalás. A kommentár olvasóinak, felhasználóinak száma alighanem megnövekedett volna, ha a könyv címlapja vagy gerince ezt jelzi. Ugyanakkor elismerés illeti a kiadót, hogy négy évvel a korábban kiadott kommentár után (*Dr. Kaszainé dr. Mezey Katalin – Dr. Miskolczi Bodnár Péter: Kézikönyv a versenyjogról. HVG-Orac, Budapest 1997*) újabb, korszerűsített, bővített kommentárt tesz közzé.

Elismerés illeti a szerkesztőt is, aki – szerintem – legalkalmasabb szerzőket tudta a mű megírására mozgósítani.

A sikeres művel kapcsolatosan egyetlen hiányérzetem van: szemben az előző kommentárral, hiányzik belőle az irodalomjegyzék. Pedig a korábbi monografikus művek (*Kuncz, Szegő, György, Vörös, Boytháné, Tóth*) mellett az utóbbi években szép számban jelennek meg olyan cikkek, kisebb tanulmányok is, amelyek létezéséről érdemes lett volna a mai és jövőbeli olvasókat tájékoztatni. Különösen áll ez olyan jogág esetén, amelyről a szerkesztő indokoltan mondja, hogy az nem is oly régen, a szocialista időkben (mintegy négy évtizeden át) Csipkerózsika-álmát aludta.

Befejezésül megismétlem a négy évvel ezelőtt megjelent kommentár ismertetésében (*Külgazdaság 1998/4 szám*) mondottakat: bízom benne, hogy sikerült e sorok olvasóját meggyőzni, hogy olyan mind gyakorlati, mind elméleti szempontból színvonalas műről van szó, amelynek a gazdasági jog kérdéseivel foglalkozó minden jogász könyvtárában meg kellene lennie, akár volt versenyjogi ügye, akár csak lesz talán.

Dr. Vida Sándor

Dr. Vida Sándor, az állam- és jogtudományok doktora, szaktanácsadó.